

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

ЧОРНИЙ ОЛЕГ ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 378.014.54-029:1

**ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
(ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)**

09.00.10 – філософія освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник:
Панченко Леся Миколаївна,
кандидат філософських наук,
професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВИМІРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	
1.1. Економічний вимір вищої освіти України в ретроспективі огляду філософської літератури	13
1.2. Специфіка філософського дослідження економічного виміру вищої освіти України	30
1.3. Аналітичний інструментарій дослідження економічного виміру вищої освіти України як соціального інституту	56
Висновки до розділу 1.....	63
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ВИМІРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	
2.1. Вплив глобального середовища на національний економічний вимір вищої освіти України.....	67
2.2. Досвід США та Європи у розвитку економічного виміру вищої освіти.....	78
2.3. Досвід Австралії та Азії у розвитку економічного виміру вищої освіти.....	106
Висновки до розділу 2.....	126

**РОЗДІЛ 3. УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ УКРАЇНИ ЯК
СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУТОМ У ДОСЯГНЕННІ ВИСОКИХ
ЕКОНОМІЧНИХ СТАНДАРТІВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ
ЗМІН 130**

3.1. Суб'єкти управління вищою освітою України як соціальним
інститутом у досягненні високих економічних
стандартів.....130

3.2. Механізм та моделі управління вищою освітою України як
соціальним інститутом у досягненні високих економічних стандартів
.....146

3.3. Формування суб'єкт-суб'єктної парадигми вищої освіти як
соціального інституту в умовах трансформаційних змін 160

Висновки до розділу 3.....180

ВИСНОВКИ.....184

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....189

ВСТУП

Актуальність дослідження економічних вимірів освіти визначається тим, що, по-перше, в контексті трансформаційних умов розвитку сучасного соціуму формується новий напрямок філософії освіти, в основі якого економічна політика вищої освіти, яка базується на засадах ринкової економіки, конкурентоспроможності, філософії бізнесу та підприємництва; по-друге, філософія освіти покликана вивчати ціннісну спрямованість економічних інтересів, що розвиваються в умовах євроінтеграції, та визначенням векторів розвитку освітянського простору, в основі якого економічна складова, без якої вища освіта не може рухатися у XXI столітті, направлених на формування конкурентоспроможної освітянської економіки, ефективної освіти, підвищення економічних стандартів; по-третє, глобалізаційні процеси, інформаційна революція, перехід до ринкових відносин створюють передумови для культурного взаємообміну, розширюють та поглиблюють взаємовідносини між освітянськими центрами, а разом з тим збільшують залежність між освітянськими просторами держав та окремими структурами всередині самих держав. Міжнародні організації сприяють урізноманітненню та розширенню діяльності національних економічних об'єднань (асоціацій, корпорацій) та освітніх систем, піднесенню їх діяльності заради загальнолюдського процвітання та ефективних форм співжиття; по-четверте, інформаційна революція, яка своїм інноваційним характером та потужністю прискорює та оновлює освітянські програми та формує нові ціннісні орієнтації всіх, хто залучений до процесів освітянської діяльності як засобу перетворення природного і соціального буття; по-п'яте, не випадково сьогодні виникає багато напрямів розвитку економічного знання – інформаційна економіка, неоекономіка чи «економіка знань», що поглиблюють межі економічного зростання та сприяють розвитку економічного вектору філософії освіти. Отже, ринкові трансформації в

сучасному українському суспільстві потужно впливають на такий інститут, як вища освіта України, оскільки в їх основі лежить не тільки економічне, але головне – духовне виробництво, що сприяє піднесенню освіти, культури, особистості. Освітні тенденції та процеси, що значно розширюють економічні підвалини вищої освіти України, сприяють інтелектуальному розвитку на всіх рівнях особистісному, місцевому, регіональному, національному та загальносвітовому розвитку. Особливо значущими в умовах сьогодення постають питання освіти, її ефективного впливу на кожного члена суспільства, а разом з тим з'являються і нові проблеми функціонування економічного виміру освіти, особливо у вищих її сегментах.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Методологічні й теоретичні підвалини розробки наукової концепції економічних вимірів суспільства закладено представниками класичної школи політичної економії (А.Сміт, Д.Рікардо, Дж.Міль, К.Маркс, Ф.Енгельс), історичної школи (А.Вагнер), маржиналізму (Л.Вольрас, К.Менгер), неокласичної економіки (А.Маршал, Дж.Стіглер, М.Фрідман), інституціоналізму (Т.Веблен, Дж.М.Кейнс, Ф.Хайек, М.Вебер), неоінституціоналізму (Р.Коуз, Д.Норт) та ін. Проблеми індустріального суспільства ми зустрічаємо в творах Г.Маркузе, технологізації індустрії Л.Туроу, зростання сфери послуг та комп'ютеризації виробництва Е.Тоффлера, ролі знань і освіти у створенні багатства Дж.Гелбрейта, розгалуження знань в мережевому суспільстві (Д.Белл, М.Кастельс), що є актуальними і сприяють формуванню нового способу мислення. В умовах переходу до інформаційного суспільства стрімко відбуваються біфуркаційні зміни, що створюють передумови для формування нового інформаційно-діалектичного світогляду, і розглядаються у творах таких авторів, як: О.Базалук, В.Бех, Л.Горбунова, Л.Губерський, Л.Дротянко, О.Джура, В.Зінченко, С.Клепка, К.Корсак, В.Кремень, П.Кравченко, В.Лутай, М.Михальченко, В.Огнев'юк, С.Пролеєв, І.Степаненко, З.Самчук, Н.Радіонова, В.Ткаченко. Поряд з дослідженнями проблем вищої освіти важливими також є розуміння суті нової цивілізації,

яку слід назвати постіндустріальною, інформаційною, інформаціологічною, які ставлять завдання формування нових інформаційних векторів вищої освіти, неоекономіки та нової економічної людини.

Серед зарубіжних дослідників можна виокремити роботи наступних: А.Брамвелл, Г.Бекер, Дж.Дуглас, М.Квек, Б.Кларк, Г.Нів, Т.Серджіованні та інші. Певний внесок у дослідження даної проблеми зробили сучасні українські та російські дослідники: В.Андрущенко, А.Антошкіна, Є.Балашова, Л.Барахтенова, Г.Берегова, О.Бистрицька, Т.Боголіб, А.Бойко, Т.Борова, Б.Братаніч, В.Вашкевич, Н.Верхоглядова, В.Вікторов, В.Воронкова, Е.Герасимова, Г.Глущенко, І.Грищенко, Т.Гурунян, О.Єфремова, І.Каленюк, О.Кивлюк, А.Кирилюк, С.Клепко, М.Колотило, В.Кудашов, О.Куклін, М.Култаєва, В.Луговий, В.Лутай, В.Меньшова, Є.Музиченко, Н.Наливайко, О.Олейникова, В.Пашков, А.Піменов, І.Предборська, Є.Пінчук, О.Пушкарьова, В.Савельєв, О.Сімагіна, Н.Скотна, Т.Фініков, О.Уваркіна, Н.Ховрич, І.Шавкун та інші.

На особливу увагу заслуговують дисертаційні роботи А.Бойко «Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз», І.Каленюк «Економічна природа та особливості розвитку освітнього потенціалу України», О.Старовойт «Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти», А.Філіпенко «Формування підприємницьких здібностей молоді як соціальне завдання (філософський аналіз)».

Та попри чималу увагу, яка приділяється дослідженню економічного виміру вищої освіти, недостатньо розробленими залишилось чимало важливих проблем, котрі потребують нагального і ретельного наукового аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дана робота пов'язана із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і

технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2006 р.). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 28 лютого 2013 року).

Метою дисертаційного дослідження є уточнення меж економічного виміру вищої освіти України, визначення його суттєвих складових та характеристик.

Вказана мета вимагає послідовного розв'язання таких **дослідницьких завдань**:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження економічного виміру вищої освіти України в ретроспективі філософської літератури;
- проаналізувати економічний вимір вищої освіти України як предмет філософського дослідження, в контексті якого визначити понятійно-категоріальний апарат;
- сформулювати аналітичний інструментарій дослідження економічного виміру вищої освіти України як соціального інституту;
- виявити вплив глобального середовища на національний економічний вимір вищої освіти України;
- розкрити досвід США, Європи, Австралії та Азії у розвитку економічного виміру вищої освіти;
- визначити суб'єкти управління вищою освітою України як соціальним інститутом у досягненні високих економічних стандартів;
- з'ясувати механізми та моделі управління вищою освітою України як соціальним інститутом у досягненні високих економічних стандартів;
- обґрунтувати формування суб'єкт-суб'єктної парадигми вищої освіти як соціального інституту в умовах трансформаційних змін.

Об'єктом дослідження є вища освіта України як соціальний інститут.

Предметом дослідження є особливості економічного виміру вищої освіти України в умовах трансформаційних змін.

Методологія дослідження. В дослідженні використовуються наступні загальнонаукові методи: аналогії, наукової абстракції, аналізу, синтезу, єдності історичного і логічного, індукції, дедукції, що сприяли філософському осмисленню філософії освіти як соціального інституту. Більшість загальнонаукових методів доповнювали один одного та використовувались спільно на окремих етапах вирішення певного завдання. Це такі методи, як діалектичний, структурно-функціональний, системний. Так, метод наукової абстракції використовувався разом з методом аналізу та структурно-функціональним методом. Подібне поєднання покращувало можливості наукової творчості та дало змогу ефективніше реалізувати завдання, поставлені перед дослідником. Поряд з загальнонауковими в роботі використовуються специфічні філософські методи: феноменологічної редукції та герменевтичний. Феноменологічна редукція застосовується у випадку, коли необхідно виявити, зробити більш прозорими, складові предмета дослідження. Герменевтичний метод використовується з метою, щоб розглянути частини предмета дослідження, під іншим кутом зору цей метод слугує інтерпретації та прочитанню текстів.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні сутності та специфіки економічного виміру вищої освіти в сучасну епоху, що значно розширює межі розуміння економічних активностей в системі вищої освіти та запровадження економічно ефективної діяльності вищої освіти. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження конкретизована в наступних положеннях:

Вперше:

– досліджено характеристики економічного виміру освіти України, під якими слід розуміти сукупність всіх економічних складових та факторів впливу, що функціонують у сфері вищої освіти та створюють економічний ефект; встановлено, що основою розуміння економічного виміру вищої

освіти України є чотири складові, а саме: економіка вищої освіти, теорія людського капіталу у застосуванні до вищої освіти, проблеми приватної і державної вищої освіти та маркетинг; процеси політики та управління, що слугують вищій освіті як товару (послуги), а саме: ринку вищої освіти, конкурентоспроможності вищої освіти, взаємодії ВНЗ з роботодавцями, фінансово-господарської діяльності, макроекономічного прогнозування та фінансування вищої освіти;

– виявлено вплив глобального середовища та процесів на національний економічний вимір вищої освіти України, що відбувається в результаті впливу глобального світу на вищу освіту, що надає можливості інтернаціоналізації вищої освіти України; доведено, що глобальний світ рухається, як у напрямку уніфікації, так і у напрямку диверсифікації, в результаті чого вища освіта в глобальних масштабах зазнає процесів масифікації, економізації, комерціалізації, приватизації та маркетингації, освіта виступає пріоритетом у модернізації і демократизації процесу переходу до нового розвитку сучасної цивілізації;

– з'ясовано механізми та моделі управління вищою освітою України як соціальним інститутом у досягненні високих економічних стандартів, так як в освіті закладаються основи не тільки для розвитку окремої країни, а й для всього людства, реалізації швидкого розвитку системи безперервної освіти з широким використанням комп'ютерних технологій, демократизації, фундаменталізації, гуманізації і гуманітаризації освіти, забезпечення високого рівня природничо-наукової, математичної та комп'ютерної грамотності, створенні більш гнучкої системи освіти, яка швидко реагуватиме на зміни кон'юнктури на ринку праці та сприяти задоволенню сучасних вимог суспільства – формування «освіти для всіх»; механізмом системних та продуктивних змін є діяльність з управління економічним виміром вищої освіти, котра міститься у скоординованій діяльності у напрямку посилення інтеграції між державою, академічною спільнотою та ринком (бізнесовими структурами);

Уточнено:

– суб’єкти управління вищою освітою України як соціальним інститутом у досягненні високих економічних стандартів формуються між державою, академічною спільнотою та ринком, впливаючи на процеси освітньої політики, врядування, адміністрування чи менеджменту, що з практичної сторони виступає механізмом управління вищою освітою України, яка впливає на економічний вимір вищої освіти;

– суб’єкт-суб’єктну парадигму вищої освіти як соціального інституту в умовах трансформаційних змін, яка зводиться до формування суб’єкт – суб’єктних відносин, у яких має місце реалізація основних функцій освітнього процесу та управління знаннями, щоб стати засобом створення теоретичного і практичного клімату для перетворення існуючого суспільства в суспільства знання, що відповідає викликам XXI століття, та виховання високотехнологічної та конкурентоспроможної людини;

Отримало подальший розвиток:

– досвід США, Європи, Австралії та Азії у розвитку економічного виміру вищої освіти, в результаті чого виявлено, що вища освіта все більше пристосовується до запитів глобальної ринкової економіки, яка постійно розширюється, і намагається подолати кордони національних держав; що глобалізація економіки – це надзвичайно серйозний виклик національним інтересам держав, на який повинна бути знайдена відповідь у вигляді оптимального співвідношення сильної системи державної національно орієнтованої освіти і сильної системи високоякісної недержавної освіти, а також збереження кращих традицій високоякісної вітчизняної освіти, реформування освіти, яка лежить через інтеграцію з Європою;

– аналітичний інструментарій економічного виміру вищої освіти України як соціального інституту, завдяки якому вдалося довести, що для більш адекватного розуміння економічного виміру було введено поняття «економічного ефекту ВНЗ», під яким розуміється економічне зростання

вищої освіти, що проявляється в розвитку економічних вимірів вищої освіти на глобальному, національному, регіональному, місцевому рівнях.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Теоретичні положення дисертаційного дослідження сприяють глибшому розумінню сутності та змісту економічного виміру вищої освіти України, що породжує нове ставлення до інституту вищої освіти та процесів економічного характеру, пов'язаних з ним. Отримані результати є основою подальших філософських досліджень у напрямку концептуалізації економічного виміру вищої освіти України.

Практичне значення дисертації міститься в можливості створення релевантних та сприятливих умов для поглиблення та вдосконалення економічних процесів, що стосуються вищої освіти України, зокрема за рахунок впровадження закордонного досвіду та активізації взаємодії між державою, академічними установами та ринком, а також за рахунок покращення ведення освітньої політики. Теоретичні положення дисертації можуть бути використані в навчальному процесі для вдосконалення курсів з філософії освіти та економіки освіти.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи. Основні положення й висновки дисертації розроблені автором особисто й знайшли відображення у його наукових публікаціях.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також на ряді міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: Науково-практична конференція «Єдність навчання і наукових досліджень: головний принцип університету» (м. Київ, 2013); XIV Міжнародна науково-практична конференція «Освіта і доля нації» (м. Харків, 2013); Всеукраїнська наукова конференція «Філософія як культурна політика сучасності» (м. Острогоз, 2013); Міжнародна конференція «Університетські

студії: актуальні дослідження гуманітарних та суспільствознавчих наук» (м. Київ, 2014); Звітна науково-практична конференція викладачів, аспірантів та докторантів Інституту магістратури, аспірантури та докторантури (м. Київ, 2014); II Міжнародна науково-практична конференція «Знання. Освіта. Освіченість» (м. Вінниця, 2014); VIII Міжнародна науково-практична конференція «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м. Кіровоград, 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Імперативи поступу України в умовах цивілізаційних викликів сучасного світу» (м. Київ, 2015).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації знайшли своє відображення у 12 одноосібних публікаціях, з них – 6 одноосібних статей у наукових фахових виданнях України з філософських наук, 1 – у закордонному науковому виданні, 5 – матеріали конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, диференційованих на підрозділи, висновків та списку використаної літератури (267 позицій). Загальний обсяг дисертації становить 216 сторінок, основна частина роботи 188 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВИМІРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

1.1. Теоретико-методологічні засади економічного виміру вищої освіти України в ретроспективі філософської літератури

Вища освіта є складним та багатогранним феноменом, що на сучасному етапі суспільного поступу впливає на всі без виключення сфери людської діяльності. Вона є рушієм науково-технічного прогресу, здійснює виховання та формування інтелектуальної та культурної еліти населення світу, в тому числі й України. Вищі навчальні заклади, викладачі та студенти, наукові співробітники які в них працюють утворюють грандіозну систему з виробництва матеріального та духовного, що діє на глобальному, національному, регіональному та місцевому рівнях.

Сьогодення всього народонаселення Землі, як і кожної окремої людини визначається та формується під впливом розвитку науки, накопичення знань, головними генераторами яких постають вищі навчальні заклади. Будь-яка сфера суспільного буття регламентується залученням до її діяльності відповідних спеціалістів, фахівців з певної проблематики, що отримали належну освіту, що включає отримання спеціальних знань та навичок відповідно до обраної професії. Цілком вірним є твердження, що за відсутності системи, котра впорядковує та організовує людську діяльність у відповідності до існуючих потреб та культурного розвитку, світ який ми знаємо не зміг би існувати. І ось чому система вищої освіти є настільки важливою.

Однією з основних характеристик сучасної вищої освіти є її різноманітність та диверсифікованість, несхожість та унікальність як національних освітніх систем, так і вищих навчальних закладів всередині

держави. Змінність парадигм всередині вищої освіти нині постає як пріоритетний напрямок її розвитку. Так О.Жорнова зазначає, що сучасна вища школа виявляє себе як протидія, противага процесам стабілізації освітньої реальності; вона діє всупереч тому, щоб зробити її непорушною, визначеною «раз і назавжди». Оскільки це триває повсякчас, постійно, нескінченно, то сучасна вища школа не може бути описана в категоріях закінченості [40, с. 79]. Сама вища освіта, і така думку виражає автор, краще може бути осмислена та опанована в процесуальній площині, тобто як дещо змінне.

Істотним та значущим видається функціонування вищої школи як «сучасної». Адже для такого розуміння її діяльності необхідне бачення вищої школи в контексті тих змін та викликів, що постають перед нею в глобальному світі [40, с. 81]. Оскільки вітчизняна вища освіта з часом, все більше і більше долучається до міжнародної діяльності, все гучніше заявляє про себе на міжнародному ринку освітніх послуг, то, перш за все, необхідно погодитись із тим, що національні провайдери вищої освіти повинні негайно покращити якість вищої освіти, аби міжнародна діяльність була ефективною та продуктивною. Зокрема визначити пріоритети діяльності.

Аби вітчизняна вища освіта стала глобально конкурентоспроможною, необхідно по-новому підійти до її завдань, або вище згаданих пріоритетів, а саме: продовольчої безпеки, зміни клімату, розподілу водних ресурсів, міжкультурного діалогу, запровадження відтворювальних джерел енергії, охорони здоров'я [18]. Виникає питання: яким саме чином утворився той світ, в якому ми живемо сьогодні? Або: чому інформація, знання, технології домінують над матеріальними ресурсами? Або: чому сучасна освіта, особливо вища, є настільки важливою для світової економіки та національних господарств зокрема? Зробити яснішими ці питання можливо звернувшись до «останніх класиків» світової думки, що створювали свої праці на ґрунті перетину економіки, науки та освіти.

Так, Г.Маркузе спрямовує нашу увагу на те, що «всюди в найбільш розвинених країнах індустріального суспільства проявляються дві наступні риси: тенденція до завершення технологічної раціональності та інтенсивні зусилля стримати цю тенденцію в рамках існуючих інститутів. В цьому і міститься внутрішнє протиріччя нашої цивілізації. Індустріальне суспільство, що заволодіває технологією та наукою, в самій своїй організації спрямоване на все зростаюче панування людини над природою, все більш ефективне використання її ресурсів» [77, с. 23].

Погоджуючись з Г.Маркузе, Л.Туроу загострює проблеми технологізації індустрії. Для нього очевидно, що «види індустрії, що мають найбільші перспективи розвитку в 90-х роках ХХ століття та на початку ХХІ - це мікроелектроніка, біотехнологія, виробництво нових штучних матеріалів, телекомунікації, громадянське авіа будівництво, машинобудування та робототехніка, комп'ютери. Все це – штучні інтелектуальні види промисловості, котрі можливо розмістити де-завгодно на Землі. Їх розміщення залежить від того, хто організує для цього інтелектуальні сили» [116, с. 83].

За останні три десятиліття основним чинником переваги певної економічної діяльності є знання та навички. В кінці ХХ століття ці чинники дуже вплинули на ведення комерційної діяльності та здійснення високотехнологічного виробництва.. Після винайдення наукоємних галузей промисловості важливого значення набуло організоване винайдення нових продуктів. Ті, хто створюють ці нові продукти, виготовляють ці продукти на протязі початкових, найприбутковіших та високооплачуваних етапів свого життєвого циклу [116, с. 84-85].

Продовжуючи думку попередніх двох авторів можна навести слова Е.Тоффлера: «Природа багатства неминуче змінюється, оскільки в країнах з розвинутою економікою зростає інформаційний сектор та сфера послуг, а виробництво саме по собі зазнає комп'ютеризації» [114, с. 84]. Переважну цінність мають не земля, будівлі та машини, а контакти, потужність

маркетингу та успішні торговельні операції, організаторські здібності керівництва компанії [Там само].

Згадані навички, разом зі знанням, що від природи є невичерпне й необмежене становлять ті важелі, що може використовувати не тільки одна особа чи фірма, але одразу багато осіб. Крім того кмітливе його використання може привести до створення, ще більшої кількості знань, що виявляться корисними. [114, с. 84-85].

Державна влада раніше вибудовувалась на контролі над силою, багатством і знанням. Сьогодні дещо іншим виглядає змінне співвідношення між цими трьома джерелами влади. Нова система творення багатства, до якої тепер належить і вища освіта, створює величезну низку питань, пов'язаних з інформацією [114, с. 384].

В іншій своїй книзі Е.Тоффлер пише наступне: «Про наукоємну економіку були написані й проголошені мільярди слів на всіх мовах Землі, проте небагато з цього пояснює те, наскільки глибоко відрізняється знання від інших ресурсів, котрі приймають участь у створенні багатства. Знання нематеріальне, нелінійне, відносне, воно поєднується з іншим знанням, воно є наймобільнішим продуктом і т.п.» [115, с. 151-152].

Роль знань (у тому числі наукових знань створених у вищій освіті) у створенні багатства незмінно зростає і зараз готується піднятися на суцільно більш високий рівень, подолати всі мислимі перепони по мірі того, як все більше й більше країн світу підключаються до глобального мозкового банку, котрий постійно зростає, постійно змінюється та робиться все більш доступним [115, с. 6].

Одним з ключових моментів ефективності економіки і народних господарств є саме підключення до вищезазначеного «глобального мозкового банку». Саме тому вважаємо за доцільне згадати тут слова одного з засновників теорії постіндустріального суспільства Д. Бела: «Глобалізація – це подальше становлення єдності та уніфікації, що найбільше позначається в господарській сфері. Такий тип взаємодії замінює попередні економічні

відносини між державами. Нова реальність веде до того, що зміна факторів виробництва та умови виробництва виявляються все більш схожими, або взагалі однаковими, в різних частинах планети» [7, с. 221]. Важливим є те, що головним фактором виробництва постає знання.

Д.Белл присвятив чимало часу та роздумів сучасним тенденціям світового масштабу. В його роботі «Грядущее постиндустриальное общество» ми знаходимо одну цікаву характеристику знання, як феномену, що є важливою для розуміння сучасного стану речей. Мається на увазі наступне. Ідея експоненціальності, відповідно до якої наукове знання накопичується певним складним чином, ігнорує той факт, що більш характерною та важливою особливістю його розвитку є не просто ріст, а «розгалуження», тобто утворення нових чисельних сфер та спеціальностей в рамках кожної області науки» [6, с. 251].

«... ми притримуємось сьогодні думки про відкритість знання, виявом чого є його величезна диференціація. Кожне нове досягнення відкриває, інколи швидко, інколи повільно, нові області, котрі, в свою чергу, продовжують власні розгалуження» [Там само]. Це пояснює, чому знання є настільки важливим для сучасної економіки та продуктивної діяльності більшості суспільних інститутів.

Більшість сучасних вчених згодні з тим, що теорія соціального розвитку йде в напрямку від індустріального суспільства до постіндустріального. Також змінюється конфігурація господарства: від матеріальних благ до послуг. Разом з цим з'являється нова класова структура постіндустріального суспільства, що включає, як домінуючий елемент, параметри знань та технологій. Провідну роль в подібних перетвореннях відіграє освіта.

З цього приводу видатний та широковідомий американський економіст Дж. Гелбрейт пише наступне: «Мало що обговорюють так інтенсивно, як роль освіти у сучасному суспільстві, надто її зв'язок з цілями економіки ... освіта є аспектом, точніше, складовою, великої економічної політики. ... Те,

що освіта справді служить економічним цілям, не викликає сумніву. Це давно визнали» [21, с. 77].

У розвинутих індустріальних країнах, та таких, що знаходяться на перехідній стадії до постіндустріальних, освіта відіграє центральну роль в економіці. Сучасна економіка вимагає добре підготовленої, здатної легко пристосовуватися робочої сили, професіоналів. Сектори економіки, що активно розвиваються, - виробництво на основі високих технологій, гуманітарні науки та дизайн, транспорт, культура і шоу-бізнес – потребують освіченої робочої сили. Крім того освіта, переважно вища, також готує і стимулює новаторів, які реагують на інтереси і вподобання освіченого населення. Освіта сама себе робить економічно необхідною [21, с. 78].

Значний вклад у розуміння сучасних процесів пов'язаних з освітою, що відбуваються у суспільстві, зробив видатний вчений та засновник теорії мережевого суспільства М.Кастельс. В одній із своїх праць він пише, що «... розвиток інформаційно-технологічної революції сприяв формуванню інформаційного середовища. ... Це середовище потребувало просторової концентрації дослідницьких центрів, інститутів вищої освіти, передових технологічних компаній» [52, с. 72]. Таке «інформаційне середовище» є серцевиною постіндустріального суспільства про яке йшлося вище. Ключовим моментом тут є концентрація науково-технологічного знання всередині інститутів, фірм, на додаток, кваліфікованої робочої сили, котрі разом стануть горнилом інновацій в інформаційну епоху [52, с. 73].

Є прямий зв'язок між інформацією, мережевою діяльністю та економікою. М.Кастельс пояснює це наступним чином: «Сьогодні заохочується мережева діяльність як у межах спеціальних технологічних програм, так і в межах індивідуальних проєктів: що більше мережевої діяльності передбачено між великими компаніями та малими чи середніми компаніями й між компаніями та університетами, то вищою буде частка фінансування...» [53, с. 61].

Не дивно, що сьогодні підняти та підсилити економіку після рецесії, вдосконалити та модернізувати її може високоякісна університетська система, яка має потужний акцент на інженерії й створює кадрову базу для інновацій (фундаментальні науково-дослідницькі інновації, робітники що працюють в компаніях і хакери) [53, с. 86].

Як бачимо, знання, вкупі з наукою і освітою, що продукують та поширюють їх є вирішальним фактором ефективності та надійності сучасних суспільно-економічних відносин. Не дивно, що подібний потужний потік думки спровокував підвищену увагу до інституту вищої освіти, її якості зокрема.

П.Друкер з цього приводу зазначає: «Вищі навчальні заклади, котрі розширюються сьогодні так само швидко, як і школи в минулому, скоро переростуть і свою базу, і свою структуру. Існують певні межі, вийшовши за котрі, кількісні зміни починають впливати на якість. Ми не знаємо де пролягають ці межі і що дозволяє нашим школам виходити за них» [34, с. 283]. Проте необхідність визначення таких меж є суперактуальною.

Найперше, що необхідно зрозуміти, це те, що освіта, передусім вища, повинна змінитися, тому, що її неефективність може стати причиною економічних негараздів навіть на національному рівні. Справа в тому, що ми можемо дозволити собі витратити більше грошей на освіту. Але, ми не можемо дозволити собі її низьку ефективність. Вкладаючи чималі засоби, ми маємо право очікувати високих результатів [Там само]. Такі результати досягаються чималими зусиллями і якщо брати до уваги глобальну систему вищої освіти, ми бачимо, що більшість спроб не є стовідсотково успішними. Чому? Над цим питанням сьогодні працюють тисячі науковців по всьому світу.

Сербські дослідники, що вивчають вищезазначену проблематику, вважають, що «конкурентоспроможність вищої освіти є визначальним чинником підвищення загального соціально-економічного розвитку, в той

час як ресурси знань являють собою конкурентну перевагу для подальшого зростання країн і регіонів у Європі» [189, с. 187].

«Конкурентоспроможність вищої освіти широко обговорюється в науковій літературі в контексті існуючих проблем пов'язаних з діяльністю на ринку вищої освіти. До таких проблем відноситься підвищення конкурентоспроможності освіти, що забезпечуються її якістю а також надання достовірної інформації державою та приватними особами про переваги різних ВНЗ» [189, с. 188].

Окремі науковці з Туреччини звертають увагу на те, що «одна з головних проблем вищої освіти полягає в задоволенні зростаючих очікувань відносно якості та різноманітності. Щоб виправдати ці очікування, університети вдаються до таких методів та інструментів, як ІКТ, міжнародного та міждисциплінарного співробітництва і поєднання в мережі дослідницьких проєктів та освіти, мобільності, використання ринкових механізмів, проведення оцінювання та механізмів акредитації» [174, с. 1879].

Ізраїльські вчені, аналізуючи проблеми вищої освіти, дійшли висновку про те, що «науковці приділяють особливу увагу нещодавньому повороту до капіталістичного підходу в розумінні вищої освіти з виокремленням соціальних, демографічних та законодавчих змін, що пов'язані з феноменом академічного капіталізму» [152, с. 23]. Цей феномен не завжди трактується в позитивному ключі, а інколи є таким, що знижує якість вищої освіти.

«Економічні зміни, які сталися в основному у відповідь на зміну в перспективі бачення вищої освіти як капіталістичної були лише частиною широкого спектра змін, у тому числі політичних, соціальних, законодавчих і демографічних, які привели до глобального зростання вищої освіти» [152, с. 24]. Тому залишаючи позаду «негативні» економічні чинники глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти, можна зазначити, що саме два останні процеси сприяють підвищенню якості та розширенню національних систем вищої освіти.

Висуваючи конкретні вимоги до національних систем світова вища освіта разом з тим вказує й на окремі суперечності, проблеми, негаразди, що потребують вирішення в межах національних систем. Відомий вітчизняний науковець М. Степко, зокрема, наголошує на «...неготовності на рівних брати участь у процесах інтернаціоналізації сфери освіти й науки, на рівних конкурувати із закордонними провайдерами. Недостатній рівень наукових досліджень та їх фінансування у багатьох вищих навчальних закладах, низький рівень інтернаціоналізації досліджень, недостатня мовна підготовка науковців не дозволяють Україні активно інтегруватися з потужними науковими центрами світового рівня й отримати доступ до новітніх знань» [110, с. 9]. А це в свою чергу зменшує привабливість та економічну ефективність національної системи вищої освіти.

Досліджуючи світову парадигму вищої освіти Є. Бодрова, дійшла висновку про те, що світова вища освіта, а також і національна, в даний час функціонує під дією ряду інноваційних зрушень, котрі втілюються у підсиленні наступних процесів:

- диверсифікація освіти, пов'язана, в меншій мірі, з зміною змісту вищої освіти, переорієнтацією, зміною цінностей; в більшій мірі, з переходом економіки до практично-орієнтованих, людино-орієнтованих моделей та напрацюванням передових освітніх технологій нового покоління;
- демократизація, все більша відкритість світової освіти, доступність, розширення меж, збільшення інклюзивності;
- глобалізація, залучення освітніх систем в єдині світові освітні мережі, подолання географічних, політичних, адміністративних, національних, расових, конфесійних меж в освіті;
- регіоналізація, все більше виділення специфіки різноманітних моделей освіти, пов'язаних з особливостями розвитку того чи іншого регіону [12, с. 25].

Зазначені процеси впливають на ефективність інтеграції України не лише у глобальний простір вищої освіти, а й у світову економіку; позаяк,

підготовка відповідних фахівців для різних галузей народного господарства здійснюється у сфері вищої освіти. Отже економічна ефективність народного господарства України залежить у великій мірі від того наскільки національна система вищої освіти буде вдало інтегрована в глобальний простір. І це також створює підґрунтя для розгляду економічного виміру вищої освіти України в глобальній перспективі з урахуванням всіх можливих впливів на ефективність його функціонування.

Що ж являє собою економічний вимір вищої освіти України? Чи краще запитати – яким чином ми можемо підійти до більш повного та всеохоплюючого розуміння зв'язків, що існують між вищою освітою та економічною наукою? Тут потрібно зазначити, що розгляд всіх можливих зв'язків, взаємних впливів та наслідків такої взаємодії завжди буде суб'єктивним, суто експертним і це незважаючи на значний об'єм матеріалу, що вже напрацьований вітчизняними та зарубіжними науковцями.

Економічний вимір вищої освіти України є досить складною системою, всередині якої відбувається діяльність спрямована на забезпечення внутрішнього функціонування сфери вищої освіти та на ефективне забезпечення зовнішньої складової. Внутрішні економічні процеси вищої школи мають на меті підтримку тих елементів системи, що є сутністю вищої освіти, такі процеси є базою для якісного надання освітніх послуг. Зовнішні економічні процеси стосуються взаємодії вищої освіти з іншими інститутами та системами всередині суспільства та мають на меті отримання економічного ефекту від діяльності всередині сфери вищої освіти. Переpletіння цих обох процесів є досить складним, для осмислення, воно потребує розкриття значної кількості економічних категорій, що пов'язані з вищою школою.

Істотним також видається розгляд економічного виміру вищої освіти України в історичній перспективі та сучасній парадигмі його функціонування. Розгляд економічного виміру в історичній перспективі, перш за все, пов'язаний з становленням національного ринку освітніх послуг

аж до теперішнього часу. Осягнення економічного виміру як сучасного означає розгляд всіх можливих складових, що так чи інакше корелюють з економічними питаннями сфери вищої освіти. Звісно обидві точки зору не можуть бути відокремленими одна від одної, скоріше їх поділ носить характер спадковості, коли одна думка наслідує іншу.

У цьому зв'язку, першим, що необхідно зазначити та дослідити є парадигма становлення національної системи вищої освіти чи ринку вищої освіти України. Як зазначає Ю.Рубін, «національні ринки освітніх послуг розрізняються парадигмами становлення, історичними передумовами впорядкованості, рівнем раціональності застосовуваних конфігурацій. Історично тенденція впорядкованості була властива й вітчизняному ринку освітніх послуг» [101, с. 36]. До становлення ринкової парадигми, ринок освітніх послуг діяв як квазіринок тому, що по суті його не було. Вища освіта задовольняла потреби правлячої еліти та обслуговувала «елітарний апарат». Також значні зусилля були спрямовані на справу народного просвітництва та поширення знань, що уможливило осмислення думки Заходу.

Як би там не було, загалом, розвиток ринку вищої освіти в Україні можливо поділити на три періоди: його становлення та функціонування у період до початку ХХ століття; другий період – період правління комуністичної більшовицької партії, коли освіта, так само як економіка та більшість галузей народного господарства були плановими; третій – після розпаду СРСР, охоплює становлення та функціонування України як незалежної держави.

Дожовтнева парадигма змін в сфері вищої освіти в цілому вибудовувалась в контексті загальноєвропейських канонів. На початку ХІХ ст. в Україні діяло декілька класичних університетів, а також спеціалізовані вищі технічні, воєнні, медичні та інші навчальні заклади (інститути).

Як зазначає відомий дослідник історії української вищої школи С.Сірополко, «Україна дістала в спадщину від царської Росії зовсім незначну кількість вищих шкіл, а саме: три університети – в Києві, Харкові, Одесі – та

Історично-філологічний Інститут у Ніжені; три жіночі медичні інститути – в Києві, Харкові та Одесі; Політехнічний Інститут в Києві; Ветеринарний Інститут у Харкові; Технологічний Інститут у Харкові; Гірничий Інститут у Катеринославі; комерційні інститути в Києві та Харкові; Сільськогосподарський Інститут у Харкові; троє Вищих Жіночих Курсів у Києві, Харкові й Одесі та одні приватні Вищі Жіночі Курси в Києві; дві консерваторії – в Києві та Одесі; 9 учительських інститутів, які згідно з законом 14.06.1917 р. віднесено до категорії вищих шкіл; крім того, двоє однорічних Педагогічних Курсів для підготовки учителів середньої школи – в Києві та Одесі; на кінець, Фребелівські Педагогічні Інститути в Києві та Харкові» [104, с. 737].

У період між пануванням царської Росії та більшовицьким режимом українська влада протягом двох років встигла відкрити два українські університети в Києві та Кам'янці на Поділлі, Український Історично-філологічний факультет у Полтаві, Українську Академію Мистецтв в Києві та Український Учительський інститут у Житомирі. Отже більшовикам дісталось тридцять вісім вищих шкіл: університетів, інститутів, «вищих курсів» [104, с. 738].

Другий період вніс специфічний вклад у розвиток вищої школи. «Шкільна система» 1920 р., як парадигма освітянської політики того часу, зліквідувала університети, вбачаючи в них порушення тої моністичної засади, на якій мала будуватися вища освіта. Але шкільна система 1920 р. все-таки зберегла теоретичну вищу школу в науковій вертикалі, яка передбачала організацію Академії і Інститутів теоретичних знань. Шкільна система 1921-22 р.р. справді довела моністичну освіту «до логічного кінця», бо інститути й технікуми, як єдині школи вищої освіти, мали своїм завданням об'єднати в одній школі загальну й спеціальну освіту, дати синтез чистої і прикладної науки [Там само].

Різниця між технікумом і інститутом як двома типами вищої школи полягала в тому, що технікум мав підготовляти, для потреб народного

господарства інженера вузької спеціальності, а інститут – інженера-організатора [Там само].

Вища освіта, націлена на підготовку робітничо-селянської, а пізніше – трудової соціалістичної інтелігенції не могла ігнорувати професійну орієнтацію навчання та результатів навчання. Тому в освітніх програмах радянських вишів широкий розвиток отримало практичне навчання, включно з організацією виробничих, переддипломних, педагогічних та інших практик [101, с. 37]. Що корелює з основними завданнями та постулатами «Шкільної системи» 1920 р.

Не розглядаючи прискіпливо всі системні особливості радянської вищої освіти, зупинимося тут лише на аналізі її окремих сторін під кутом зору трансформації парадигм ринкових змін в сфері вищої освіти.

В основу радянського порядку були закладені відомі концептуальні положення, сукупність котрих дає наступні уявлення про дійсність. Учасники та зацікавлені сторони не мають ринково орієнтованої мотивації, оскільки у них відсутні ринково орієнтовані інтереси, що саме собою є зрозумілим, оскільки УРСР рухалась у напрямку комунізму. Радянські підприємства не купляють випускників, а отримують їх безкоштовно – за перерозподілом. Випускники відбираються не на ринку праці; заробітна платня робітника не має відношення до вартості його робочої сили. Освітні організації надають безкоштовні освітні послуги; останні також не мають вартості [101, с. 38].

Таким чином, відсутність легального раціонально орієнтованого на конкурентоспроможність ринку, як і проголошення товарно-грошових відносин в СРСР «видимістю», «пережитком минулого», що не має нічого спільного з дійсним ринком, робило радянський порядок на ринку освітніх послуг ірраціональним, а відносини ВНЗ з ринком праці такими, що обмежені планом з випуску працівників. Ринок функціонував як квазіринок [101, с. 39]. Проте, грошові засоби, що циркулювали всередині системи вищої освіти СРСР були цілком реальними, вони й утворювали фінансові

відносини, котрі існували між державою, як замовником та ВНЗ, як виконавцем, зокрема брались до уваги: зарплати, стипендії, купівля обладнання.

Третій період схарактеризувався тим, що Україна, як незалежна держава, успадкувала від попередньої влади, добре розвинуту, особливо в фізико-математичному сегменті, систему повністю державної вищої освіти у складі 12 університетів, 3 академій, 3 консерваторій і аж 138 спеціалізованих інститутів [48, с. 249].

У 1995 р. в незалежній Україні налічувалося 57 ВНЗ II рівня акредитації, тобто ВНЗ з більш прикладним спрямуванням і 167 ВНЗ III і IV рівнів акредитації, тобто університетів та академій. Необхідно омовитися також відносно структури тодішніх ВНЗ, відомо, що в ті часи вона залишалась ще не зміненою, тому суттєвих вдосконалень або кардинальної реорганізації ще не відбулось [63].

Радянський період панування у вищій освіті дався в знаки. М. Дробноход звертає увагу на те, що створені нові ВНЗ, у третій період, є такими, що отримали свій статус, новий, кращий не зовсім належним чином; тобто змінилась форма тих ВНЗ, що існували раніше, а наповнення залишилось тим самим. Крім того з'явилося чимало університетів приватної форми власності, оскільки система приватної освіти в Україні створена з нуля та має дуже невелику, в історичному масштабі історію [31, с. 11].

Слідом за ним й В. Шибakov править про те, що головним орієнтиром для ВНЗ стали не потреби народного господарства, а попит населення на вищу освіту. Сформувався ринок освітніх послуг, що став ніби плацдармом для освіти низького рівня якості, коли уявлення про вищу освіту громадян ґрунтувались на подальшому місці випускників ВНЗ у соціальній структурі суспільства [128, с. 17].

Взагалі пострадянський порядок на ринку освітніх послуг складно визнати системним явищем. Так само швидкість з якою були здійснені

реформи, позначалася на якості перетворень системи вищої освіти, загалом все відбувалось, в основному, радикально.

Шлях до нового впорядкування системи вищої освіти, в межах ринкової парадигми та теорії конкурентоспроможності, Ю.Рубін вбачає в наступних положеннях:

- об'єктивна обумовленість відносин між учасниками ринку: державою, вищими навчальними закладами та власне ринком, кожен з котрих відстоює свої законні інтереси за відсутності деякого абсолютного стандарту поведінки (типу Держплану);
- інтереси учасників, суміжних ринків товарів та послуг в забезпеченні конкурентних переваг кожного з учасників;
- тенденцій еволюції ринку праці, котрі знаходяться під впливом безпосередньо людей котрі отримують вищу освіту та їх бажання сформувати конкурентоспроможний ринок праці;
- мотивація учбових закладів до підвищення конкурентоздатності, здобуття як конкретних конкурентних переваг так і створення конкурентного позиціонування засобами маркетингу;
- врахування законних інтересів сторін ринку освітніх послуг і їх інтеграція в «боротьбі за якість освіти»;
- освітній потенціал повинен орієнтуватися на забезпечення якості освіти, він є головним фактором підвищення конкурентоздатності вітчизняної вищої освіти;
- вітчизняний ринок освітніх послуг є природною частиною світового ринку, а його учасники – це суб'єкти конкуренції, в тому числі, на світовому ринку;
- відкритість та участь в міжнародних співставленнях якості освіти [101, с. 46].

Зважаючи на те, що «ринок вже доволі давно розглядається професіональними економістами всього на всього як інструментальна

цінність, що має як переваги так і недоліки» [101, с. 42], доречно буде звернути увагу на два останні пункти, а саме: орієнтацію на забезпечення якості освіти, особливо на міжнародному рівні, та друге – світовий ринок освітніх послуг, що буде розглянуто та досліджено в роботі пізніше.

Важливими також є проблеми взаємовідносин між ринком праці та вищою освітою взагалі та їх часових характеристик зокрема. З економічної точки зору беруться до уваги три періоди: короткостроковий, довгостроковий та середньостроковий. Вірним є те, що наслідки подібної взаємодії та співпраці прогнозувати нелегко, тому що вони виявляються лише з часом і до їхньої характеристик більш застосовні терміни стратегії аніж тактики.

Якщо брати до уваги безпосередньо думку економістів, та економічні категорії, то можна визначити наступний логічний ланцюжок, що веде до розуміння ролі освіти та науки в процесах виробництва. Мається на увазі саме процес виробництва в короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому періоді. В першому наближенні воно (виробництво) визначається довірою учасників ринку (людей, підприємств, влади); у середньостроковому – рівнем технологій та капіталом підприємства (в тому числі людським), і на останок – в довгостроковому періодами – наявною освітою (всією системою) та науковими дослідженнями, до яких є доступ в промисловості [26, с. 47].

Далі, зазначає Є. Коваленко, важливим етапом на шляху входження України на світовий ринок освітніх послуг, стало приєднання до Болонського процесу, який розпочався 1999 р. підписанням 29 країнами Болонської декларації. Ця декларація стала продовженням до впорядкування європейського простору вищої освіти та уніфікації національних систем вищої освіти. Приєднавшись до цього руху у 2005 році Україна долучилась до тіснішої співпраці з ринком вищої освіти Західної Європи [56, с. 93].

Сучасні дослідники, зокрема, В.Вікторов вважають, що інтеграція в Європейський простір вищої освіти, а також входження України на європейський ринок вищої освіти, є одним з нагальних питань її розвитку. У

зв'язку з цим фахівці виділяють такі основні проблеми в контексті приєднання України до Болонського процесу:

- кількість навчальних напрямів і спеціальностей є надмірною, відповідно 76 та 584 (у 2005 році), кращі світові системи вищої освіти мають у 5 разів менше;
- ступінь «бакалавр» як кваліфікаційний рівень недостатньо визнається на вітчизняному ринку праці;
- загрозлива тенденція до можливого погіршення якості всіх рівнів освіти (втім це думка автора на якого дається посилання);
- система присвоєння наукових ступенів, значно складніша порівняно із загальноєвропейською, що затрудняє мобільність викладачів і науковців у Європі;
- рівень автономії ВНЗ як методологічних центрів, інноваційних лабораторій, ініціаторів суспільних перетворень значно нижчий від середньоєвропейського;
- роль методичних керманців, повинна ширше використовуватися освітніми закладами, що мають статус «національний» [16, с. 67].

Більшість вітчизняних дослідників акцентують увагу саме не на ринкових механізмах вищої освіти, а, так би мовити, на людиноцентричності та гуманістичних цінностях. Зокрема, В. Стець зазначає, що «...розв'язання глобальних проблем вищої освіти залежить від того, який тип людини буде сформований суспільством загалом та вищою школою зокрема, якими виявляться рівень індивідуальної свідомості, характер і широта міжособистісних зв'язків, ступінь соціальних узалежнень тощо» [111, с. 133].

Здійснивши короткий огляд розвитку ринку вищої освіти в Україні можливо зазначити, що на даному етапі свого розвитку вища освіта функціонує в умовах ринкової економіки та глобалізованого суспільства, що здійснюють помітний та значний вплив на її функціонування. Пройшовши через період тоталітарно-соціалістичного правління українська вища освіта вступила в нову епоху свого розвитку та діяльності, в вимір де діють

економічні закони, а необхідність тієї чи іншої вищої освіти встановлюється ринком та іншими акторами.

1.2. Специфіка філософського дослідження економічного виміру вищої освіти України

Теперішній стан вищої освіти є досить складним. Проте за двадцять років своєї незалежності Україні вдалось здійснити помітні зрушення в розвитку вищої освіти. Було здійснено переформатування системи вищої освіти, було утворено значну кількість вищих навчальних закладів, що покликані забезпечити функціонування народного господарства та наповнити ринок праці висококваліфікованою робочою силою. Загалом за двадцять років незалежності України відбулось чимало змін, як внутрішніх (інституційних) так і зовнішніх (управлінських). Вплив ринку висуває свої вимоги, в свою чергу вища освіта намагається підлаштуватись під сучасні умови функціонування, що не завжди вдається. Взаємодія з роботодавцями знаходиться на досить низькому рівні, також серйозних доопрацювань потребує система практичної підготовки у вищих навчальних закладах.

Справжньою маніфестацією гуманістичності та осучаснення освіти стала монографія «Біла книга національної освіти України», за загальною редакцією В.Кременя. В монографії розглядаються і проблеми та завдання вищої освіти, зокрема створення та поліпшення активної та багатоканальної інвестиційної політики у сфері вищої освіти [8, с. 42-45]. Тут розглядаються питання нестачі фінансування вищої освіти, питання заробітної платні в освіті як сфері економічної діяльності, фінансування дослідницько-інноваційної складової як діяльності ВНЗ, структура бюджету ВНЗ за джерелами фінансування, оптимізація структури навчальних закладів на вищих рівнях та інше [Там само].

Іншим документом, що пов'язаний з функціонуванням економічного виміру вищої освіти України є «Національна стратегія розвитку освіти в

Україні на 2012-2021 роки». В документі, зокрема, йдеться про покращення фінансового й матеріально-технічного забезпечення системи освіти [82, с. 29-31]. Таке покращення досягається: забезпеченням фінансування освітньої галузі як пріоритетного напрямку видатків бюджетів усіх рівнів; оптимальним і цільовим використанням переваг ринкової економіки і сучасних технологій для досягнення інноваційного розвитку освіти та виконання її основних функцій; розробленням та впровадженням диференційованих нормативів фінансування ВНЗ та інше [Там само].

Як би там не було, Українська вища освіта є досить потужною, вона готує велику кількість студентів, що вкупі з інституційними установами й утворює національний ринок вищої освіти. Чисельність студентів, що навчаються у національних ВНЗ показано в Таблиці 1.

Розгляд економічного виміру в умовах сучасності починається з теоретичних напрацювань вітчизняних науковців за останню декаду і продовжується до теперішнього часу. Всі суттєві теорії, концепти та системні складові, намагатимемось викласти нижче.

Табл. 1. Вищі навчальні заклади України за типами закладів
(на початок 2009-2010 н.р.) [85]

ВНЗ	Чисельність студентів, осіб	Частка ВНЗ, %	Кількість	Чисельність студентів навчального закладу
Університети	1788172	23,0	198	9031
Академії	320588	6,7	58	5527
Інститути	145280	12,8	110	1320

ти				
Консер ваторії	555	0,1	1	555
Техніку ми	113786	15,8	136	837
Учили ща	46502	14,8	127	366
Коледж і	184543	26,8	231	799
Всього	2599426	100,0	861	3019

В контексті вищезначеного матеріалу важливим є питання стратегічного розвитку вищої освіти. Вітчизняний вчений С. Пакулін, котрий займається проблемами модернізації вищої освіти, наголошує, що «...при визначенні стратегії розвитку вищої школи необхідно враховувати її особливості: як некомерційної сфери діяльності, як складної соціально-економічної системи, як елемента соціальної інфраструктури ринкової економіки, а також зовнішні світові та внутрішні чинники конкретного історичного етапу розвитку суспільства, що визначають розвиток вищої школи» [89, с. 12].

Можна також погодитись з думкою Г. Сілласте, що «...основною парадигмою першої половини ХХ ст. буде зв'язок освіти і науки. В даний час освіта і наука перебувають на стадії модернізації, а точніше - глибинного, трансформаційного реформування, що дуже відрізняється від усіх раніше проведених освітніх реформ, оскільки така реформа проводиться не за вітчизняними, а за західними мірками і має призвести до створення системи освіти абсолютно нового формату» [105, с. 5]. Ця проблематика поглиблюється також і тим, що держава з плановою економікою несподівано перетворилась на державу з ринковою економікою і поступово долучається до загальносвітових дискурсів та тенденцій.

Загалом в науковій літературі існує чимало праць, що так чи інакше стосуються економічного виміру вищої освіти України. Теоретичне опрацювання даної проблематики знаходиться на досить високому рівні як серед зарубіжних, так і серед вітчизняних науковців. Найбільш повно з суто економічної точки зору до сфери вищої освіти підходить така наука як економіка освіти.

Звертаючи увагу на те, що філософська проблематика та аналіз (що зазначається в темі даної дисертаційної роботи) відрізняються від економічної парадигми, доцільно буде зупинитись лише на окремих найсуттєвіших аспектах «економіки вищої освіти». Разом з тим, існує коло питань, що менше досліджуються всередині «економіки освіти», але є значущими для цілісного бачення економічного виміру вищої освіти України. Сюди, крім вже згадуваної «економіки вищої освіти», можна віднести: сучасне осягнення теорії людського капіталу та її значення для вищої освіти, проблеми приватної та державної вищої освіти, маркетингові комунікації всередині вищої освіти. Ці чотири складові, на нашу думку, є такими, що найбільш ґрунтовно характеризують економічний вимір вищої освіти. Розглянемо основні парадигми функціонування економічного виміру вищої освіти.

В межах економіки вищої освіти коротко зупинимось на наступній проблематиці: вища освіта як товар (послуга), ринок вищої освіти, конкурентоспроможність вищої освіти, взаємодія ВНЗ з роботодавцями, аналіз фінансово-господарської діяльності, макроекономічне прогнозування та фінансування вищої освіти. Також звернемось до розгляду монографії та кількох дисертаційних досліджень, що стосуються економічного виміру вищої освіти України.

І. Грищенко розглядає освіту і вищу освіту зокрема, як товар, а точніше його різновид послугу. Він править, що «...процес надання освітніх послуг, на відміну від продажу товарів, відрізняється тим, що вони не підлягають транспортуванню, зберіганню, накопиченню, їх не можливо побачити чи

доторкнутись до них, вони невіддільні від споживання і надання та мінливі» [28, с. 16].

Далі, згадуваний науковець виділяє шість характерних особливостей послуг:

- нетранспортабельність, що виявляється через її нематеріальність та неможливість пересування в просторі;
- неможливість зберігання – послугу не можна зберігати з метою подальшої її реалізації чи використання;
- неможливість накопичення послуги, проте, як будь-який товар чи річ можуть накопичуватися;
- нематеріальність – її не можна відчутти, спробувати, доторкнутись і т.п., доки послуги не буде надано;
- послуга одночасно надається, і споживається. Наприклад, викладач не може прочитати лекцію, якщо немає слухачів. При наданні послуги завжди присутній її споживач;
- мінливість, змінність послуги зумовлена тим, що вона не постійна й залежить від того, хто, коли, де і як її надав. Наприклад в залежності від особистісних умов життя та праці, викладач університету, може мати різні емоційні настрої, що може по різному впливати на процес навчання студентів [28, с. 17].

Окремі дослідники товаром у сфері вищої освіти визначають також освітні програми.

Дослідженню формування ринку освітніх послуг присвячена монографія І.Каленюк та Л.Цимбал. Вони наголошують, що «...аналізуючи основні тенденції формування ринку освітніх послуг, можна відмітити, що основними передумовами цих процесів стають економічні фактори та особливості розвитку країни, політичні, законодавчі, етнічні, соціальні, культурні та інші фактори. В сфері освіти ці тенденції проявляються у зміні змісту відповідно до нових умов господарювання» [51, с. 49]. Навчальні заклади починають функціонувати на засадах ринку, що дає можливість

вільно використовувати економічні стратегії поведінки за умови конкурентної боротьби. Відбувається поширення нових технологій освіти, формування єдиного інформаційного простору та зміна ролі освіти від процесу передачі знань до системи формування конкурентоспроможного працівника [Там само].

Поняття конкурентоспроможності набуло широкого поширення в сучасній науковій літературі. Т. Боголіб, що досліджує проблему конкурентоспроможності у сфері вищої освіти зазначає, що «...конкурентоспроможність ВНЗ є важливим показником зовнішньої ефективності діяльності ВНЗ. Конкурентоспроможність характеризує ступінь задоволеності клієнта освітніми продуктами певного закладу порівняно з аналогічними ВНЗ. У свою чергу, ефективність – це ступінь відповідності фактичного результату очікуваному, а результативність – поточний результат взаємодії ВНЗ із зовнішнім середовищем (клієнтами)» [9, с. 124].

Загострюючи проблематику конкуренції, звертаючись до вже згадуваної теми пов'язаної з Європейським простором вищої освіти, варто зауважити те, що не лише конкуренція а й співробітництво між ВНЗ може мати проблемою недостатність комунікативних зв'язків, причиною котрої може бути й недостатня мовна підготовка. Іншим фактором є розвиток інтернет-освіти та сучасних комунікаційних технологій, що дозволяє університетам отримувати ступені по всьому світу, долучаючись до процесу навчання інтерактивно, що в свою чергу також стимулює конкуренцію [76, с. 7].

С. Ніколаєнко займаючись вищеозначеною проблематикою, пише, що до показників конкурентоспроможності національних систем освіти належать: якість освітньої системи; якість математичної освіти; якість навчальних закладів з підготовки управлінців; відкритість та можливість сприйняття науковими інституціями інноваційних змін; розвиток та розповсюдження систем перепідготовки та перекваліфікації персоналу; наявність професійних управлінців у системі надання освітніх послуг;

якість науково-дослідних інститутів; здатність науковців та інженерів до сприйняття структурно-інноваційних змін [84, с. 139]. Це досить широкий, проте, конкретний перелік показників, що забезпечують відповідність професійної підготовки спеціалістів та вимог існуючого вітчизняного ринку праці (котрий має перспективи росту), що й забезпечить зростання конкурентоспроможності національного господарства та економіки в цілому.

До проблеми конкурентоспроможності вищої освіти звертається й Є. Федорова. Вона підкреслює, що «...вирішальним засобом конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг постають інновації, що спрямовані на отримання та накопичення нових знань, максимально швидко їх передачу в промислову та соціальну сфери в формі наукоємкої продукції та послуг; так конкурентоспроможність вищої освіти багато в чому визначається потребою суспільства в конкурентоздатних спеціалістах» [117, с. 42]. Мова тут йде навіть про «елітних спеціалістів».

Загострюючи увагу на підготовці елітних спеціалістів вищою освітою Є. Федорова вказує, що їх випереджаюча підготовка на світовому рівні ґрунтується на реалізації чотирьох основних принципів:

- елітності студентів;
- випереджаючої освіти та елітності освітніх програм та технологій, широкого використання світових інформаційних ресурсів;
- елітності майбутнього місця роботи;
- стратегічного партнерства з промисловістю, наукою, освітніми закладами різного рівня [117, с. 42].

Слід зазначити, що виробництво вищою освітою специфічного товару – кваліфікованої робочої сили, спеціаліста, фахівця має на меті контакт ринку освітніх послуг з ринком праці, тобто взаємодію ВНЗ з роботодавцем. І. Головних відносить до позитивних результатів такої взаємодії наступне:

- мотивацію студентів до отримання знань та здобуття навичок та вмінь з професії, що виражається в зростанні відвідуваності занять, підвищенні успішності та ефективності проведення виробничих практик;

- інформацію з корпоративними вимогами, що отримують викладачі та працівники університету; ця інформація стосується переважно системи навчання, нових технологій на виробництві, рекомендацій, пов'язаних з коригуванням навчальних планів та графіків навчальних процесів;
- матеріально-технічну та лабораторну базу університету, що зазнає покращень та вдосконалень, це автоматично призводить до підвищення якості підготовки спеціалістів та ефективності всього навчального процесу;
- попередню оцінку та відбір перспективних та талановитих студентів здійснюють роботодавці, складаючи з ними своєрідний індивідуальний план навчання в університеті з одночасною роботою на підприємстві [24, с.13].

В зв'язку з окресленою вище проблемою взаємодії ВНЗ та роботодавця Д. Єндовицький пропонує створити систему бюджетування ВНЗ. «Раціональне витрачання обмежених фінансових ресурсів повинно здійснюватися з врахуванням гострої необхідності підвищення інноваційного потенціалу та тісного зв'язку програм підготовки студентів і вимог бізнесу до професіональних компетенцій та особистісних якостей випускників» [36, с. 60]. Врахування вищезгаданих вимог обов'язково вплине на витрачання коштів вищого навчального закладу, що спрямовані на здійснення викладацької та дослідної діяльності. Все це змушує приділяти особливу увагу проблемам фінансового планування. Так, одним з обов'язкових елементів університетського фінансового менеджменту є система бюджетування діяльності ВНЗ.

В розгляді наукової літератури на особливу увагу також заслуговує система фінансового аналізу фінансово-господарської діяльності ВНЗ, що є подібним до системи бюджетування діяльності ВНЗ. Зокрема Т. Боголіб зауважує, що в теорії фінансового забезпечення залежно від методів, що застосовуються розрізняють такі основні системи фінансового аналізу, який

проводиться у ВНЗ: горизонтальний аналіз, вертикальний аналіз, порівняльний аналіз, аналіз коефіцієнтів, інтегральний аналіз [10, с. 51]. Зупинимось тепер на розгляді кожної з систем аналізу більш детально.

1. «Горизонтальний (або трендовий) фінансовий аналіз базується на вивченні динаміки окремих фінансових показників у часі. У процесі використання цієї системи аналізу розраховуються темпи зростання (приросту) окремих показників фінансової звітності за низку періодів і визначаються загальні тенденції їхніх змін (або тренду)» [10, с. 51].

2. «Вертикальний (або структурний) фінансовий аналіз базується на структурному розгляді окремих показників фінансової звітності ВНЗ. У процесі здійснення цього аналізу розраховується питома вага окремих структурних складових агрегованих фінансових показників» [Там само].

3. «Порівняльний фінансовий аналіз базується на зіставленні значень окремих груп аналогічних показників між собою. У процесі використання цієї системи аналізу розраховують розміри абсолютних і відносних відхилень порівнювальних показників» [10, с. 52].

4. «Аналіз фінансових коефіцієнтів (R-аналіз) базується на розрахунку співвідношення різних абсолютних показників фінансової діяльності ВНЗ між собою. У фінансовому забезпеченні найпоширеніші такі групи аналітичних і фінансових коефіцієнтів: коефіцієнти оцінки обігу активів; коефіцієнти оцінки обігу капіталу; коефіцієнти оцінки рентабельності» [10, с. 54].

5. «Інтегральний фінансовий аналіз дає змогу отримати поглиблену (багатофакторну) оцінку умов формування окремих агрегованих фінансових показників. У фінансовому забезпеченні найвідоміші такі системи інтегрального фінансового аналізу: Дюпонівська система інтегрального аналізу ефективного використання активів ВНЗ та об'єктивно-орієнтована система інтегрального аналізу формування прибутку ВНЗ» [10, с. 55].

При здійсненні інформаційного забезпечення прогнозування і планування в галузі економічного розвитку чи у вужчій сфері – розвитку

вищої освіти – створюються математичні моделі, змінні яких визначаються в рамках системи національних рахунків, або системи регіональних рахунків та економетричних моделей [72, с. 103]. Наприклад може створюватися економетрична модель, котра дозволить визначити взаємозв'язок змін в економічній діяльності ВНЗ у відповідності до змін в окремих елементах розробленого плану діяльності.

М. Згуровський, в тому числі, займається проблемами фінансування освіти. В його дослідженнях, фінансове забезпечення освіти – це процес спрямування коштів на фінансування діяльності в галузі освіти. Відомим є також той факт, що в сучасних умовах для всіх країн світу властивим є процес диверсифікації джерел надходження фінансових ресурсів у освіту [45]. Зрозуміло, що розширення джерел фінансування є поширеним через брак того самого фінансування. Здобути додаткові ресурси можливо поліпшивши якість продукту (вищої освіти), поліпшивши якість можливо звернути увагу інвесторів та залучити ресурси різноманітних благодійних фондів, навіть міжнародних організацій, що надають фінансування для розвитку освіти.

Взагалі вітчизняні та російські вчені при дослідженні теоретичних проблем фінансування вищої освіти, займались вирішенням різноманітних теоретичних, методологічних і прикладних задач. В статтях, монографіях та інших матеріалах можливо знайти чималий пласт інформації, що забезпечує змогу опрацювання означеної проблематики. Зокрема досліджуються такі проблеми як: фінансування та його місце в межах дослідження ринку послуг вищої освіти, вплив конкурентоспроможності ВНЗ на його фінансування та залучення додаткових ресурсів, розробка системи фінансового менеджменту окремих ВНЗ, різноманітні теоретичні питання, що стосуються фінансового забезпечення ВНЗ [11; 15; 65; 69]. Як видно ця проблематика корелює з вже розглянутим в даній роботі матеріалом, саме тому її можна включити до загальних положень при розробці документів, що стосуються тактичної діяльності ВНЗ,

Різноманітні аспекти освіти в її економічному вимірі розглядаються і в колективній монографії під загальною редакцією В. Андрущенка «Економіка вищої освіти України: тенденції та механізм розвитку». Освіта, як специфічна сфера діяльності з економічного погляду розглядається в двох аспектах. «По-перше, для реалізації її призначення в суспільстві необхідно налагодити відповідний фінансово-економічний механізм, що поєднує виробництво і постачання. Суб'єкти освітньої діяльності – заклади освіти – функціонують на основі покриття своїх видатків доходами, а необхідність розвитку потребує додаткових коштів. ... По-друге, важливим є економічний характер результатів освітньої діяльності. Витрати на освіту населення мають продуктивну природу, оскільки її результати, що полягають в озброєності людей знаннями та інформацією, виявляються в зростанні показників економічної діяльності на мікро- та макрорівнях. А тому витрати суспільства на освіту набувають специфічного значення інвестицій, причому інвестицій високорентабельних» [2, с. 11].

Іншою дуже важливою роботою, що висвітлює суттєві моменти в розвитку економічного виміру вищої освіти є робота А. Антошкіної «Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи розвитку». Зокрема в ній розкриваються такі питання: вища освіта як пріоритетний напрямок інноваційного розвитку; вища освіта України в контексті інтеграційних процесів; ринкові трансформації у сфері освітніх послуг України; сучасні підходи до оцінки ефективності освітніх послуг; концептуальні засади удосконалення організації вищої освіти в Україні та інше [4].

Важливим внеском у дослідження економічного виміру вищої освіти України є дисертаційна робота І. Каленюк «Економічна природа та особливості розвитку освітнього потенціалу України». Дисертація є чудовим прикладом теоретичного обґрунтування ролі освіти в сучасному суспільстві. Особливу увагу тут сфокусовано на економічній природі освіти. Це положення в великій мірі стосується поступального і сталого соціально-економічного розвитку суспільства. Ця робота показує наскільки важливим

для сучасного суспільства є освітній потенціал, а саме те, що він створює багато сприятливих умов для розвитку всієї соціально-економічної інфраструктури. Особливу увагу також приділено напрямам вдосконалення та покращення організаційно-економічного механізму розвитку та зростання освітнього потенціалу в Україні. Дуже важливим також є те, що робота сама по собі є ґрунтовною працею, в якій міститься чимало положень, що суттєво зміцнюють економічну думку пов'язану з проблемами освітньої діяльності в Україні, наприклад з вдосконаленням фінансового механізму [49, с. 26].

Іншою роботою, що корелює з вищезгаданим дослідженням є дисертаційна робота О. Комарової присвячена економічним аспектам освітнього потенціалу суспільства «Формування освітнього потенціалу суспільства: методологія, методика, практика». У дисертації висвітлено теоретико-методологічні, методичні та практичні аспекти формування освітнього потенціалу суспільства, розкрито сутність освітнього потенціалу суспільства, проблеми його розвитку та шляхи їх вирішення [61, с. 37-38]. Основою праці є те, що в роботі досліджено та обґрунтовано поняття, сутність та значення освітнього потенціалу. Зокрема розкрито те, що освітній потенціал являє собою сукупність кількісних та якісних характеристик, котрі характеризують ту частину населення, що навчалася в системі освіти та на котру освіта вплинула. Беруться також до уваги й кількісні та якісні характеристики самої системи освіти, такі наприклад як фінансове забезпечення та кадрові ресурси (або як ще буде визначено в роботі людський капітал освіти). Загалом в роботі здійснено чималу потугу до розуміння економічної природи самої системи освіти та того соціально-економічного ефекту, що вона спричиняє. Зокрема, важливим є те, що в роботі запропоновану загальну методику оцінки освітнього потенціалу та проведена його оцінка для суспільства в Україні. Більше того, в роботі містяться також окремі моменти, що стосуються дуже важливої проблеми, а саме – удосконалення державної освітньої політики [Там само].

Досить актуальною та ґрунтовною працею, що висвітлює специфічний вигляд якого набула економіка в сучасному суспільстві є дисертаційне дослідження В.Старовойт «Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти»; як видно з назви стосується воно такого феномену, як «економіка знань». Ця робота має більше філософське значення ніж економічне, хоча вона також є наступною, дуже важливою, ланкою для розуміння освіти, особливо вищої. Автор виділяє низку якісних ознак, за якими певна економічна система характеризується як економіка знань:

- вирішальна роль знання у системі виробництва. Знання та інформація, в повному розумінні цього слова, стають товаром, вони активізують виробництво, а також створюють реальну додану вартість;
- інноваційність, яка проявляється у зростанні швидкості та інтенсивності інновацій. Від того наскільки швидко знання та інформація втілюються в конкретні інновації та інноваційні продукти залежить багато в чому й соціально-економічне зростання;
- активізується розвиток високотехнологічних секторів виробництва та інформаційно-комунікаційних технологій, завдяки яким, зокрема, знання стають значно доступнішими, полегшується процес їхнього обміну та накопичення [109, с. 26].

«Можна дати наступне визначення поняття економіка знань. Економіка знань являє собою такий тип економічної організації суспільства, який відрізняється вирішальною роллю знання у системі суспільного виробництва, що базується на зростанні швидкості та інтенсивності інновацій та високому рівні розвитку інформаційно-комунікаційних технологій» [109, с. 27].

В контексті економіки знань І. Золотих розглядає проблематику якості підготовки кадрів в залежності від професорсько-викладацького складу. Вона вказує на те, що в 90-ті роки минулого століття радикально змінилась система цінностей на ринку праці, відбулась маргіналізація праці викладача. Виникли негативні тенденції в її оплаті та нормуванні [47, с. 99]. Не беруться до рахунку норми праці викладача. Працю його нерідко ототожнюють з

працею людини, що працює на виробництві, не враховуючи її специфіки. Викладач працює не лише в аудиторіях, але й під час підготовки до лекції чи семінару, написання науково-методичних робіт і т.д. Так само низька платня – одна з причин появи такого негативного явища як пошук додаткового заробітку та інтенсифікація праці. Так для порівняння: середній дохід професора Євросоюзу складає 60-80 тис. дол. в рік, в США – 80-120 тис. дол. в рік, в Росії – 22 тис. дол. в рік, а в Україні – 4 тис. дол. в рік [47]. Вочевидь, спостерігаючи подібну ситуацію, можна зробити висновок, що Україна з часом опиниться десь посередині між Росією та ЄС, проте, про такі «захмарні перспективи», говорити поки що зарано.

Далі, переходячи до наступного блоку, аналізуючи парадигмальне функціонування економічного виміру вищої освіти України слід зазначити, що основним показником економічної ефективності вкладень в сферу освіти в західній літературі з початку 60- х років минулого століття стало поняття «людського капіталу». Людський капітал є досить широким поняттям та застосовується в різних сферах людського життя, він досить добре корелює з таким поняттям як «людські ресурси», що також досить широко використовується в західній літературі. Проте, ми будемо користуватися саме поняттям «людський капітал».

Т. Шульц зводить людський капітал до накопичення знань, формування навичок та здібностей, котрі з'являються в людини за рахунок шкільної та вищої освіти; також важать спосіб життя, навчання на робочому місці та різноманітна економічна інформація [238].

Г. Беккер дотримується точки зору, що людський капітал створюється за великим рахунком за допомогою інвестицій в саму людину. Зокрема серед подібних інвестицій він виділяє: витрати на навчання, витрати на підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, витрати часу на пошуки інформації про ціни та доходи [134].

У змістовному плані, зазначає В. Смірнов, людський капітал складається з знань, навичок та здібностей. Ці три складові можуть зазнавати

такого процесу, як капіталізація, тобто ставати капіталом. Існують наступні умови капіталізації:

- 1) у кожної людини існує запас здібностей, або здатність до певної праці;
- 2) є доцільність використання запасу здібностей, що веде до зростання продуктивності праці;
- 3) приріст продуктивності праці може призвести до зростання доходів людини;
- 4) збільшення доходів може мотивувати людину до додаткового вкладення коштів і засобів в свій «людський капітал» [107].

Г. Скоров займаючись проблемами взаємодії освіти та виробництва зазначає: що вкладення в освіту слід розглядати цілком як вкладення у виробництво, тільки якщо за своїм змістом знання отримані в системі освіти відповідають знанням необхідним у виробництві [106]. Тобто, чим тіснішою є взаємодія виробництва і освіти тим ефективнішим є створення людського капіталу.

Подібні ж висловлювання характерні для В. Марцинкевича. Витрати на освіту в вузько-економічному сенсі є подібними до витрат на засоби виробництва, оскільки за допомогою витрат на освіту також створюються необхідні передумови та безпосередньо умови виробництва [78]. Думки радянських авторів багато в чому підтверджують думки дослідників з США. Все це виливається в те, що витрати на освіту є необхідною складовою людського капіталу.

Вітчизняні науковці також займаються проблемами дослідження людського капіталу в системі вищої освіти. Так виокремлюються складові людського капіталу у системі вищого навчального закладу, які включають, за визначенням Т. Харчук, три взаємопов'язані елементи: організаційний капітал, інформаційний капітал та соціальний капітал, поєднання яких дає людський капітал вищого навчального закладу (людський капітал студентів, випускників та викладачів, які мають специфічний та загальний людський

капітал). До організаційного капіталу відносяться інституційні (освітні) заклади, до інформаційного – економіка знань і соціальний капітал, що наповнює суспільство [123].

З вищенаведеним підходом корелюють і дослідження Т. Борової. Вона вважає, що найважливішим фактором у виробництві знань і майстерності є праця викладача та студентів, де працю викладача можна вважати виробничими послугами людського капіталу. Так, саме співпраця є основою набуття необхідних компетентностей як студентів, так і викладачів, а також необхідною умовою створення людського капіталу [13, с. 22].

К. Гуменніков займається дослідженням співвідношення людського та фізичного капіталу. Так, в якості загальних рис людського та фізичного капіталу він виділяє наступні: вони обидва є основними елементами національного багатства, мають властивість накопичуватися в результаті залучення економічних ресурсів (та людських) та проявлятися в вигляді запасу; обидва виступають основними факторами економічного росту, від обох вирішальним чином залежить рівень розвитку економіки в майбутньому; виробництво обох видів капіталу потребує значних затрат та відволікання засобів та часу у збиток поточному споживанню, тобто відносно економічної сутності є інвестиційним процесом; при здійсненні інвестицій в обидва види капіталу зрозуміло, що вони будуть взаємно впливати один на одного у складі сукупного виробничого капіталу (це може також стосуватись ВНЗ), тому вони повинні відповідати одне одному не лише в техніко-економічному розумінні (за кількістю, структурою, якістю), але й в соціально-економічному розумінні (в процесі безпосереднього об'єднання мати адекватну форму власності) [29, с. 9].

На думку М. Нелюбіної, «процес інвестування в людський капітал можливо поділити на вісім етапів: затрати на отримання освіти, затрати на пошук та прийняття на роботу персоналу, затрати на персонал в період навчання, затрати на персонал в період накопичення потенціалу росту, затрати на персонал в період досягнення професіоналізму, затрати на

персонал в період навчання, підвищення кваліфікації, затрати на персонал в період зниження та «морального старіння» професіоналізму» [83, с. 92]. Застосовуючи вищезазначений поділ до сфери вищої освіти, можна бачити, що людський капітал може виступати не лише як фактор, що продуктивно характеризує вищу освіту з економічної точки зору, але й як елемент характеристики кадрового складу ВНЗ, його ефективності.

Серед зарубіжних джерел уваги заслуговує думка Л. Даб, щодо ефективності накопичення людського капіталу. Для цього у сфері вищої освіти застосовується стратегія збереження знань, яка визначає, що критичні знання можуть бути передані новим суб'єктам навчально-виховного процесу, задля встановлення і розвитку довіри і авторитету в академічних наукових колах [159, с. 3]. Значення цієї ініціативи є багатограним: вона буде сприяти особистісному і професійному зростанню, але, більш важливим є те, що вона також буде сприяти організації результативності, ефективності, зростанню, стійкості та стабільності конкурентних переваг окремого викладача чи науковця, що також становить зміст людського капіталу.

Серед зарубіжних наукових досліджень виокремлюється також проблема зростаючого значення вищої освіти у формуванні людського капіталу та досягненні економічного зростання. До уваги беруться праці таких науковців, як М. Річард [223], К. Мерфі, А. Шлейфер [208], С. Тьяго [248], Г. Коломбо і Л. Гріллі [148], К. Харріот [250]. В цих роботах досліджуються різноманітні аспекти пов'язані як з проблематикою людського капіталу, так і з іншими питаннями, що корелюють з нею. Зокрема до уваги береться таке: вивчається залежність економічного зростання країни від розвитку вищої освіти в ній; дослідження зв'язок між різними спеціальностями, що пропонуються вищою освітою, та формуванням людського капіталу: наприклад те, що вища технічна освіта викликає більше економічне зростання, ніж вища юридична освіта, а отже людський капітал, що створюється на технічних факультетах є важливішим для економічного зростання країни, ніж той, що створюється на правничих факультетах;

людський капітал, котрий створюється у студентів в галузях машинобудування, математики та обчислювальних досліджень напряду пов'язаний з економічним зростанням; країни повинні заохочувати працівників в високотехнологічних областях досліджень: техніці, математиці, інформатиці, природничих науках і т.і.

Паралельно до теорії людського капіталу також розвивається «скрінінг гіпотеза», котра припускає, що здатність до продуктивності (економічної ефективності) є вродженою і що освіта може рідко підвищувати індивідуальну продуктивність. Дж. Рілі править про те, що однією з функцій вищої освіти є відсіювання людей з здатністю «бути більш продуктивними»; це означає, що надалі суспільство може призначати людям котрі отримали вищу освіту задачі відповідної складності [224, с. 241]. В результаті, не тільки особа з більш високими вродженими здібностями отримує високу продуктивність від приватних вкладень в освіту (зокрема вищу), а й суспільство в цілому отримує вигоду від ефективних зіставлень здібностей та задатків, що здійснюється всередині сфери освіти.

Румунська дослідниця Л. Кісмас звертається до проблематики інноваційності в межах теорії людського капіталу. Вона зазначає, що: «...незважаючи на такі інвестиції в вищу освіту як покупка комп'ютерного обладнання або підтримка існуючих програм навчання, більше уваги має приділятися проблемам наповненості навчальних дисциплін, модернізації навчальних програм, поліпшенню людських ресурсів, диференціації способів оплати навчання або професійному управлінню» [150, с. 3587]. Тут постулюється думка про те, що реальну додану вартість в системі вищої освіти створює творчий внесок викладачів та науковців. Саме такий підхід, що є сьогодні дуже актуальним може змінити бачення таких явищ як конкурентоспроможність та формування людського капіталу, разом з тим він надасть найкращі навички та озброїть компетентністю майбутніх працівників.

Дж. Вінтенрс у своїй роботі досліджує «залежність якості життя у великих містах від рівня локального людського капіталу і існуючої вищої освіти. Місцевий рівень людського капіталу вимірюється сумою дорослих членів сім'ї з вищою освітою, а відносний рейтинг вищих навчальних закладів вимірюється за часткою населення, що вступила до ВНЗ» [258, с. 446]. Дослідник вважає, що якість життя позитивно корелює як з місцевим рівнем людського капіталу так і з відносним рейтингом вищих навчальних закладів. Зазначений ефект зберігається, коли ці два чинники розглядаються одночасно, тоді економетричний аналіз дає значну кореляцію між обома показниками. Тобто людський капітал та вищі навчальні заклади спричиняють значний вплив на ріст рівня людського життя [Там само].

Широко поширеною є література, щодо оцінки ефективності інвестування в людський капітал. Однією з найбільш розповсюджених моделей є розроблена Д. Кіркпатріком, наприкінці 50-х років двадцятого сторіччя, модель оцінки ефективності навчання персоналу підприємства (що може при бажанні бути розширена на навчання в системі вищої освіти), яка міститься у оцінці та співставленні знань, навичок та поведінки працівників до навчання, відразу після проведення процедури навчання та через певний проміжок часу, необхідний для засвоєння викладеного матеріалу [192]. Дуже важливим є те, що саме сфера вищої освіти забезпечує отримання необхідних знань, навичок та відповідних моделей поведінки необхідних для прирощення людського капіталу. Також досить поширеними методами оцінки є: метод дисконтування, запропонований І.Фішером; оцінка людського капіталу за роками навчання; метод оцінки людського капіталу Г.Беккера; метод Г.Беккера та Б.Чизуїка та інші.

Однією з парадигм осягнення економічного виміру вищої освіти України є функціонування приватних вищих навчальних закладів. Розвиток приватної освіти разом з удосконаленням державної її форми є об'єктивним процесом і однією з провідних світових тенденцій. Це визначається багатьма причинами, головними з яких на думку Т. Фінікової є:

- поглиблення загальної кризи традиційної державної системи вищої освіти, яка не оминула сфери її фінансування та управління;
- вступ людства в еру інформаційного суспільства, що потребує цілком нових підходів до якості та цілей вищої освіти;
- вичерпання класичної ролі держави взагалі і у сфері освіти зокрема;
- глобальний процес децентралізації держави та автономізації суспільства;
- розвиток ринкових відносин, поглиблення демократії та зміцнення громадянського суспільства, структурним елементом якого є і приватний сектор освіти [118, с. 142].

Й. Фрід зауважує, що «визначення «приватне» та «державне» частіше за все відносяться до способу фінансування або заснування вищого навчального закладу. Крім того, інколи цими поняттями позначаються групи або сектори, що користуються послугами ВНЗ. В чисельних наукових працях доведено, що й приватна, й державна вища освіта є як приватним, так і суспільним благом. Випускники вищів будь-якого типу мають більш широкі особистісні кар'єрні можливості, завдяки чому їх економічний потенціал є вищим, ніж у осіб, що не мають вищої освіти, тобто вони сприяють розвитку людського та соціального капіталів суспільства» [121, с. 27].

«В більшості країн приватна вища освіта практично не отримує державної підтримки. Однак деякі ознаки підвищення державних асигнувань приватним ВНЗ свідчать про поступове визнання приватної вищої освіти державною системою» [121, с. 28].

Не дивно, що розвиток приватної вищої освіти припав саме на період становлення незалежності України. Справа тому, що приватна вища освіта в нашій країні є «створеною з нуля», саме тому умови її функціонування та існування такі унікальні. Частина питань пов'язаних з розвитком приватної вищої освіти міститься в областях економіки, фінансів, менеджменту, права і далі – високих технологій. Оскільки з здобуттям незалежності виявилось, що

машинобудування не є тим самим, що й «високі технології», а економічні, правничі та деякі інші спеціальності не потребують додаткових затрат на устаткування, матеріально-технічну базу і т.і., то приватна освіта сфокусувалася переважно на вказаних спеціальностях. За декілька років відбулось насичення ринку кваліфікованими кадрами означених спеціальностей і наразі розвиток приватної вищої освіти міститься у підвищенні якості власних програм, переважно навчання. Розвиток високотехнологічних секторів залишається за державними університетами.

Однією з найбільш істотних перепон до досягнення новими приватними ВНЗ легітимності є те, що чимало зацікавлених осіб з боку державного сектору вищої освіти вважають, що приватні ВНЗ загрожують подальшому розвитку, навіть існуванню державних ВНЗ. Однак глобалізація та побудова ринкової економіки в бувших комуністичних країнах Європи обумовили виникнення нових вимог до систем вищої освіти, котрі державні виші не можуть задовольнити [213, с. 30]. Переважно тут йдеться про поділ форм власності ВНЗ: на державну та приватну.

Д.Маркс, продовжуючи попередню думку, загострює проблему функціонування ВНЗ як приватної установи. «В зв'язку з скороченням державної підтримки університети звернулись за допомогою до приватного сектору, включно з платою за навчання, щоб покрити свої видатки, ВНЗ вимушені поводити себе як приватні підприємства. Фінансування тепер в меншій мірі залежить від їх можливості звертатися до влади та в більшій – від можливості продавати товар покупцям в порівнянні до аналогічних дій інших університетів. Інколи для цього достатньо просто зачислити відповідну кількість студентів. Також досягнення у сфері політики та технології загострили конкуренцію» [76, с. 7]. Крім форм власності може йтися також про приватизацію в державному секторі, а саме про те, про що йшлося вище.

Теоретичним аспектом діяльності приватних ВНЗ, що розробляється в сучасній науковій літературі, є підвищення якості приватної вищої освіти.

К. Євменькова зазначає, що підвищення якості підготовки в приватних ВНЗ можливе за допомогою таких заходів:

- атестація та акредитація приватних ВНЗ повинна бути підсилена;
- розроблення комплексу вимог до професійної компетентності керівника, кадрового та матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, яких повинні дотримуватися засновники закладу;
- контроль якості викладання у приватних навчальних закладах з боку МОН України, управлінь освіти облдержадміністрацій має бути постійним та систематичним;
- умов ліцензування повинні виконуватись кожним окремим ВНЗ та контролюватися з боку влади;
- розширення співпраці з державними ВНЗ, створення єдиних навчально-наукових центрів з метою вдосконалення національної системи освіти;
- розширення соціального партнерства, впровадження нових механізмів і форм його, з метою підготовки кадрів відповідно до потреб економіки та ринку праці [37, с. 109].

З іншого боку ВНЗ державної форми власності теж потребують парадигмального осмислення своєї діяльності в економічному вимірі. Так наприклад проблемами інвестиційної політики державних ВНЗ займається вітчизняний науковець С.Натрошвілі.

Державні вищі навчальні заклади, як установи з державною формою власності, змушені формувати та реалізовувати власну інвестиційну політику з огляду на приписи органів державного управління в контексті реалізації загальної інвестиційної моделі держави (до такої інвестиційної політики може належати зміна структури видатків). Як відомо, нині державні інвестиційні ресурси вкрай обмежені (за деякими оцінками, до 95% видатків бюджету у 2009-2011 рр. спрямовувалися на фінансування захищених статей витрат, в першу чергу це фінансування заробітної плати працівникам бюджетних установ, соціальні виплати та закупівля енергоносіїв), через що

реалізація потужних державних інвестиційних проектів була фактично унеможливлена [81, с.35].

Інвестиційна політика сучасного ВНЗ є багато в чому неефективною, саме тому С.Натрошвілі вважає, що удосконалення моделі інвестування вищої освіти, повинно складатись з наступних моментів:

- технології формування видатків бюджетів різного рівня на вищу освіту повинні бути покращені, необхідне удосконалення системи кількісних та якісних показників для нормування зазначених видатків;
- диференційовані стандарти інфраструктурного забезпечення навчальних закладів різних типів (розроблення цих стандартів);
- диференційованих нормативів витрат на здійснення діяльності навчальними закладами (їх розроблення та запровадження);
- змішане фінансування інноваційних проектів в галузі вищої освіти (його запровадження), зокрема розроблення та запровадження механізму цільового оподаткування доходів фізичних осіб, які спрямовують власні кошти на оплату навчання;
- правове підґрунтя для приватного фінансування діяльності навчальних закладів (його удосконалення);
- моніторинг інвестування навчальних закладів з подальшим коригуванням відповідних дій, що регулярно проводиться органами управління освіти (державними та місцевими);
- спільний державний та громадський контроль за формуванням і виконанням бюджетів навчальних закладів (його запровадження);
- енерго- і теплозберігаючі технології, ощадливе використання та розподіл ресурсів, що спрямовуються на освіту;
- модернізація мережі навчальних закладів [81, с.36].

Колишня модель відносин між державою та ВНЗ, коли ще панував «держплан», підпорядковувалась принципу «замовник-виконавець», зі зміною економіки з планової на ринкову, суттєво змінились і відносини між

їх учасниками. Для всіх державних ВНЗ зараз дуже важливо приділити пильну увагу диверсифікації джерел власних надходжень, а також встановити нові більш прозорі та ефективні відносини з державою.

В. Григорук та Р. Пилипенко вказують на те, що важливою ознакою державної освітньої політики є зростання залежності її фінансової підтримки від рейтингу успішності інноваційних проектів університетів. Усе це сприяє різкому підвищенню конкурентного тиску на виші [27, с. 33]. Тож сьогодні від університету очікують не тільки повної переорієнтації на інноваційну діяльність, а й перетворення на конкурентоспроможного підприємця, що буде розглянуто в наступних розділах. Розв'язання цього завдання залежить від того, чи вдасться університету виробити принципово нову модель взаємодії з державою (ця модель може міститись частково або й повно в стратегічному плані або в статуті університету). Адже, з одного боку, університет має забезпечити простір наукової свободи від тиску ринку, а з іншого – дати змогу нормально функціонувати власним підприємницьким структурам [Там само].

Проблеми приватної та державної вищої освіти не слід плутати з приватно-державним партнерством, хоча означена проблематика є також важливою (втім вона переважно стосується взаємодії з ринком праці та комерціалізації наукових розробок і т.і.). Так В. Тітов та Д. Єндовицький виділяють ряд позитивних ефектів від взаємодії вищої освіти та бізнесу:

1. реалізується функція соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством;
2. бізнес отримує реальні важелі активного впливу на освітні процеси в ВНЗ;
3. здійснюється перехід до цільового замовлення спеціалістів для бізнесу;
4. надається імпульс інноваційній складовій ВНЗ;
5. з'являються стійкі організаційні форми взаємодії між роботодавцями та ВНЗ;

6. здійснюється моніторинг стану та тенденцій розвитку ринку праці;

7. вирішується проблема кадрового дефіциту за рахунок генерації спеціалістів з затребуваними на ринку компетенціями та особистісними якостями [112, с. 11].

Поширеним напрямком, в контексті економічного виміру вищої освіти, стали маркетингові дослідження, що як частина економічної науки залучили до своєї сфери і освітню галузь.

Відомим вітчизняним дослідником освітнього маркетингу є Б. Братаніч, котрий у своїй монографії розглядає питання маркетингу в освіті у контексті історико-філософського аналізу, а також питання, що стосуються ціннісно-світоглядної та соціокультурної ролі освітнього маркетингу. Крім того в вищезазначеній роботі розглядаються питання управлінських функцій освітнього маркетингу [14].

Сучасним напрацюванням є також дослідження С. Гончарова та виданий групою науковців посібник. Він містить проблеми пов'язані з маркетингом знань, маркетингом освітніх послуг, продажем освітніх послуг, організацією маркетингової діяльності ВНЗ. Маркетинговою системою вищої освіти Польщі та контролем маркетингової діяльності ВНЗ та іншим [25].

Р. Галеева вказує на те, що в залежності від того, на якій стадії маркетингового планування організація (ВНЗ) знаходиться в даний момент, задовольняються різні потреби в інформації, тобто реалізуються різні напрямки маркетингових досліджень, наприклад:

- аналіз кон'юнктури та ємності регіонального освітнього ринку;
- вивчення ринку праці з метою визначення найбільш затребуваних професій, врахування вимог з боку роботодавців;
- вивчення потенційних споживачів з метою їх сегментування за ступенем зацікавленості в освітніх послугах, по відношенню до цін та видів освітніх послуг, а також з метою виявлення та відбору цільових сегментів;

- вивчення конкурентного середовища та освітніх послуг конкурентів для кращого позиціонування власного освітнього закладу з використанням технологій бенчмаркетингу;
- аналіз внутрішнього середовища ВНЗ з боку безпосередніх споживачів освітніх послуг – студентів – і виявлення ступеня їх задоволеності;
  - аналіз затребуваності випускників за різними спеціальностями;
  - аналіз ефективності прийнятих практичних рішень (наприклад, рекламної компанії, заходів щодо стимулювання збуту і т.д.);
  - аналіз ефективності маркетингової діяльності ВНЗ в цілому [19, с. 150-151].

О. Толетов та М. Провозін розглядають використання концепції маркетингу взагалі і рекламних кампаній освітніх послуг зокрема. Вони акцентують увагу на тому, що формування маркетингового комплексу для навчальних закладів – запорука успіху ВНЗ на ринку освіти. Так вони звертаються до аналізу класичних «4Р»: освітня послуга, ціна, розподіл, комунікації. Перше «Р»: освітня послуга (Product) – це специфічний товар, який формує в процесі навчання світогляд. Друге «Р» – ціна продажу (Price) – є другим ключовим елементом. Третє «Р» – кращий канал розподілу (Place) – місце розташування. Четверте «Р» – просування послуги (Promotion) [113, с. 54].

І. Гархабадзе досліджує проблеми брендингу у сфері освіти, як складової маркетингової діяльності ВНЗ. Зазначається, що «феномен бренду вищого навчального закладу може бути представлений з урахуванням оцінок іміджу та репутації як враження про привабливість і перевагу певного постачальника, що зберігається в пам'яті потенційного споживача, як гарантія якості та ефективності використання його послуг, як надійний крок назустріч професійній компетентності та конкурентоспроможності на ринку праці» [20, с. 54].

Проаналізувавши основні парадигми функціонування економічного виміру необхідно вказати, що вони дають базове розуміння економічної складової в діяльності вищого навчального закладу. Економіка вищої освіти займається важливими питаннями, що стосуються економічного забезпечення ВНЗ, підтримання належного рівня конкурентоспроможності, якості послуг, що надаються вищою освітою – загалом, всім тим, що стосується безпосередньо економічних аспектів вищої освіти. Теорія людського капіталу визначає, наскільки ефективними виявляються інвестиції в людину за посередництва вищої освіти; також суттєвим виявляється й оцінка людського капіталу власне вищого навчального закладу. Розгляд проблематики ВНЗ з приватною чи державною формою власності дає можливість зрозуміти їхні сильні та слабкі сторони, чому економічно ефективною є диверсифікація форм власності ВНЗ. Маркетингова ж складова діяльності ВНЗ спрямована на покращення позиціонування ВНЗ на ринку, як учасника освітніх економічних відносин.

1.3. Аналітичний інструментарій дослідження економічного виміру вищої освіти України як соціального інституту

Подальше та більш глибоке осмислення економічного виміру України потребує розгляду специфічних категорій, що прямо чи опосередковано пов'язані з ефективністю вищої освіти, або тим економічним ефектом, котрий продукується вищою освітою.

Для того аби дати визначення, що ж таке «економічний вимір вищої освіти України» нам необхідно осмислити умови в яких він функціонує. Найбільш значущими факторами впливу постають процеси глобалізації та інтернаціоналізації. Сьогодення висуває особливі вимоги до вищої освіти і її економічного виміру зокрема. Економічно ефективними можуть бути, за невеликим виключенням, ті ВНЗ, що вдало інтегруються у глобальний простір вищої освіти. По мірі розширення діяльності ВНЗ до глобального

рівня росте й економічний ефект його діяльності. Але яким саме чином це відбувається? Чому таким важливим є саме економічний ефект діяльності вищого навчального закладу? – Бо він проявляється у творенні людського капіталу.

Формування людського капіталу, як вже зазначалось призводить до покращення якості людського життя, що в свою чергу збільшує вкладення в освіту, зокрема, вищу. Таким чином, можемо резюмувати, якісна вища освіта спричиняє більший економічний ефект, ніж неякісна. Але ж якісною освіту роблять не лише стандарти. Точніше стандарти є вирішенням тих загальних тенденцій і норм, що властиві для якісної вищої освіти. Однією з таких тенденцій і норм є входження вищої освіти в глобальний простір.

Теоретичне осмислення економічного виміру потребує введення такої категорії як «економічний ефект діяльності ВНЗ». Так, під економічним ефектом ВНЗ ми розуміємо економічне зростання, спричинене вищою освітою, що проявляється в розвитку економіки на глобальному, національному, регіональному, місцевому рівнях та в рості заможності населення.

Економічний ефект поділяється на глобальний, національний, регіональний, місцевий та індивідуальний. Національний та місцевий економічний ефекти більше проявляються у сфері народного господарства країни, оскільки людський капітал, що створюється системою вищої освіти спрямований на забезпечення роботи місцевих підприємств і фірм, державного апарату. В основному ці ефекти сприяють індустріальному розвитку країни, її економіки, оскільки забезпечується потреба в кваліфікованих кадрах на місцевому рівні. Глобальний та індивідуальний економічні ефекти діяльності ВНЗ більше позначаються на постіндустріальному розвитку країн, та сприяють розвитку світової економіки.

Якщо національний, регіональний та місцевий економічні ефекти пов'язані з проблематикою, що розроблена на високому рівні, то глобальний

та індивідуальний економічні ефекти спричинені вищою освітою функціонують в іншій площині та потребують додаткового осмислення. Зокрема за допомогою таких категорій, як дослідницький університет, комерціалізація, інноваційність, менеджмент, врядування, управління та філософське осмислення економічного виміру. Також в цьому зв'язку видається значним міжнародний досвід в реформуванні та осучасненні вищої освіти.

Ближчий розгляд вказує на те, що економічно ефективною може бути вища освіта, що вдало інтегрована в глобальний простір, або надає специфічні послуги, що необхідні для функціонування народного господарства, наприклад, гірнична, хімічна промисловість, установи, що забезпечують навчання кадрового складу для управління державою тощо. Входження в глобальний простір вищої освіти підвищує орієнтацію на ринок, разом з тим активізуються процеси, що пов'язані з успішною економічною діяльністю.

Однією з парадигм входження національної вищої освіти в глобальний простір є феномен дослідницького університету і ширше – університет світового класу. Дослідницьким університетом може бути лише той ВНЗ де добре розвинутою є наукова складова, що є підґрунтям для інноваційної діяльності. У свою чергу інноваційна діяльність призводить до успішних наукових та технічних розробок, що є об'єктом інтелектуальної власності, такі продукти діяльності вищої школи можуть бути комерціалізовані, а отже може бути отримано додатковий економічний ефект. Такі процеси в діяльності ВНЗ потребують встановлення нових підходів до розуміння сутності вищої освіти. Окрім цього, в сучасних умовах актуальною є парадигма становлення підприємницького університету. Так, щоб бути успішним, підприємницький університет повинен забезпечувати ефективне управління процесами функціонування знання та якості освіти.

Зрозуміло, що в становленні та розбудові економічного виміру вищої освіти України досвід закордонних систем вищої освіти є незамінним. Це

стосується передусім країн з розвиненою економікою, таких як США, Канада, Австралія, західноєвропейських країн. Хоча не варто залишати поза увагою і такі країни як Індія, Китай, ПАР, Росія, оскільки досвід країн з переважаючою індустріальною економікою, на відміну від постіндустріальної, теж важливий для розвитку економічного виміру вищої освіти України.

Звертаючись до філософського аспекту економічного виміру вищої освіти потрібно зазначити, що саме розгляд проблем вищої освіти за допомогою філософського осмислення може чітко визначити саме той напрямок в якому потрібно рухатись вітчизняній вищій освіті для максимізації свого економічного ефекту. В цьому ракурсі плідним видається розгляд метафізичної, гносеологічної, праксеологічної та антропологічної проблематики в контексті сучасних світових наукових досягнень. Таким чином визначиться перспектива розвитку як вітчизняної науки так і можливостей економічного виміру вищої освіти України.

Резюмуючи вищесказане, можна дати наступне визначення економічного виміру. Економічний вимір вищої освіти – це сукупність всіх економічних складових та факторів впливу, що функціонують у сфері вищої освіти та створюють економічний ефект.

Наприклад покращення кадрової політики, матеріально-технічного забезпечення призводить до формування людського капіталу в сфері вищої освіти, що відображається на рівні привабливості ВНЗ та створює додатковий дохід у вигляді нових студентів. Іншим прикладом може слугувати застосування системи бюджетування чи фінансового аналізу до діяльності ВНЗ; у наслідок оптимізації фондів вивільняються додаткові активи, котрі можуть бути перерозподілені та спрямовані на інші статті фінансової діяльності навчального закладу.

Проведений теоретичний аналіз дає підстави зробити висновок, що у вітчизняній науковій літературі на досить добромu рівні знаходиться опрацювання проблем пов'язаних з фінансуванням, матеріально-технічною

базою ВНЗ, формами державної та приватної власності ВНЗ, маркетинговою діяльністю. Водночас на поглиблену увагу в дослідженні економічного виміру вищої освіти України заслуговують питання пов'язані з інноваційністю, феноменами підприємницького та дослідницького університетів, комерціалізацією наукових розробок, державним, академічним та ринковим регулюванням сфери вищої освіти, врядуванням і т.і. В межах даної роботи пропонується розширений погляд на економічний вимір вищої освіти України. Таке розширення міститься у можливості модернізації вищої освіти України з метою отримання позитивного економічного ефекту, з урахуванням загальносвітових тенденцій у розвитку вищої освіти та філософського осмислення можливостей модернізації економічного виміру вищої освіти.

Саме такий погляд на економічний вимір вищої освіти України дозволить зробити його дослідження продуктивним, таким, що має на меті створити концептуальне розуміння засад поєднання економічної ефективності та сфери вищої освіти. Крім того, оскільки дана робота має своїм підґрунтям філософський, а не економічний аналіз доцільно буде задати більш широке поле, що стосується осмислення економічного виміру. Таке розширення виявляється і в перспективі модернізації економічного виміру, і в масштабності тих знань котрі включаються в зміст даної роботи.

Парадигмальне осягнення проблем, що здавалося б опосередковано стосуються економічного виміру, зможе накреслити ті межі економічного виміру, котрі є актуальними в розрізі формування глобального економічного простору та глобального простору вищої освіти. З цієї висоти і пропонується розглядати економічний вимір, бо тільки таким чином і може бути досягнутий випереджальний розвиток національної вищої освіти. Саме в цьому і допоможуть нам методи, що використовуються в даному дослідженні та утворюють його методологію. Звернемось до розгляду методів та їх місця у структурі роботи.

Метод наукової абстракції потрібен для формування в процесі роботи над предметом дослідження міні-гіпотез, а також для більшої конкретизації предмету дослідження та встановлення меж економічного виміру. Наприклад, як зазначалось раніше, економічний вимір вищої освіти України не обмежується проблематикою, що вже розглянута у роботі. Наукова абстракція дозволяє виявити більш значущі елементи, що складають подальший зміст дослідження. Так, філософський аспект економічного виміру позиціонується як такий, що має значний вплив на випереджальний розвиток економічної ефективності вищої освіти.

За допомогою методу аналізу проблематика постає більш виразно та визначаються складові частини економічного виміру вищої освіти України. Наприклад, дослідження сучасного розвитку теорії людського капіталу дозволило виявити різні сторони його функціонування в сфері вищої освіти: його складові, формування людського капіталу, інвестування в людський капітал, розподіл людського капіталу за різними спеціальностями та інше. Цей метод дає змогу суттєво розширити межі розуміння та опрацювання проблематики.

Наступним методом є синтез. Він використовується в роботі тоді, коли необхідно звернутись до парадигмального осягнення того чи іншого поняття, теорії. Також його застосування видається значущим при формуванні синтетичних суджень, що на відміну від аналітичних, за І.Кантом, є апріорними, а не апостеріорними. Наприклад, дослідження вищої освіти в різних країнах дозволить виявити позитивні складові в організації національної системи вищої освіти, застосувати нові підходи до осмислення економічного виміру.

Діалектичним методом досягається перехід на новий рівень розуміння, поглиблення усвідомлення предмету дослідження. Він дає змогу якісно переосмислити необхідність існування як виробництва матеріального так і духовного, як комерціалізації діяльності ВНЗ так і поглиблення її гуманістичної складової. Загалом цей метод дає можливість уникнути

крайнощів в ході дослідження, виявити цінність різностороннього погляду та взаємодоповнюваності різних суперечливих теоретичних положень.

Метод узагальнення дозволяє робити широкі висновки відносно окремих, здавалося б, малозначущих складових економічного виміру, а також одиничних та специфічних фактів. Тут висвітлюється питання про те, яким саме чином глобальний та міжнародний вплив діє на національну систему вищої освіти, а саме через перейняття досвіду окремо взятих країн. Наприклад, які уроки може винести Україна з реформування системи вищої освіти у Австралії, чи укрупнення університетської системи в Китаї. Подібний досвід для випереджального розвитку національної вищої освіти є незамінним та виявляється у продукуванні додаткового економічного ефекту.

Метод індукції буде використовуватись для створення більш ясного розуміння функціонування економічного виміру вищої освіти на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях. Метод дедукції покликаний визначити місце національної вищої освіти в глобальному просторі. Також сумуючи різні впливи ринкових відносин на вітчизняну вищу освіту можливо створити цілісне бачення її економічного виміру, що розкривається в даній роботі.

Структурно-функціональний метод дозволяє вибудувати загальну структуру роботи і визначити необхідні умови та характеристики ефективного функціонування економічного виміру вищої освіти України. Означений підхід встановлює точку зору, яка є необхідною для більш прозорого та ясного сприйняття тих процесів, що є суттєвими для окреслення загальної картини економічного виміру. Наприклад за допомогою нього досягається систематизація гносеологічної, праксеологічної та антропологічної складових філософського аспекту економічного виміру.

Феноменологічна редукція в роботі необхідна для пояснення рушійних сил ускладнення економічного виміру вищої освіти, конкретно – для розкриття гуманістичної спрямованості економічних трансформацій вищої освіти України. Герменевтичний метод потрібен для формування авторського

підходу до бачення економічного виміру вищої освіти України, для пояснення ролі та значення академічної мобільності, мовної диверсифікованості і т.і.

Як бачимо, загальна методологія осягнення економічного виміру вищої освіти України є досить складною, незважаючи на це вона дає змогу розкрити проблематику у всій її повноті. Значущість зв'язків, що існують між різними теоріями та поняттями та забезпечуються методологічним апаратом, не може бути замінена простим викладом існуючих концепцій. Нівелювання цих зв'язків може призвести до поверхневого розуміння економічного виміру, його широти, економічного ефекту спричиненого вищою освітою.

Висновки до першого розділу

Економічний вимір є тією складовою вищої освіти, котра забезпечує належне її функціонування в структурі народного господарства та в системі глобальної економіки. Процеси глобалізації та інтернаціоналізації спричиняють значний вплив на розвиток національних систем вищої освіти та поступово інтегрують їх у світову вищу освіту, що є значущим для створення загального уявлення про економічний вимір вищої освіти.

В сучасній науковій літературі досліджуються різні аспекти функціонування економічного виміру вищої освіти, проте, за великим рахунком, так і не досягнуто цілісного бачення всіх його значущих сторін. Саме цю проблему ми намагаємось вирішити в межах даної роботи.

Здійснений розгляд економічного виміру вищої освіти України в історичній перспективі та сучасній парадигмі його функціонування. Розгляд економічного виміру в історичній перспективі, перш за все, пов'язаний з становленням національного ринку освітніх послуг аж до теперішнього часу. Осягнення економічного виміру як сучасного означає розгляд всіх можливих складових, що так чи інакше корелюють з економічними питаннями сфери вищої освіти. Звісно обидві точки зору не можуть бути відокремленими одна

від одної, скоріше їх поділ носить характер спадковості, коли одна думка наслідує іншу.

Як би там не було, загалом, розвиток ринку вищої освіти в Україні можливо поділити на три періоди: його становлення та розвиток у період до початку ХХ століття; другий період – період правління комуністичної більшовицької партії, коли освіта, так само як економіка та більшість галузей народного господарства були плановими; третій – після розпаду СРСР, охоплює становлення та функціонування України як незалежної держави.

Незважаючи на понад двадцятирічний розвиток ринкової економіки на Україні, національний ринок вищої освіти є ще не досить добре сформованим. Він скоріше діє як квазіринок. Вдала інтеграція ринкових законів потребує вирішення низки завдань, серед них: визнання об'єктивної обумовленості відносин між учасниками ринку, врахування інтересів учасників суміжних ринків в забезпеченні конкурентних переваг, врахування тенденцій еволюції ринку праці, формування мотивації учбових закладів до підвищення конкурентоздатності, орієнтація освітнього потенціалу на забезпечення якості освіти, визнання того, що український ринок освітніх послуг є природною частиною світового ринку і т.і.

Дуже актуальними в сучасних умовах є питання нестачі фінансування вищої освіти, питання заробітної платні в освіті як сфері економічної діяльності, фінансування дослідницько-інноваційної складової як діяльності ВНЗ, структура бюджету ВНЗ за джерелами фінансування, оптимізація структури навчальних закладів на вищих рівнях та інше.

В роботі аналізуються окремі питання економіки вищої освіти, як самостійної науки. Крім того, розглянуто сучасні напрацювання в межах теорії людського капіталу та її значення для вищої освіти, проблеми приватної та державної вищої освіти, маркетингові комунікації всередині вищої освіти. Ці чотири складові, на нашу думку, є такими, що найбільш ґрунтовно характеризують економічний вимір вищої освіти.

В межах економіки вищої освіти була розглянута проблематика, що стосується вищої освіти як товару (послуги), також були розглянуті наступні питання: ринок вищої освіти, конкурентоспроможність вищої освіти, взаємодія ВНЗ з роботодавцями, аналіз фінансово-господарської діяльності, макроекономічне прогнозування та фінансування вищої освіти. Всі ці аспекти економічного виміру є важливими для повноцінного його розуміння.

В межах теорії людського капіталу було встановлено, що, за певних умов, вкладення в освіту слід розглядати цілком як виробничі капіталовкладення. Також важливим є те, що в системі вищої освіти людський капітал поділяється на організаційний, інформаційний та соціальний капітали; управління ними суттєво підвищує рівень людського капіталу ВНЗ.

Однією з світових тенденцій є розвиток приватної вищої освіти разом з удосконаленням державної форми власності. Науковцями розроблена думка про те, що приватно-державне партнерство здатне ефективно вплинути на розвиток вищої освіти України.

Маркетингова складова діяльності ВНЗ забезпечує не тільки вдале позиціонування на ринку освітніх послуг за допомогою брендингу та паблік релейшнз, але й дозволяє здійснити аналіз кон'юнктури та ємності регіонального освітнього ринку та ринку праці, вивчення потенційних споживачів та конкурентного середовища, аналіз ефективності прийнятих рішень та самої маркетингової діяльності навчального закладу.

Для кращого та більш повного розуміння економічного виміру було введено поняття «економічного ефекту ВНЗ». Під економічним ефектом вищого навчального закладу розуміється економічне зростання, спричинене вищою освітою, що проявляється в розвитку економіки на глобальному, національному, регіональному, місцевому рівнях та в рості заможності населення.

Ближчий розгляд вказує на те, що економічно ефективною може бути вища освіта, що вдало інтегрована в глобальний простір, або надає

специфічні послуги, що необхідні для функціонування народного господарства, наприклад, гірнича, хімічна промисловість, установи, що забезпечують навчання кадрового складу для управління державою тощо.

Загалом у роботі було визначено, що під економічним виміром вищої освіти слід розуміти – сукупність всіх економічних складових та факторів впливу, що функціонують у сфері вищої освіти та створюють економічний ефект.

Водночас на поглиблену увагу в дослідженні економічного виміру вищої освіти України заслуговують питання пов'язані з інноваційністю, феноменами підприємницького та дослідницького університетів, управлінням якістю освіти та знанням, комерціалізацією наукових розробок, державним, академічним та ринковим секторами в регулюванні сфери вищої освіти, міжнародним досвідом пов'язаним з економічним виміром вищої освіти.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ВИМІРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Вплив глобального середовища на національний економічний вимір вищої освіти України

Економічний вимір вищої освіти України є досить складним та багатограним явищем. Для розуміння усіх його складових було розглянуто теоретико-методологічні засади формування економічного виміру вищої освіти в Україні. Зважаючи на те, що Україна є однією з держав пострадянського простору, їй залишилась у спадок система вищої освіти, що є досить своєрідною в умовах сучасного глобалізованого світу. Проте, така система освіти є чудовою базою для побудови міцної та сильної національної економіки та забезпечення добробуту для кожного громадянина нашої країни.

В першому розділі даної дисертації було визначено, що основу розуміння економічного виміру вищої освіти становить проблематика пов'язана з економікою вищої освіти, проблемами людського капіталу, приватним та державним сектором вищої освіти та маркетинговими комунікаціями. Ці чотири складові, у своїй взаємодії, забезпечують належне функціонування економічного виміру вищої освіти України та його інтеграцію у світовий економічний вимір вищої освіти.

Економічний вимір вищої освіти України сьогодні перебуває в становленні, даються в знаки впливи майже всіх сфер суспільного життя. Новизна підходів до визначення існуючих питань, що залишились невирішеними ще з радянських часів наводить на роздуми про необхідність створення не лише нових тлумачень існуючої ситуації, але й розробки дієвих сценаріїв по зміні навколишнього середовища.

Для кращого розуміння усіх суттєвих моментів доцільно звернутися до міжнародного досвіду в реформуванні економічного виміру та усіх суттєвих питань пов'язаних з цим.

Такий досвід в різних країнах суттєво відрізняється від українського та навіть наших східних сусідів. Від англосовітських країн (Великої Британії, США, Канади, Австралії) до Азійських країн (Китаю, Японії, Тайваню, Індії) всюди відбуваються чималі зміни в системах народних господарств всіх країн світу. Тому такий контекст є суттєвим для вирішення питань і національної вищої освіти. Не лише наявний стан справ, але й значний досвід економічної діяльності пов'язаний з сферою вищої освіти може дати наглядну перспективу модернізації сучасної системи вищої освіти України.

Саме тому звернемося спочатку до загальної ситуації, що склалась в глобальному просторі, ситуації певних регіонів світу та окремих країн, до більшості важливих проблем, котрі так чи інакше можуть стосуватися розбудови економічного виміру вищої освіти України. Такий розгляд допоможе краще зрозуміти всю специфіку та необхідність подальших економічних нововведень в сферу вищої освіти.

Маршал Мак Луган, канадський соціолог, «пророкував» ще в 1968 році, що новий електронний незалежний світ перетворить існуючий світ на світ у розумінні «глобального селища». Картина світу, як «глобального села» викликала до життя потужну синергію зростаючої економіки, політичних сил та технологій, що об'єднує особистостей, спільноти, комерцію (бізнес), та уряди навіть через недоторкані, майже священні державні кордони [184, с. 721].

Дискурс глобалізації впливає на вищу освіту в своїх різноманітних аспектах: проведення політики (policy), врядування, організація та академічна робота разом з національною ідентичністю [253, с. 484].

Мета-міф глобалізації може бути усвідомлений, як зібрання наступних складових. Перше – мінімальне втручання держави, виявляється в процесі збільшення децентралізації та де бюрократизації, скорочення

соц.забезпечення, урізання державних витрат та фінансування, зменшення регуляторної ролі та тренд до контролю оснований на оцінці діяльності та результатів. Друге – економізація, маркетизація, що пов'язана з пост-фордистським режимом, комодифікацією – виражає відносини з клієнтом чи постачальником, з етикою бізнесу майже у всіх сферах діяльності, з високою пластичністю, інноваціями та якістю в виробництві, продуктах та праці відповідній до попиту споживачів. Третє – суспільство знань – виробництво знань та функціонування інформації в конкурентних цілях [253, с. 488].

Вища освіта проходить процес глибокої інституційної зміни, що включає деінституціоналізацію вже існуючої вкоріненої політики (policy), ціннісних форм та паралельну інституціоналізацію нових ціннісних форм та політики [253, с. 485].

Глобальні політичні (policy) процеси мають кілька вимірів за допомогою яких вони «глобалізують» національну політику (policy-making): з'єднані з існуючими акторами (учасниками), вони містять не лише національні органи з формування політики та представників національних спільнот, але й все більше міжнародних організацій, міжнародних неурядових акторів, міжнародний обмін товарами та послугами, так само як і глобальну спільноту або інформацію міжнародної освітньої спільноти [186, с. 474].

Поле глобальної політики, що зароджується, містить міради зв'язків та посилянь серед різноманітних акторів, кожен з яких має різні можливості та різну здатність впливу на національну політику (policy) [186, с. 475]. З поміж таких акторів визначне місце займають міжнародні організації.

Міжнародні організації різняться наповненням та основою політичних (political) пропозицій: наприклад, Міжнародна організація праці зазвичай слідує соціально-демографічній угоді в соціальній політиці (policy), на що потрібно звернути увагу, в той час як Світовий Банк часто пов'язаний з неоліберальною політикою (policies). В освіті, Світовий Банк поширює більш конкурентоспроможні та ринково-орієнтовані моделі ніж ОЕСР, чії

старання більше зосереджені на «вбудованому лібералізмі» (embedded liberalism). Освітня статистика, що видається ЮНЕСКО зазвичай менш політизована ніж ті, що видаються ОЕСР та Світовим Банком [186, с. 477].

До завершення декади 80-х років минулого століття, у розвинутих країнах світу, державна вища освіта з інституційною та академічною автономією домінувала над сектором приватної освіти. В кінці 80-х та на початку 90-х років, глобалізація підтримувала неоліберальні стратегії. Це означало підтримку типічної політики (policies) «Держави добробуту», а також зменшення асигнувань в державний сектор та приватизацію його. Наприклад реформи у вищій освіті Латинської Америки та Карибів за останні два десятиліття, були спрямовані на задоволення зростаючого попиту, відповідно до політики (policies) Світового Банку і в набагато меншій мірі до політики рекомендованої ЮНЕСКО (1998) [233].

Ось контекст до дискусій відносно політичних реформ у сфері вищої освіти Латинської Америки та Карибів, що надає Сегрера Франциско Лопес, професор Технічного університету Каталонії, Барселона, Іспанія (такі програми можуть виявитися особливо цінними для України):

1. «Мережева співпраця», як альтернатива конкуренції.
2. «Відкритий контент» та «Відкрите знання» проти приватизації та маркетингового (ринкового) бачення провайдерів «вищої освіти заради прибутку».
3. Нові організовані інструменти менеджменту, оцінки та акредитації.
4. Дослідження «одночасно» спрямовані на глобальні та локальні потреби.
5. Бачення стабільного розвитку в намаганні досягнути цілей тисячоліття повинне бути пов'язане з певним планом так само як з дослідженням мультикультуралізму та різноманіття [Там само].

Як би там не було, глобалізація це навіть не певна комерційна діяльність, або ж військова чи політична домовленість: це скоріш за все

спільне усвідомлення, котре згуртовує разом народи, родини та суспільства. Свідомість еволюціонувала від щоденного впорядкування політичних та географічних кордонів, транснаціонального пересування людей та товарів, скупого перемішування культур та експансії засобів зв'язку та технологій. В той самий час відбувається, поширення знань, навичок та освітніх практик [239].

Як результат глобалізації встановився стійкий попит на вищу освіту по всьому світі. Зростання можливостей працевлаштування та збільшення навичок необхідних щоб конкурувати на глобальному ринку праці є важливими причинами для розширення та росту сектору вищої освіти. Так з 1991 по 2005 роки, у світі кількість студентів зарахованих на навчання у ВНЗ більш ніж подвоїлась: з 68 до 137,9 мільйонів студентів [Там само].

Ціль освіти вже більше не проста передача знань від викладача до студента, але спорядження студента знаннями та навичками для «вирішення завдань (проблем)», синтезу ідей, і що більш важливо, глобальної компетентності, в значенні наявних справ та трендів по всьому світі [Там само].

В першій декаді другого тисячоліття, рівень вищої освіти в основному зріс та розширився за рахунок збільшення масовості (порівняно з елітарністю), до 15 % за рахунок розширення вищої освіти I та II рівнів акредитації та до 30 % III та IV рівнів акредитації. Це зростання відбулось за рахунок: росту індивідуального попиту, здійснення національних цілей, підвищення соціальної справедливості і забезпечення конкурентоспроможності в глобальній економіці [263].

Величезні інвестиції, що вливаються у вищу освіту, все зростаючий попит і зниження державної підтримки, уможлиблюють наступне запитання: чи мають національні освітні фінансові політики – представлені в основному державними ресурсами, що спрямовані в освіту – розширювати доступ до вищої освіти, що контролювалось прагненням досягти економічного розвитку країни [Там само]?

Нова теорія росту постулює, що в пошуку шляхів до розширення, фінансова політика з підтримки вищої освіти є досить плідною територією для дослідження. Більше того, в новій теорії росту серед націй вирізняються ті, що створюють більше кваліфікованих робітників з вищою освітою, в значенні зростання частки людського капіталу (або освітніх очікувань), через вдосконалення базової освіти або грамотності всіх працівників [Там само].

З ростом глобального впливу на національну економіку все більше стає зрозумілим, чому національна вища освіта все більше стає інтернаціональною. Сумарно, причини інтернаціоналізації вищої освіти перелічені нижче за зниженням рівня значущості:

1. Мобільність та обмін між студентами та викладачами.
2. Викладацька та дослідницька взаємодія.
3. Академічні стандарти та якість.
4. Дослідницькі проекти.
5. Спільна праця та підтримка у розвитку.
6. Розвиток навчального плану.
7. Міжнаціональне та міжкультурне порозуміння.
8. Посилення впізнаваності та поглиблення профілю ВНЗ.
9. Урізноманітнення каналів надходження працівників факультетів та студентів.
10. Регіональні проблеми та інтеграція.
11. Міжнародний набір студентів.
12. Урізноманітнення формування доходів [267].

Канадські дослідники осмислюючи зміну державного управління вищою освітою на ринкову модель пишуть про випадок трьох країн. Так випадки Німеччини, Австрії та Японії показують, що далекий та швидкий рух у напрямку маркетингових реформ у сфері вищої освіти частково відноситься до локальних умов, навіть коли ці три народи перейняли це у інших країн. «Перейняття» включає ідеологічні словники та політичні техніки, економічне узаконення та адміністративні рішення. Але звичайно

частково, як показують дослідження, ці країни емалювали «світову модель», котра в своїх варіаціях дуже різниться, є доступною, гнучкою, й добре міксується з державним та приватним забезпеченням та фінансуванням [232, с. 3].

Приватизація – це один з основних глобальних трендів в вищій освіті. Різні аспекти приватизації включають розвиток і розширення приватних установ, зростання довіри державних установ до приватного фінансування та діяльність установ на кшталт прибуткових організацій (НДМ). Швидке поширення приватизації у системах вищої освіти світу і зростаюче різноманіття її форм та практик піднімає ряд важливих питань для дослідників, практиків, політиків, що пов'язані з освітою [219, с. 1].

Дослідники, теоретики та практики визнають наступні форми приватизації: приватні установи, приватизація розподілу коштів, приватизація послуг, котрі надаються державними установами, диверсифікація джерел доходів та стабілізація прибутку, управління продуктивністю та корпоратизація університетів [219, с. 3].

Різноманіття форм та практик робить складним можливість ідентифікувати їх як «приватизацію», вирішити чи вони є корисними чи збитковими, розроблення підходящої державної політики по відношенню до них, в тому числі освітньої політики. Приватизація може бути повною чи частковою. Вона може означати абсолютну відмову від державного фінансування установи, або крокування у напрямку від повного до часткового фінансування, що є квазіприватизацією. Досвід багатьох Азійських країн допускає квазіприватизацію; в Східній Європі та Африці, квазі-приватизація є більш розвиненою [219, с. 2].

Попередні дані показують, що коли країна хоче бути глобально конкурентоспроможною, регіональна інноваційна система повинна бути дуже сильною. Задля досягнення цього, взаємодія між вищими навчальними закладами, владними органами та комерційними (бізнесовими) структурами є життєво важливою. На даний момент, багато регіонів характеризуються

за своєю природою, менш ніж бути дійсно стратегічними партнерами котрі шукають дійсно чогось «виразного» більше ніж завершення простої «оборотної справи» [261, с. 28].

Це поняття «спільноти», котре було в серці традиційних університетів й було підсилене пізніше такими провідними мислителями щодо університетів як Вільгельмом фон Гумбольтом та Генрі Ньюманом – і цей життєдайний концепт університетської спільноти – це те, що ми втрачаємо в університетах по всьому світу [Там само].

Рух від поступової комерціалізації, у напрямку створення університетських спільнот дуже добре просліджується в Росії, де зараз створюється значний людський капітал оснований на минулих досягненнях вищої освіти, тобто радянських. В даний момент логіка дій державних акторів в основному зводиться до виробництва та відтворення економічного та адміністративного капіталів, а оскільки держава виступає регулятором відносин в сфері освіти, то дані логіки неухильно пронизують і всю освітню політику, постаючи визначальним принципом діяльності освітніх організацій [119, с. 22].

Російські науковці наголошують, що освіту можуть також розуміти, перш за все, як процес накопичення культурного (практичного знання та навиків соціалізації) та людського (спеціальних вмінь, знань та навичок) капіталів [Там само].

Розширення платності освіти підмінє в якості критерію відбору культурний капітал економічний. Іншими словами, процес символічного присвоєння культурних благ, представлених освітою, осягнення їх логіки і змісту замінюється їх економічним привласненням (що з точки зору економічного порядку оцінюється абсолютно правильно) [119, с. 25].

На самому ринку вищої освіти з підвищенням його комерціалізації деякі спеціальності (наприклад викладацькі), також стикаються з різким падінням попиту, саме в силу того, що актори підкорюючись ринковій логіці,

не стануть інвестувати економічний капітал в освіту, котра не дасть їм відповідної економічної віддачі, тобто прибутку [119, с. 26].

В окремих дослідженнях освіта є класичним фіктивним товаром, до котрого незастосовувана ринкова логіка, неминуче нав'язувана розширенням платності освіти, й будь-яка зміна в економіці освіти тягне за собою перебудову й соціального інституту освіти, особливо вищої. Комерціалізація сучасної освіти не атрибут епохи, не неминучий процес, не інваріант суспільства споживання, а один з інституціонально та організаційно оформлених варіантів державної політики, що стверджує в якості домінуючого принципу освітніх відносин ринкову логіку [119, с. 27]. Ця ринкова логіка, що багато в чому пов'язана з масифікацією вищої освіти, крім комерціалізації, також відноситься і до інших процесів, таких як економізація, приватизація та маркетизація.

Криза освіти є однією з глобальних проблем сучасності, вирішення котрої має першочергове значення для благополуччя кожної країни. В Росії криза пов'язана з скороченням бюджетного фінансування. В результаті виникла реальна загроза зниження науково-освітнього потенціалу. В зв'язку з цим вища школа вимушена збільшувати кількість студентів на платному відділенні, а також відкривати нові спеціальності, що не мають відношення до їх профілю, проте такі, що користуються попитом на ринку праці [59, с.37].

Випускники загальноосвітніх установ не мають рівного доступу до отримання вищої професійної освіти. Зростання комерціалізації, чи негативної економізації, робить особливо наглядним розрив між загальною та вищою освітою, що приводить до диференціації освітніх можливостей населення [59, с.38]. В Україні такий розрив ще не досить відчутний, проте, економізація освіти в нас в основному завершується на платності вищої освіти, тому майбутнє вищої освіти, швидше за все, буде залежати від розширення економічного виміру вищої освіти України.

Комерціалізація (чи негативна економізація) вищої освіти призводить до її деградації, а отже, несе в собі загрозу національній безпеці Росії. Автори пропонують ряд наступних покращень: підвищити об'єм державного фінансування, змінити структуру та підвищити якість підготовки кадрів, впровадити інтенсивні технології професійної освіти та поєднати їх з патріотичним та громадянським вихованням [59, с.39]. Означені пропозиції дають змогу зрозуміти наскільки вони є близькими для умов України.

Росія дуже занепокоєна тим що вона не може досягти своїх цілей без активної підтримки з закордону. Освітнє співробітництво включає обмін технологіями, комунікаціями та педагогічними навичками, це буде основним. Росія зараз перебуває в активному пошуку, щоб встановити партнерство з університетами Європи та США [227, с. 1], чого прагне також і Україна, зараз стало очевидним, що такі зв'язки вже знаходяться та встановлюються, хоча і в невеликій мірі.

Зробивши короткий огляд головної теми обговорень пов'язаних з вищою освітою в Росії (а саме, комерціалізації), ми поступово розширимо доступність розуміння глобальних процесів у вищій освіті звернувшись до передового досвіду країн по всьому світу. Найперше на що звернемо увагу – США та Європа – головні питання пов'язані з економізацією, і більш різко – комерціалізацією, вищої освіти. Після цього, перейдемо до актуальних проблем вищої освіти Австралії та Азії. В цьому блоці – швидше за все проявиться те нове, що залишається непоміченим, коли говорять про вищу освіту, котра розташована в межах Атлантики. І в кінці звернемося до вищої освіти в Китаї та її осучаснення, оскільки в 21-му столітті саме ця країна посяде одне з головних місць у світовій вищій освіті.

2.2. Досвід США та Європи у розвитку економічного виміру вищої освіти

XXI століття – є глобальним. Межі та кордони – географічні, культурні, фінансові та політичні – що розділяли нації та континенти стали відчутно проникними, роблячи одиничне віддалене географічне та соціокультурне явище спільним. В той час як рішення та специфічні виклики можуть бути визначені та вирішені в локальному, регіональному та національному контекстах, в кінці кінців ці рішення мають стати частиною комбінованої спроби винести виклики з якими стикається людство, можливо на розгляд всього світу. Жодна проблема не має лише одної визначеної відповіді або одного визначеного рішення; швидше, рішення можуть бути розвинені, з погляду застосування знання отриманого в одній місцевості по відношенню до інших місцевостей [165, с. 35].

Епоха глобалізації очевидно впливає на інститут вищої освіти у всіх країнах світу, очевидно США не можуть бути виключенням. Більш того, достатньо часто американські ВНЗ демонструють ознаки цих змін ще до того, як глобалізаційний процес в повній мірі виявляє себе в інших країнах, це і є певним видом випередження розвитку. За більш детального розгляду, американські університети виявляють численні зміни, тісно пов'язані одне з одним, що, в певній мірі, дозволяє говорити про кристалізацію нової системи університетської освіти [44].

В Сполучених Штатах, розвиток людського капіталу як в економічних так і в соціальних цілях – це ідея, яка така ж стара як власне вся нація, вона й призвела до створення першої в світі системи масової вищої освіти, що є продуктивною. На даний момент більшість інших націй змагаються в розширенні доступу до університетів та коледжів та в ствердженні їхньої ролі в суспільстві [157].

Тенденції американської освіти в цілому піднімають ряд серйозних питань. Є чотири філософські концепції, котрі зараз сприяють формуванню

не лише освіти, але й багатьох інших сфер американського суспільства, серед них: «політична коректність», «полікультурність», «плюралізм» та «позитивізм» - ось ці чотири філософські концепції» [71, с. 17].

Проте до досліджень вищої освіти в США залучаються не лише філософи та їх ідеї, а й економісти. Відомо, що школи є великим бізнесом у Сполучених Штатах. Більше 240 мільярдів доларів було витрачено в 1992 звітному році на освіту учнів державних початкових та середніх шкіл в цій країні [235, с. 359]. Так, можливістю розмовляти про відносини між фінансовими ресурсами та очікуваннями студентів є погляд на проблему з боку економістів [235, с. 378].

Освітні ресурси систематично пов'язані з досягненнями учнів та студентів і такі зв'язки є достатньо значущими, щоб бути важливими для освіти. Незважаючи на певні розбіжності серед дослідників продуктивної функції освіти щодо ваги різноманітних освітніх ресурсів, як би там не було, присутня загальна, майже спільна, думка, що гроші впливають на продуктивність освіти [235, с. 379]. Особливо це проглядається на рівні вищої школи.

Зменшення використання нетипових освітніх програм (додаткових спеціальних викладачів) разом з організацією ресурсів навколо ширшого погляду на існуючу освіту видається потенційно важливим шляхом мислення про використання наявних ресурсів новими шляхами [235, с. 382]. Це не означає зниження рівня творчості та посилення логіки в управлінні, проте справді потрібно мати ширший погляд на існуючі проблеми.

Разом соціальне та економічне майбутнє націй та регіонів буде дуже залежати від освітніх досягнень їхнього населення, і, як наслідок, від розміру та якості їхніх ВНЗ та системи вцілому. В постмодерних економіках, і все більше у економіках, що розвиваються, буде велика залежність від «накопичення знань», що буде життєво-необхідним для більшої національної продуктивності та глобальної конкурентоспроможності [156, с. 6981].

Як перша нація, що відкрила ідею масової вищої освіти, США надають суттєву міцну опору для простої ідеї, котра міститься в тому, що талант, так само як і тренування і креативність їх громадян це такий же важливий фактор для генерування економічної заможності, як і природні ресурси, або їх стратегічне географічне положення, або військовий, політичний чи культурний вплив країни [Там само]. Якщо ж брати платність навчання, вона на відміну від таланту, може прямо генерувати прибуток для держави.

На протязі 2009-2010 академічних років іноземні студенти згенерували більше ніж 18,8 мільярдів доходу для економіки США. Каліфорнія, коли її виокремити, самотужки мала близько 100000 іноземних студентів з економічним показником – більше 3 мільярдів доларів США [158].

Цікавою є пропозиція яка виноситься на розгляд «Центром з досліджень вищої освіти» (CHES – Centre for Higher Education Studies), пропонується виокремити стратегію для території, «ніші Сан Франциско», щоб подвоїти кількість міжнародних студентів зарахованих у місцеві коледжі та університети на протязі 10 років, або ж менше, згенерувавши таким чином прямий економічний ефект – додатково 1 мільярд доларів США в регіональну економіку. США підтримують величезні ринкові переваги, щоб привабити іноземних студентів. В середині Сполучених Штатів, зона Сан-Франциско є привабливою і може домінувати як екстраординарний глобальний магніт для талантів, якщо лише політичні діячі (policymakers) і лідери у вищій освіті краще зрозуміють це і сформулюють стратегії, що дуже важливо, щоб впровадити глобальний попит на вищу освіту в регіоні [Там само]. Проте подібне політичне рішення є прикладом того, чим є система вищої освіти США сьогодні; вона пройшла значний шлях свого розвитку і після закінчення Другої світової війни, почала розвиватись особливо плідно у напрямку створення дослідницьких установ.

Історію розвитку вищої освіти США прийнято ділити на п'ять етапів:

1. 1636-1776 – заснування коледжів;
2. 1777-1862 – секуляризація вищої школи;

3. 1863-1900 – виникнення університетів;
4. 1901-1950 – поява та розвиток 2-х річних коледжів;
5. 1950-наш час – перебудова вищої школи у відповідностями до потреб НТП, розвиток дослідницьких університетів [35, с. 4].

З другої половини ХХ століття, провідне місце в системі вищої освіти США зайняв дослідницький університет – це навчальний заклад, що має декілька філіалів. Різниця з європейськими університетами міститься в тому, що в США більш ефективно здійснюються наступні процеси: проводяться дослідження, розробки та впроваджуються результати у виробництво. Саме у взаємодії цих трьох функцій сила нового університету [35, с. 14].

Дослідницькі університети США на протязі останніх 60-ти років стали життєво важливим центром наукових відкриттів та поширення наукового знання. Проте, конкуренти в Європі та Азії, багато з яких споглядають «американський дослідницький університет» як модель для наслідування, намагаються змагатися з першістю США в науці, технологіях та їх застосуванні [133].

Важливим є те, що сукупні затрати на НДДКР університетів та коледжів США надходять з багатьох джерел: асигнувань федерального уряду, урядів штатів та місцевих органів, видатків промислових, банківських та інших корпорацій, власних засобів ВНЗ, а також асигнувань з ряду інших джерел, включаючи благодійні фонди [58, с. 37].

Одним з нових явищ післявоєнного періоду стало утворення при деяких, в більшій мірі державних, університетах дослідницьких фондів (котрі є підрозділами всередині університетів), котрі акумулюють практично всі засоби, що поступають з зовнішніх джерел, а також певну долю власних засобів ВНЗ. Такі фонди виступають формально в вигляді приватних некомерційних освітніх та дослідницьких корпорацій, звільнених федеральним законом 1951 року від сплати всіх видів податків [58, с. 40].

Потужність науково-дослідницької діяльності американських університетів, коледжів, інших академічних наукових установ весь час

стрімко зростає, маючи при цьому різні економічні наслідки на різних рівнях. В цілому, університети та ВНЗ США були і є набагато більш успішними в справі комерціалізації досліджень, ніж їхні закордонні колеги. Але зовнішнє фінансування наукових досліджень є відносно новим явищем. Дослідницькі університети виникли у США після війни і, особливо, в останні роки фундаментальні наукові дослідження почали відігравати важливу роль в економіці, спонукаючи і надихаючи прикладні НДДКР (R&D) [100, с. 88].

Стратегія науково-технічного розвитку США складалася протягом останніх чотирьох десятиліть (що може бути прикладом для України). Раніше держава забезпечувала науку ресурсами, але суспільство не відчувало впливу науки на якість життя. Передумовою розробки інноваційної моделі розвитку країни, що є основою економіки знань, стало усвідомлення того факту, що збільшення державних витрат на науково-дослідні роботи є необхідною, але недостатньою умовою економічного розвитку [100, с. 96].

Потужним розвитком економізації слугувало те, що був пройдений досить довгий та складний шлях у половину століття, під час котрого стало зрозумілим те, що основним надбанням університетів і коледжів є інтелектуальна власність, комерційна реалізація якої є стимулом і додатковим джерелом доходів ВНЗ. Для дієвої практичної реалізації політики університетів із питань інтелектуальної власності в більшості університетів США створено офіси з ліцензування та трансферу технологій (Office of Technology Licensing та Office of Technology Transfer) [100, с. 95].

Американський досвід допомагає прогнозувати тенденції розвитку фінансових взаємин між університетом і його структурними підрозділами, у тому числі дослідницькими. Ці зв'язки в українських університетах часто будуються на централізованій основі, коли основна частина коштів, зароблених підрозділами, перерозподіляється через центр. У перспективі доцільно було б перейти до системи більш розвинутої фінансової автономії, коли звичайний факультет чи інститут у складі університету

розпоряджається 80-85 % зароблених коштів, відраховуючи решту на розвиток ВНЗ [97, с. 112]. Це, що стосується внутрішніх фінансових взаємин.

Роль університетів в просуванні (promoting), пришвидшенні розвитку економіки та особистих переваг робочої сили залишається плідним полем для дослідження. Для більшої частини 20-го століття, в деякій мірі було безумовним те, що університети відігравали значну роль у наданні широко розгалуженої вищої освіти, що надавало випускникам навички з критичного мислення і соціальну зрілість для влаштування на велику кількість різноманітних робіт (професій) в економіці США. Простіше кажучи, завжди малось на увазі, що університети були рушіями економічного зростання, що створювало прибуток для факультетів та персоналу, приваблювало студентів котрі купували продукти та послуги, фінансувало експансію (розширення) факультетів і створювало велику кількість побудов (конструкцій) та робіт залежних від освітніх послуг. За останнє десятиліття, в США, це середовище змінилось швидко та драматично. Це відноситься, не в останню чергу, до зростаючого політичного (political) тиску на університети, з метою посилення підзвітності відносно державного фінансування, що вони отримують [231, с. 193].

В США замало емпіричної уваги було приділено капітальним витратам штату (state capital expenditures) на вищу освіту. Поки процес засвоєння основних коштів (capital dollars) ВНЗ є частково політичним (political) процесом; жодне дослідження систематично не виявляло визначних чинників основних видатків (capital spending) штату на вищу освіту. Аналіз з фіксованими ефектами, декотрих американських науковців, показав, що процес справді є політичним (political), виділення фінансів в США знаходиться під тиском політики. До політичних факторів впливу відносяться: політична культура, виборчі змагання, здатність губернатора розпоряджатися бюджетом, структура врядування вищою освітою, зацікавлені сторони, законодавчий професіоналізм та збори задля голосування. Та потрібно більше досліджень аби зрозуміти як детермінанти

пов'язані з основними видатками штату (state capital spending) відрізняються від самих витрат штату на вищу освіту [246, с. 394].

В Сполучених Штатах відносини між наукою та урядом, котрі допомогли виграти II Світову війну, відправили людину в космос, допомогли розгадати людський геном та живили економічне зростання, знаходяться під загрозою. Одна з причин – це гроші. Та як би там не було, набагато більше ніж фінансування, напруження між урядом і наукою залежить від політики (politics) та політичного менеджменту (policy management) [188, с. 5]. Це часи глобалізації в сфері науки та технологій, коли інші країни інвестують зростаючі відсотки своїх національних бюджетів в дослідження та розвиток, щоб конкурувати з Сполученими Штатами економічно; цей процес є політично обумовленим [195, с. 5].

Наука та технології, основані на дослідженнях, постають як центральні питання державної та іноземних політик (policies), таке партнерство повинне буди активізованим. Частково – це ефективний політичний (policy) менеджмент – передбачення, діагностика, вирішення великих, нових державних викликів за допомогою значного вкладу техніки [195, с. 6].

В наші дні хороші університети США змагаються щодня за те, що сьогодні сварливо обговорюється в вищій освіті США: чи справді кожен з 50-ти штатів спроможний дозволити собі державний університет світового класу. Найбільш видимі ознаки кризи з якими стикнулись ці університети – це очевидне зменшення державних асигнувань, що веде до зміни від державного до приватного фінансування, що очевидно призводить до зміни від державних до приватних цілей [266, с. 20]. Як вище було сказано, першочергове місце у владнанні цього питання надається політиці та політичному менеджменту.

Як би там не було проявляється одне ще більш загрозливе кризове явище, запитання: чи ці великі, складні установи, часто з обертаням грошових коштів в мільярди доларів, з набором в 40000 студентів, тисячами

працівників факультетів, і навіть більшим числом штатних працівників – більше знаходяться на рівні врядування чи менеджменту [Там само]?

Федеральний уряд фінансує 60% досліджень, що проводяться в університетах [252]. Це доказ того, що всередині США, на рівні держави готові вкладати кошти у розвиток науки.

В той час як коледжі та університети США виконують лише 13% «сукупних національних R&D» субсидованих урядом та приватним сектором, вони виконують 56% «фундаментальних досліджень нації», що є кретичним елементом для успіху всієї справи [Там само].

«Фундаментальні дослідження» (basic research) створюють будівельні блоки майбутніх продуктів та процесів – декотрі з яких можуть бути здійснені, створені в короткостроковому періоді, а деякі на протязі десятиліття або навіть в більшому проміжку часу. Разом зі створенням нового знання, університети використовують власну дослідницьку діяльність для освіти студентів, котрі і стануть наступним поколінням науковців, інженерів, вчителів, та лідерів в уряді та промисловості [Там само]. Це нагадує нам думку про визначний зв'язок науки і освіти в I половині XXI ст..

Близько 40% сукупних витрат на R&D (НДДКР) уряду та приватного сектору в США спрямовується на новітні дослідження; близько 60% підтримують сталий розвиток. Дослідження звичайно поділяються на 2 категорії: основні (фундаментальні) та прикладні [Там само].

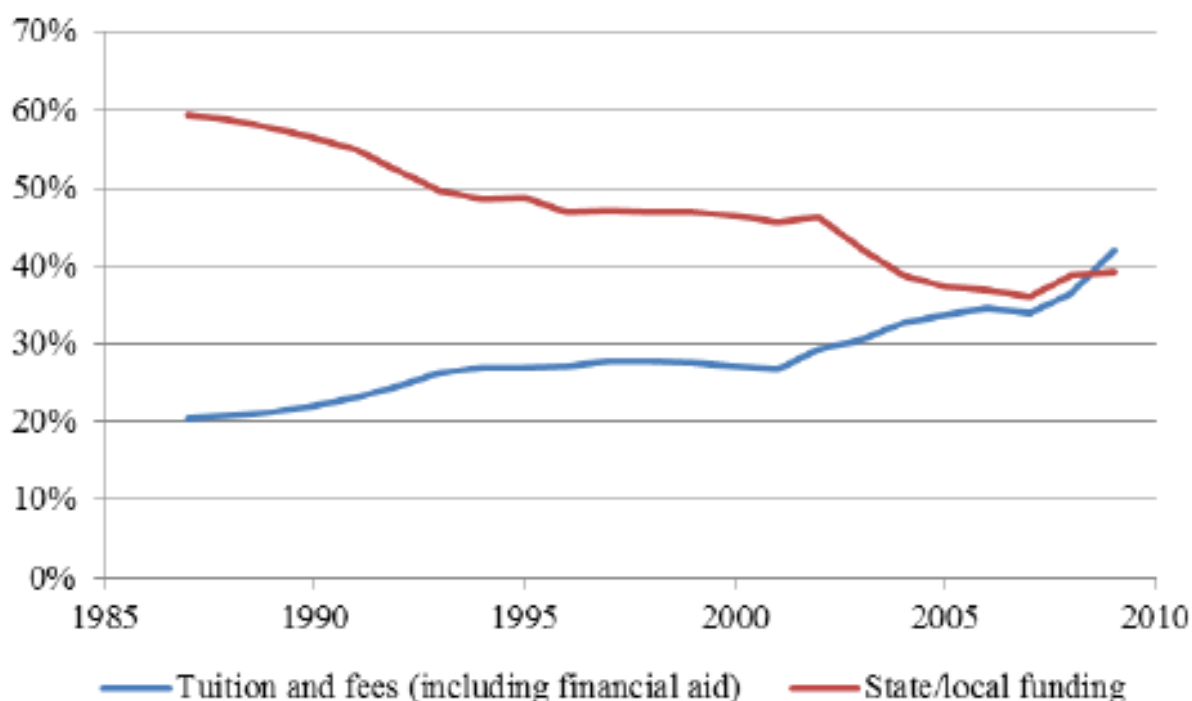
Розвиток (development) – це трансформація дослідницьких знахідок або знання в плани, що стосуються нових або вже існуючих продуктів або процесів. Це включає розробку продукту, тестування, розробку прототипів та пілотні проекти. «Розвиток» включає не лише цивільні продукти та послуги, але й національні оборонні комплекси та системи [Там само].

Оскільки існує широка домовленість відносно того, що університетські дослідження – це довгострокове національне інвестування в майбутнє, федеральний уряд підтримує біля 60% дослідницької діяльності в університетах. В 2009 році, ця сума підтримки федеральним урядом складала

33 мільярди сукупних університетських витрат НДДКР з суми в 55 мільярдів [251]. Як бачимо, структура витрат на дослідження є досить складною та заплутаною, проте Україні теж варто рухатись у напрямку такого аналізу.

На рівні питань пов'язаних з дослідженнями, експерти, що досліджують вищу освіту, також жваво обговорюють і проблеми її фінансування. Державний бюджет США час від часу піддавався стресовим (кризовим) ситуаціям, що точаться навколо нього, це зменшило державну підтримку вищої освіти у випадку фінансування державної вищої освіти. Звідси, студенти та їхні сім'ї стали більше покладатися на студентські гранти та позики, через федеральну фінансову допомогу [211].

Рис.2 Розподіл виручки в державних 4-річних установах (позначення – мовою оригіналу) [211].

Як видно, з графіку (Рис.2) пропорційне зменшення фінансової підтримки штату відбувалось одночасно з ростом платні за навчання, включно з фінансовою допомогою, і в кінці першої декади XXI століття, обидва показники знаходились на рівні приблизно 40%. Аби розширити цю

картину та поглибити зміст можна звернутися до аналізу, що був проведений протягом двох останніх декад ХХ ст. (Табл.2) Як підтвердження попереднього графіку – зростання плати за навчання, а також зменшення федерального фінансування фінансування. Подібні статистика та аналіз були б корисними також в умовах України для створення стійкого розуміння відносно джерел доходів в ВНЗ державної форми власності.

Табл. 2. Статті доходів в державних ВНЗ з 1980-1981 по 1999-2000 роки, в процентах [129].

Стаття доходів	1980- 1981	1990 -1991	1999 -2000
Плата за навчання	12,9	16,1	18,5
Федеральне фінансування	12,8	10,3	10,8
Місцева влада	3,8	3,7	3,8
Приватні пожертви, гранти	2,5	3,8	4,8
Доходи від вкладів	0,5	0,5	0,7
Торгівля	19,6	22,7	21,6
Інші джерела	2,4	2,6	3,9

Під іншими джерелами розуміються платні гуртожитки, заклади громадського харчування, університетські клініки [122, с.35].

На увагу також заслуговують процентні співвідношення доходів ВНЗ державної та приватної форми власності (Табл.3). Дані показують, що якщо державні ВНЗ переважно фінансує штат, то основні доходи приватних установ отримуються від плати за навчання.

Університет в умовах ринку функціонує, як і будь-яке інше капіталістичне підприємство: його успіх та невдачі залежать не лише від плати за навчання та державних субсидій, але й від того, наскільки вміло сам університет інвестує свої капітали в цінні папери, надає ринку свої дослідницькі послуги, наскільки він є активним в пошуку додаткових

фінансових джерел [32, с. 59]. Таким чином, чим більше університет є автономним, тим більше його фінансові справи корелюють з таким поняттям, як приватизація та фінансова автономія.

Табл. 3. Джерела фінансових надходжень ВНЗ за 2002/2003 рік, в процентах [65].

Стаття	Приватні (66,3 млрд. дол.)	Державні (113 млрд. дол.)
Федеральна влада	14,5	11,0
Штат	2,1	35,9
Місцева влада	0,7	4,0
Приватні особи	8,6	4,0
Плата за навчання	42,0	18,4
Процент з основного капіталу	4,6	0,6
Продаж товарів та послуг	23,2	23,4
Інші джерела	4,3	2,7

За допомогою емпіричних джерел було показано, що витрати уряду на вищу освіту мають негативний, або нульовий, ефект на рівень економічного зростання в США. Цей емпіричний результат може бути скерований пропуском важливої змінної, а саме – приватизації вищої освіти. Результати показали, що пропуск (на врахування) розміру системи приватної вищої освіти може створити негативні упередження щодо існуючих відносин між витрачанням коштів на вищу освіту та економічним зростанням, що є макроекономічним показником. В наближенні, штати з більшою ринковою долею студентів у приватних ВНЗ мають негативне відношення між витратами на вищу освіту та економічним зростанням, в той час як штати з більшою державною часткою знаходяться в позитивних відносинах з означеним показником [151, с. 424]. В умовах української вищої освіти

подібний аналіз дасть хороший результат лише через кілька десятиліть, коли приватна вища освіта розвинеться та розквітне.

Не можна оминати, під час дослідження економічних характеристик вищої освіти США, різноманітні програми, сервіси, організації, асоціації. Програма з досліджень приватної вищої освіти (The Program for Research on Private Higher Education (PROPHE)) шукає можливість побудови достовірних знань про приватну вищу освіту по всьому світу. PROPHE фокусується на дослідженні, аналізі та поширенні знань. PROPHE не займається поширенням або просуванням приватної вищої освіти, лише знань про неї. Її головна місія полягає в науковості, і далі, в наданні інформації для публічних дискусій та провадженні політики (policymaking) [220].

«Виконавчі службовці вищої освіти штату» (State Higher Education Executive Officers) – це неприбуткова національна асоціація головних виконавчих службовців, що займаються координуванням в межах штату різноманітних процесів політики (policy) та врядування (governing) в вищій (postsecondary) освіті [244].

«Фінанси вищої освіти штату» (State Higher Education Finance (SHEF)) вибудовуються і нарощуються шляхом розгляду їх різними федеральними агентствами. Сюди входять фінансові доповіді та огляди виконані «Національним центром з освітньої статистики в США». Міністерство освіти США надає обширні дані інституційного рівня, котрі можуть бути згруповані за сектором, штатом, або національним рівнями. Бюро економічного аналізу, Бюро трудової статистики та Бюро перепису США є додатковими економічними та демографічними джерелами інформації, котрі забезпечують певну інформативність, що стосується фінансування вищої освіти. Разом, ці федеральні джерела надають фундамент та точки посилення для колективного розуміння того, як фінансується вища освіта і в яких цілях [Там само].

В Сполучених Штатах, питання пов'язані з вищою освітою, такі як «вдосконалення діяльності» (improved performance) та «ефективна підзвітність» (effective accountability) отримали безпрецедентну увагу

«зацікавлених сторін» (stakeholders) на багатьох рівнях. На корпоративному ж рівні, «Сервіс освітнього тестування» (ETS), як найбільша світова освітньо-дослідницька і тестувальна організація, готова рухатись вперед через тестування основані на програмах дослідження у вищій освіті, і має здатність вправитися з найбільш важкими питаннями пов'язаними з вищою освітою. В дослідженні вищої освіти, що стратегічно розширюється, ETS встановлює себе піонером і мислинським лідером в сфері вищої освіти [197].

Прийняття рішень основаних на даних (data), було популяризовано ще в 1980-ті та 1990-ті роки в США, воно еволюціонувало в загрозовий софістикований концепт відомий як «великі дані» (big data) або «значні дані», що ґрунтується на програмному забезпеченні й в основному відноситься до аналітики. «Значні дані» та аналітичні дані, що існують для вироблення і застосування інструкцій знаходяться в певній ситуації інфантильного відношення, щодо цих інструкцій і знадобиться ще кілька років щоб вони виспіли, позаяк їхня присутність вже зараз відчутна і не повинна бути ігнорованою. Оскільки «значні дані» та аналітичні дані не є панацеєю стосовно всіх питань та рішень з якими стикаються адміністратори (управлінці) у вищій освіті, вони можуть стати частиною рішень інтегрованих в адміністративні та інструктивні функції [217, с. 9]. Так само «значні дані» є основою для проведення економетричних досліджень, що є дуже важливими для економічного аналізу. Вони можуть використовуватись в тій частині управління, котра є державною та буде розглядатися в третьому розділі даної роботи.

Нещодавні економічні події створили деякі бюджетні проблеми для урядів штатів. Уряди штатів мають здатність змінювати фінансування вищої освіти переважно через внески в основні фонди і цільові надходження. Економетричні дослідження проведені в США показали, що нормальним є те, що сукупні асигнування зросли за останнє десятиліття, навіть більше того, цільові надходження (earmarked revenue) становили зростаючу частину фінансування вищої освіти, в той час, як внески до основних фондів

зменшувалися. Проведений тут регресійний аналіз показує, що магнітуда взаємозамінності між двома джерелами є суттєвою, але не різниться в періоди спаду чи зростання економіки [135, с. 352].

Враховуючи, що засобів на вищу освіту в бюджетах штатів явно не вистачає, необхідно, щоб і влада штатів, і керівництво ВНЗ всіх рівнів діяли більш скоординовано та на основі стратегічних планів. Необхідно створити спеціальні фонди для оплати підготовки кадрів, що потрібні для розвитку штату. Наприклад створити «систему підготовки» інженерних кадрів, беручи до уваги всі працюючі на території штату навчальні заклади – від комунальних коледжів до регіональних університетів, і підтримуючи їх взаємодію у підготовці спеціалістів, стимулюючи студентів на отримання необхідних спеціальностей [65, с. 28].

Оскільки нова стратегія взаємодії торкається інтересів влади, ВНЗ, суспільства та окремих індивідів, а також її реалізація має довгостроковий характер, необхідно створити певний форум (можливо навіть віртуальний), де б всі зацікавлені сторони обговорювали проблеми, пов'язані з розвитком вищої освіти [65, с. 29]. Створення такого форуму є значною подією, хоча поки що цими проблемами займаються окремі наукові школи закріплені при окремих університетах.

Останнім, що ми розглянемо у цьому підрозділі, буде фінансова допомога студентам у вигляді асигнувань федерального уряду, а також різноманітних видів допомоги, що надається студентам. Оскільки така фінансова допомога є більш різноманітною ніж на Україні, варто звернути на неї увагу.

Федеральна (або державна) фінансова допомога являє собою найбільшу з усіх фінансових допомог у сфері вищої освіти. В 2009-2010 роках, наданих 173 мільярди було розподілено між студентами, з котрих 124 мільярди (а саме 72%) були з федеральних джерел [247].

Два найбільших компоненти системи федеральної фінансової підтримки це «Пелл гранди» та «позики Стаффорд». «Пелл-гранти»

надаються малозабезпеченим студентам, після зарахування, у формі коштів на вищу освіту, що можуть не повертатися. «Позики Стаффорд» - це федеральні займи студентам на навчання у ВНЗ [Там само].

У американського студента можуть бути декілька джерел отримання засобів для оплати навчання в університеті чи коледжі;

- за студента можуть платити його батьки чи родичі;
- 70 % американських сімей беруть кредити для навчання дітей;
- гроші може виділити релігійна чи етнічна спільнота, до котрої належить майбутній студент;
- деякі компанії та окремі меценати виділяють грошові кошти, що не підлягають поверненню;
- гранти можуть бути виділені середніми школами своїм найкращим випускникам [129, с. 82-83].

Види фінансової допомоги, стипендії також є різноманітними:

- «Scholarship» - надається на базі минулих досягнень студента та поточних показників;
- «Merit Based Scholarship» - основана на академічній успішності та досягненнях;
- «Athletic Scholarship» - надається за спортивні досягнення, проте академічна успішність також враховується;
- «Teaching Assistantship», «Research Assistantship» - видається за поміч професору, дослідникам, іншим робітникам в кампусі, робота за сумісництвом;
- «Study/Work», «Subsidized» - робота на будь-якій посаді в університетських структурах: вахтер, водій і т.і. [129, с. 85].

Завершивши дослідження вищої освіти США, можна звернутись до дослідження її в Європі, оскільки це видається не менш плідним. Відносно США, важливими питаннями в дослідженні, були виокремлені питання пов'язані з філософією вищої школи та грошима, розвитком дослідницьких

університетів, політикою в сфері вищої освіти, фінансуванням НДДКР, виручкою або доходом університетів, приватною вищою освітою, різними організаціями та асоціаціями і на завершення питання пов'язані з студентськими позиками, грантами та стипендіями. В Європі також існує чимале поле для досліджень. З цього поля досліджень було виокремлено основні проблеми, такі, як: періодика розвитку та розширення університетського сектора, багатовекторна система вищої освіти, економічна криза та відповіді на неї, «європейський парадокс», неакадемічний ринок праці, цінові тренди, приватне фінансування, приватні сектори вищої освіти, а також огляд окремих проблем в окремих країнах.

Огляд вищої освіти Європи розпочнемо з того, що в ній налічується приблизно 4000 вищих начальних закладів, котрі відвідують 19 мільйонів студентів та в котрих задіяно більше 1.5 мільйони працівників [200, с. 193]. Яким же чином університетський сектор досягнув таких об'ємів. Тут можна звернутися до короткої періодизації розвитку вищої школи.

Етап 60-х років у західноєвропейських країнах характеризувався розширенням університетського сектора, збільшенням числа студентів, змінами в організації та управлінні університетами у співвідношенні університетської автономії та підзвітності (тобто чимало значення надавалось посиленій взаємодії між державним та академічним сегментами управління). Західноєвропейські університети дістали доступ до значних фінансових коштів, що свідчило про високий ступінь фінансової довіри [94, с. 84].

У 70-х роках тривало збільшення й посилення університетського сектора вищої освіти та реформування його управління. Також університети почали співпрацювати з економічними структурами і інституціями (на цьому етапі активізувався ринковий сегмент управління). Навчальний план став технологічнішим [94, с. 84-85].

Період 80-х років характеризувався зниженням рівня фінансових коштів, що виділялися на вищу освіту, майже у усіх індустриальних

держав. Університети продовжили зміцнювати зв'язок з індустрією і приводити навчальний план у відповідність до практичних потреб студентів [94, с. 86]. Тобто в ці роки більш активною була взаємодія між ринком та академічним сегментом управління.

Упродовж 2000-х національні уряди та міжнародні організації надають підвищеної уваги питанням реалізації Болонських положень у практиці вищої освіти європейських країн, сюди входить оптимізація інформування щодо європейської галузі вищої освіти, підтримка європейської вищої освіти, а також забезпечення її привабливості та конкурентоспроможності у всьому світі [94, с. 88]. Період позначився відходом від управління вищою освітою в системі «держава-академічні установи-ринок» та використанням концепту врядування, особливо «європейського врядування».

Останнім часом європейська вища освіта, все більше почала сприйматися, як багаторівневе управління в багатовекторній системі, що складається з європейських інституцій і національних органів влади, охоплює місцеве самоврядування і громадське суспільство, залучає до процесів управління та прийняття рішень міжнародних експертів та лобістів [38, с. 1].

Національні відповіді на економічну кризу, що розпочалася в 2008 році, мають радикально різні напрямки – від збільшення інвестицій у вищу освіту через програми стимулювання, до певного зменшення витрат. Остаточний вплив цих різних політичних підходів до Європейського простору вищої освіти на даному етапі важко визначити [166, с. 43].

Останніми роками державні бюджети опиналися в ситуації значного тиску, і сектор вищої освіти знаходиться, та буде продовжувати знаходитися, під впливом цієї нової економічної реальності (пов'язаної з кризою 2008 року), так само, як всі інші зони державної відповідальності. Оскільки сектор вищої освіти може допомогти суспільствам адаптуватися до нової та мінливої економічної ситуації, для кожної країни існують певні політичні вибори пов'язані з інвестуванням у вищу освіту [166, с. 43-44]. Інвестиції

можуть здійснюватись як у вищу освіту так і у програми та заходи, що спрямовані на підвищення її продуктивності та ефективності.

Економічна рецесія висвітлила важливість подальших довготермінових (на цьому варто наголосити) змін пов'язаних з викликами, з котрими стикається вища освіта. Підвищення автономії університетів і вдосконалення їхньої системи менеджменту, разом з звітністю, є критичними для покращення їх відкритості для всіх потенційних студентів; це також дозволить їм урізноманітнити їхні джерела прибутку [199, с. 938]. Мова тут навіть іде не про самі менеджмент та підзвітність, а саме про розумне управління, що часто пов'язане з врядуванням.

Майже в кожній країні, важливими є формули фінансування основані на вливаннях, що співвідносяться з кількістю інституційної діяльності. Інституційна діяльність може бути спланована відповідно до кількості ресурсів (числа персоналу, його зарплатні, кількості зарахованих студентів, будівель, тощо) котрі вищі навчальні заклади використовують для освітньої та дослідницької діяльності [199, с. 940]. Подібне планування багато в чому відносяться саме до статуту ВНЗ та наявності стратегічного плану.

Вища освіта, так само, як і фінансова політика пов'язана з нею є вирішальною відносно амбіцій Європи, пов'язаних з її становленням, як світового лідера в глобальній економіці знань. Стратегія «Європа 2020» націлена на підтримку подальшої модернізації європейської системи вищої освіти та надання можливості вищим навчальним закладам досягти повного потенціалу, в якості провідників розвитку людського капіталу та інновацій [199, с. 942].

Зростаюча глобальна конкуренція, в якій знання є головним фактором для економічного зростання більшою мірою сприяє формуванню політики і виробленню порядку денного для майбутнього європейської вищої освіти. З метою мати провідну економіку знань у світі, Європейський союз стурбований своєю діяльністю в секторі знань, зокрема, на стику досліджень, вищих навчальних закладів, а також інновацій. Однією з основних проблем є

рішення «Європейського парадоксу»: Європа має необхідні знання і дослідження, але не встигає здійснити трансфер інновацій, підвищити продуктивність праці і зробити стабільним економічне зростання [254]. Саме тому тут необхідно трохи більше звернути увагу на історію та практику дослідницьких університетів США.

Генеральний секретар ОЕСР заявив: "Університети в Європі не живуть належним їм потенціалом. Фінансування є занадто низьким, і нагороди за видатні досягнення ще не достатньо оцінені. Зв'язки з бізнесом є ще досить слабкими. Європа не відчуває нестачі блискучих розумів, але вони замкнені в малоефективних інститутах " [Там само].

В Євросоюзі також ведуться розмови з таких питань, як управління та фінансування вищої освіти, висловлючись на користь більшої інституційної автономії, дерегулювання, і професіоналізації управління (менеджменту), у поєднанні з розподілом на конкурентній основі фінансування в області досліджень і прив'язаного до результату фінансування, підтримується більше внесків від промисловості та студентів через плату за навчання [Там само]. Ця думка є дуже важливою, оскільки по суті, вона окреслює те, що є співзвучним управлінню вищою освітою в економічному вимірі та буде розглядатись в третьому розділі даного дослідження.

Беручи до уваги дослідження, прогрес все ще незадовільний; дослідження 15 країн ЄС показали, що частка ВВП, витрачених на дослідження та розвиток залишалася на позначці 1,9%, що набагато нижче відомої Лісабонської мети у 3% ВВП до 2010 року [Там само].

Докторська освіта, неминуче пов'язана з дослідженнями в університетському секторі, в першій декаді XXI ст. була включена, як третій цикл в межах обговорення Болонського процесу в 2003 та Болонського семінару ЄАУ у 2005 році у Зальцбургу, що визначила спільні принципи для цього рівня, результати котрої були включені в 2005 в Бергенське комюніке. Після широкого розповсюдження і обговорення в академічній спільноті Зальцбурзьких принципів (ЄАУ 2005), додаткові кроки та дослідження були

запропоновані на другому Докторському проекті влаштованому ЄАУ в межах болонського процесу і презентованих в 2007 на Лондонському міністерському зібранні [237, с. 43]. На рівні з питаннями мобільності тут мають місце й фінансові питання.

Якщо неакадемічний ринок праці постає місцем призначення зростаючого числа аспірантів та докторантів, чи є загальні (отримані) знання задовільними для вимог ринку праці, роботодавців та їх очікувань? Багато прогресу було зроблено в цій сфері, але ще більше повинно бути зроблено, щоб включити розвиток навичок, що підлягають трансферу (перенесенню), в освіту аспірантів та докторантів [237, с. 44]. А такі навички і є складниками людського капіталу майбутніх докторів та кандидатів наук, вони можуть бути прищеплені лише за належної якості освіти.

Дослідники ставлять як твердження теорії, те, що встановлення цін в більшості дослідницьких університетів дуже залежить від рівня допустимого відхилення, й кореляції з якістю у встановленні цін, частково тому, що ціна підтверджує якість та відповідний рівень престижу для споживачів [190]. Цими споживачами, як бачимо виявляються не лише наукові співробітники, але й прості студенти і встановлення цін, або цінових трендів, на оплату вищої освіти є нагальним питанням, що зачіпає й таке поняття як інклюзивність освіти.

Цінові тренди – це форма зближення між країнами і їхніми державними університетами у встановленні цін, незважаючи на значну політичну та культурну відмінність. Дослідницькі університети розкидані по всьому світу і в них використовуються різні фінансові моделі:

- пошук більшого «різноманіття в шляхах фінансування», більше ніж просто покладання на державну владу задля модерації більшої кількості грошових фондів;

- встановлення «помірної платні» та «модель значної фінансової допомоги», разом з фундаментальним концептом стосовно якого платня за навчання та інші надходження створюють нові ресурси для університетів, та

сприяють перерозподілу надходжень на користь малозабезпечених студентів та інших незахищених верств населення [190].

Нагальне питання відносно експансії вищої освіти скоріше стосується її інклюзивності, в сенсі залучення більших пропорцій особистостей з знедолених прошарків суспільства, в цьому вища освіта тяжіє до різноманіття в тій мірі в котрій розширюється, через залучення більшої кількості особистостей в все більш стратифіковану систему вищої освіти [183, с. 717]. Як видно встановлення цінових трендів знаходиться у певному відношенні з подоланням соціальної нерівності та доступністю вищої освіти.

Результати показують, що контрастно до визначальної основи стабільної нерівності, що просліджується в більшості народів, сукупні соціальні нерівності у наданні вищої освіти Шотландії зменшились з часом. Цей спад проявився не у всіх секторах. Досвід Шотландії ілюструє як експансія може слугувати як інклюзивності так і різноманіттю [183, с. 717].

Ідея ж урізноманітнення прибутків університетів відноситься певним чином до стабільного розвитку. Це тому, що ця доктрина намагається встановити соціальну справедливість використовуючи економічну ефективність фірм та підприємств, основану, наприклад, на ретельному обліку вартості продукції, що саме по собі розширюється у дуже складний шлях до ресурсів, що знаходяться ззовні [179]. Модернізація грошових фондів, або урізноманітнення прибутків університетів, перекликається з збільшенням джерел приватного фінансування (Рис.3).

Використання результатів досліджень так само як і контрактів на дослідження як спільних дослідницьких проектів між ВНЗ та приватними контрагентами безсумнівно являють собою найбільшу частину приватного фінансування. Такі послуги як: продовжувана освіта для дорослих, і в основному для фірм, консультативні послуги і організація заходів також являють собою досить значну частину так званого приватного фінансування [200, с. 196].

Як видно з Рис.3, не у всіх країнах вже присутнє спонсорство роботодавців до отримання вищої освіти, а також інвестиції приватних компаній; загалом можливо чимало часу приділити подібному аналізу.

Рис. 3 Джерела приватного фінансування доступного державним установам та застереження відносно його використання (позначення – мовою оригіналу) [200, с. 195].

	BE fr	BE de	BE nl	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT
Donations/inheritances	●	■	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	■	●	●	●
Loans	●	○	●	⊗	○	●	○	●	○	●	■	○	■	●	●	⊗
Rents/ real estate incomes	●	●	○	●	○	●	○	●	●	●	●	●	■	●	●	●
Jobs' sponsorship	●	■	●	■	■	●	○	●	●	⊗	■	●	■	●	■	⊗
Use of researches' results/ contract based research	●	■	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Tariffs for offered services	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Investments interest	○	○	○	⊗	○	●	○	●	●	●	■	●	■	●	●	⊗
Founding private companies	○	⊗	○	■	○	○	⊗	●	●	○	■	○	●	●	●	⊗

	LU	HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	IS	LI	NO
Donations/inheritances	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	○
Loans	:	○	○	○	●	●	●	●	○	⊗	⊗	⊗	○	⊗	●	⊗
Rents/ real estate incomes	●	●	●	○	●	●	●	●	●	●	●	○	●	●	■	○
Jobs' sponsorship	●	■	●	○	●	●	●	●	●	○	●	●	●	●	●	●
Use of researches' results/ contract based research	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Tariffs for offered services	●	●	●	○	●	●	●	●	●	●	●	○	●	●	●	●
Investments interest	:	○	○	○	●	○	●	●	●	⊗	⊗	○	●	⊗	■	⊗
Founding private companies	○	○	●	●	●	○	⊗	●	●	○	○	○	●	⊗	■	○

●	Allowed without restrictions	○	Restricted or obeying certain terms: Unavailable data
⊗	Not allowed	■	Not being analyzed yet

Source: Eurydice

Якщо просто говорити про приватні сектори вищої освіти, на відміну від державних, що було розглянуто вище, то вони більше орієнтуються на збільшення власного контингенту студентів різними шляхами. Основний розподіл проходить за типом приватних установ: масові та елітні. Вже слідуючи розширенню доступу чи ексклюзивності послуг, що надаються кожен окремий ВНЗ може виділити певні переваги, що мають економічні наслідки, пов'язані зі збільшенням контингенту.

В приватних секторах вищої освіти, орієнтованих на розширення доступу, присутні наступні профілі:

- експлуатація: неякісне відтворення державних ВНЗ. Утворення обумовлене високим рівнем попиту. Такі ВНЗ орієнтовані швидше на отримання прибутку на студентському ринку, ніж на поставку якісної продукції на ринок праці, та в основному не схвильовані проблемами забезпечення якості чи акредитації;

- мотивація: високоякісне відтворення державних ВНЗ. Такі ВНЗ залежать від високого попиту, орієнтовані на студентський ринок та враховують недоліки державної вищої освіти і приділяють значну увагу забезпеченню якості та акредитації;

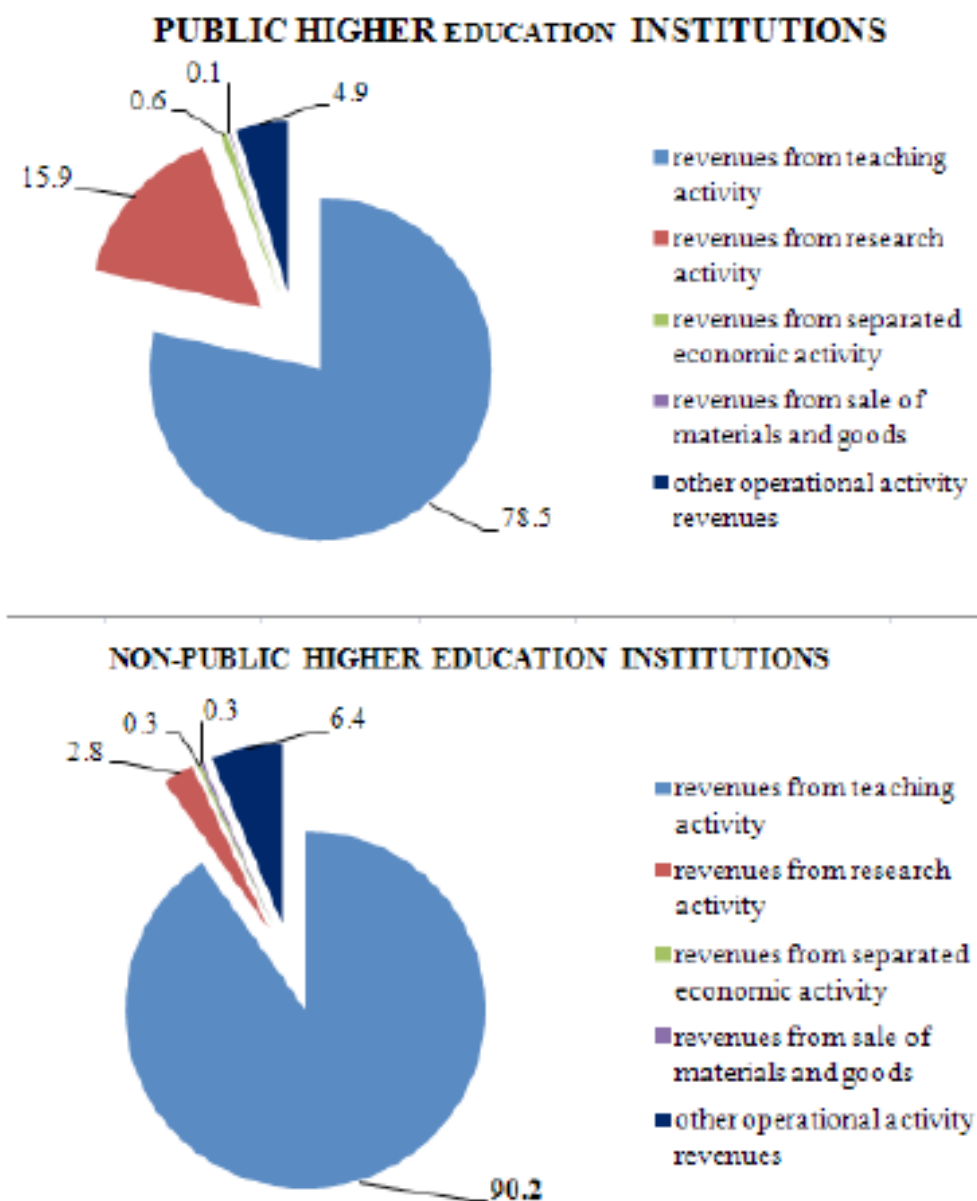
- інновація: каталізатор змін в системі вищої освіти; займає нішу, ще не заняту державною вищою освітою. ВНЗ цього типу дуже чутливі до потреб студентського та трудового ринків (сюди також можуть відноситись справи пов'язані з дослідженнями) та приділяють значну увагу забезпеченню якості та акредитації [121, с. 30].

В елітарних приватних сегментах можливо виявити наступні додаткові профілі:

- можливості: сприяють оновленню елітарного соціального прошарку, виходячи з критеріїв не фінансового й не генеалогічного (спадкового) характеру;

- ексклюзивність: сприяє відтворенню правлячої еліти та соціальної нерівності; висока вартість оплати та відсутність стратегії фінансової підтримки [121, с. 30].

Рис.4 Структура надходжень у ВНЗ Польщі за типом діяльності у 2010 році (мовою оригіналу) [226].

Source: *Higher Education Institutions and their Finances in 2010*, GUS, Warsaw 2011, p. 342

Проте з урізноманітненням прибутків не все так яскраво та зрозуміло. Так, якщо брати нашого сусіда, для більшості університетів Польщі

головним і очевидним основним джерелом прибутку є надходження від викладацької діяльності. Також поточне урізноманітнення університетських прибутків виявляється лише видом певної фікції. Ситуація виявляється навіть гіршою через ряд причин таких як: глобальна економічна криза і загрозливе зниження рівня народжуваності (Рис. 4) [226].

Університети Польщі повинні слідувати моделям використання фондів подібним до закордонних лідерів, котрі успішно вправляються з урізноманітненням джерел прибутку. Очевидно польські дослідники не можуть порівняти такі університети як Гарвард чи Оксфорд з університетами Польщі, але деякі з їхніх управлінських рішень копіюються без додержання належних вимог [Там само].

В іншій країні Європейського Союзу, серед найбільших досягнень Німеччини – розбудова цілісної освітньої системи, ліквідація негативного спадку тоталітарного управління середньою і вищою освітою на землях НДР, демонтаж соціалістичної моделі промисловості і сільського господарства та упровадження нових технологій шляхом побудови десятків ультрасучасних заводів мікроелектроніки, телекомунікаційного устаткування, енергозберігаючих та інших автоматизованих установок тощо. Це стало можливим завдяки значному підвищенню уваги до викладання дисциплін природничо-математичного циклу в усіх землях Німеччини [87, с. 68].

Найперша ціль полягає у вирішенні конфлікту між ідеалом моделі Гумбольдта, як елітного дослідницького університету, і попитом на відкриту, доступну і диференційовану систему вищої освіти, що рахується з центральною роллю освіти в сучасному світі, так само як в розвинутому демократичному та плюралістичному суспільстві [259, с. 73].

На початку 90-х років минулого століття, нова хвиля дебатів та активності, пов'язаних з політикою (policy) у вищій освіті Німеччини переросла в глибоку кризу у окремих національних університетах. Майже кожен елемент системи вищої освіти Німеччини знаходився під питанням і

проекти реформ 1990-2005 років встановили майже повне оновлення системи вищої освіти Німеччини [259, с. 74].

Вища освіта в Німеччині зараз трансформується частково через накопичений, так званий, зовнішній тиск, котрий різниться не лише від держави до держави, але навіть між різними ВНЗ та факультетами. Трансформація є більш допустимою ніж вважають університети, особливо академічний персонал. Незважаючи на переважання концепції інституційної автономії, держава продовжує впроваджувати нові види інституційного управління, рідше ніж відмовляється від силового втручання та контролю [259, с. 75].

Частина трансформації пов'язана з тим, що в Німеччині дослідницькі університети виконують приблизно половину наукових і технологічних пошуків, а другу половину – кілька спеціалізованих наукових об'єднань, які можна назвати «міні-академіями наук». Спеціальні дослідження виявили: ці об'єднання часто мають найвищу у світі ефективність використання фінансів та інших ресурсів з метою накопичення наукових знань і перетворення їх на патенти і виробничі технології [57, с. 91-92]. Крім того не варто виключати окремі сектори та галузі з поля зору. Наприклад, кошти згенеровані послугами пов'язаними з охороною здоров'я створюють більше 2/3 прибутку університетських лікарень в Німеччині [200, с. 196].

На рівні з питаннями системи вищої освіти в цілому, висувуються й питання більш конкретного характеру, наприклад, питання індивідуальних зарплат. В сучасній Германії зарплати розраховуються по строго встановленим тарифам. Відповідні органи регулярно контролюють роботодавців з приводу перевірки відсутності нелегального заниження оплати праці співробітникам [23, с. 64].

Розмір заробітної платні залежить від тарифної групи, що відображає формальний рівень кваліфікації, а також від степені, що демонструє професійний досвід у відповідній галузі [23, с. 65]. До базової частини зарплатні, що регламентується тарифними таблицями, плюсуються всі

можливі надбавки, не пов'язані з професіональними досягненнями: надбавка за сімейне положення, відпускні та різдвяні гроші [23, с. 66].

Хорошим прикладом з реформування системи вищої освіти та пов'язаних з цим економічних питань є Великобританія. За останнє десятиліття вища освіта в Об'єднаному Королівстві (ОК) стикнулася з певними змінами. Природа цих змін може бути віднесена до певних ключових ділянок – інтерес влади у змінах, інтерес промисловості у змінах та інтерес студентів у змінах. ОК, як багато інших домінуючих економік, зіткнулося з певною нестачею навичок власної робочої сили, в до дачу до все зростаючої конкуренції з боку більш глобалізованої робочої сили та робочих місць [149].

Нещодавній значний доклад уряду ОК встановив державні цілі відносно покращення навичок робочої сили до 2020 року, це багато в чому стосується й вищої освіти. Цей документ висвітлює складні та змінні взаємовідносини між вищою освітою та промисловістю [Там само].

Не оминати в цій країні і питань пов'язаних з дослідженням, а саме чудового прикладу створення робочої групи. В Англії, праця «Взаємодія між бізнесом та університетом: огляд Ламберта», видана в 2003 році Міністерством освіти та вмінь і Міністерством торгівлі та промисловості, звернула увагу на складнощі пов'язані з питаннями володіння результатами досліджень спільно профінансованих університетами та приватним сектором. Робоча група з питань інтелектуальної власності, що складалася з представників від університетів та світу бізнесу, була організована в травні 2004 року для напрацювання моделі спільних дослідницьких домовленостей, задля полегшення переговорів між потенціальними співробітниками [194].

Враховуючи значні державні (ВБ) інвестиції в сектор вищої освіти, окремі університети в ВБ були не дуже прогресивними в підтримці змін, що відбулися за останні десять років. Також присутні значні стимули для університетів, щоб стати більш вибірковими виходячи з контексту ринкової конкуренції спрямованої урядом. Англійський дослідник Дерріл Бравенбоер

пропонує змінити погляд на університети як «сита» для відсіювання студентів, на користь інклюзивного визнання їхніх достоїнств та потенціалу. Це може мати наслідком політику заміщення (admission policy), в окремому випадку перемкнення з традиційних моделей фінансування освіти на підсилення ролі індивіда чи «роботодавця-покупця» на ринку вищої освіти [140, с. 120].

Цікавими є дослідження з економетрії, котрі стосуються вищої освіти. Так дослідники, що базуються в Об'єднаному Королівстві, виявляють чинники, що впливають на вибір університетів ОК закордонними абітурієнтами. Так в одному з досліджень вони використовували дані по закордонних студентах, що вступали на економічні та технічні спеціальності з 2002 по 2007 роки, в 97 університетів Об'єднаного Королівства. В оцінюванні вони використовували модель Хаусман-Тейлора, щоб контролювати можливу кореляцію між постійними змінними та невизначеною величиною – рівнем ефектів. Дослідники виявили, що величина плати за навчання може впливати на рішення подати документи до вступу для деяких студентів, проте будь-які подібні відношення є нелінійними. Якість освіти що надається позитивно та значно пов'язана з рівнем абітурієнтів. В самому Лондоні його жителі, що навчаються в університетах ОК, є також важливими змінними подібних економетричних моделей [242, с. 553].

Певні дослідники з Англії займаються окресленням важливих уроків та шукають значущі чинники пов'язані з стабільністю брендингу та маркетингу ВНЗ. Основні знаходження містять:

1. Важливість приведення постійних маркетингових активностей у відповідність до постійної діяльності потроху створюючи стійке бачення ситуації.
2. Важливість комбінування внутрішнього та зовнішнього маркетингу.

3. Важливість інституційної ясності у визначенні маркетингових параметрів.

4. Переваги ґрунтового «витонченого» маркетингу з інтенсивною нішею та сегментним маркетингом [234, с. 537].

Дослідниками також було виявлено, що ті ВНЗ, котрі користуються брендом «стабільного розвитку» систематично не збирають дані, щоб оцінити ринковий вплив на «прийняття студентів на робочі місця», або застосування інтерфейсу стабільності/праце-забезпечення для хорошого маркетингового ефекту, або застосування «багаторівневої концепції стабільного розвитку» у їхній маркетинговій стратегії» [234, с. 537].

Вочевидь, проблеми, котрих ми торкнулися в останній частині блоку пов'язного з вищою освітою в Європі є суперактуальними для України, зокрема, вона може перейняти певний позитивний досвід для реформування власної системи освіти. Ці реформи, чи міні-реформи можуть бути пов'язані з побудовою-реформуванням та трансформацією існуючої системи освіти в більш цілісну її форму, зарплатнею-тарифними сітками, у випадку Німеччини. Досвід з розбудови вищої освіти Англії підказує, що в недалекому майбутньому наша країна може зіткнутися з нестачею навичок робочої сили, котрі необхідно буде покращувати. Також актуальними питаннями будуть: інтелектуальна власність, посилене створення людського капіталу, а також питання плати за навчання, разом з підвищенням маркетингової активності.

2.3. Досвід Австралії та Азії у розвитку економічного виміру вищої освіти

Після аналізу розвинених світових систем вищої освіти, досвід Австралії, Африки, чи азійських країн вже не здається надто значним, проте Австралія – це країна в якій потужно розвиваються офшорна діяльність та комерціалізація вищої освіти, і ця країна може слугувати прикладом для

вдалого ведення економічних операцій пов'язаних з вищою освітою. Африка і Азія – це, так би мовити, два полюси які дадуть більш точне розуміння відносно глобальних трендів у вищій освіті та місця української системи вищої освіти на глобальному ринку. Оскільки Австралія знаходиться в безпосередньому наближенні до високорозвинених країн з постіндустріальною економікою, її система вищої освіти виглядає дещо специфічно, чим і заслуговує на особливу увагу.

Скорочення державного фінансування змусило австралійські університети активізувати продаж своїх освітніх програм. Сьогодні міжнародна освіта робиться важливим чинником фінансування діяльності австралійських ВНЗ. Навчання іноземних студентів та аспірантів, так само як і міжнародна діяльність університетів, вже не слугують цілям культурного обміну або досягненню цілей зовнішньої політики, а носять суто комерційний характер [75, с. 39].

Сьогодні все активніше проявляються негативні сторони процесу комерціалізації вищої освіти в Австралії. Зокрема, агресивна підприємницька стратегія, що проводиться в останнє десятиліття багатьма університетами, призвела до того, що академічні функції викладачів, такі як викладання та наукові дослідження, відійшли на другий план. Сьогодні університети приділяють основну увагу маркетинговій стратегії, рекрутуванню нових студентів, офшорним операціям, фінансуванню та управлінню активами. Швидкими темпами збільшується управлінський апарат університетів, а чисельність викладацьких та наукових кадрів зменшується [75, с. 40].

Щоб подолати негативні тенденції, що проявляються в сфері вищої освіти країни, необхідно подолати «нездорову» залежність університетів від ринку освітніх послуг та відновити рівновагу між академічними цілями вищої освіти та комерційними цілями поповнення бюджетів ВНЗ, між суспільним благом та приватними інтересами, між професорсько-викладацьким складом та управлінцями [75 с. 41].

Австралійські університети за останні тридцять років існування досягли значних успіхів у залученні все більшої кількості іноземних студентів в свої університети. Однак зусилля австралійських університетів з інтернаціоналізації своєї діяльності не обмежуються лише навчанням в себе іноземних студентів, вони успішні і в розвитку офшорної діяльності [95, с. 50].

За даними доповіді Австралійського комітету керівників університетів, кількість офшорних програм, що пропонуються австралійськими університетами, зросла з 25 у 1991 р. до 1600 у 2003 р. Кількість студентів, що навчаються за цими програмами, у 2004 р. склала 70 тис. людей. Більша частина програм (85%) розміщена в Китаї, Сінгапурі та Малайзії. За цими програмами також навчаються студенти в Індії, Канаді та ПАР [95, с. 51].

Студенти з інших країн можуть отримувати початкову університетську освіту у себе на батьківщині, навчаючись за австралійськими програмами для того, щоб завершити своє навчання в Австралії [95, с. 51-52].

В міру розвитку комерційних контрактів в сфері офшорної освіти, австралійські університети зіштовхуються з все більшою кількістю проблем. Сьогодні австралійські університети все активніше використовують франчайзинг, тобто викладання та відповідальність за якість навчання в рамках такого договору покладаються на місцевий навчальний заклад [89, с. 52]. Крім франчайзингу, існують програми, що включають участь австралійських викладачів в навчальному процесі. Як правило, мова йде про інтенсивні двотижневі курси [95, с. 53].

Джон Хопкінс з Австралії, в тому числі, займається проблемами транснаціональної академічної мобільності академічного персоналу що переміщується в ВНЗ Австралії. Створивши веб-портал, що приваблює зацікавлені спільноти з всього світу наповнений інформацією про австралійські університети та відповідні кар'єрні можливості, веб-аналітики використали дослідницький механізм, щоб сформулювати кількісні дані, котрі встановлюють регіони світу в котрих проявлено найбільший інтерес до

такого виду активності. Побіжні дослідження були проведені і вони мали зв'язок з обговоренням регіонів безпосереднього інтересу, ефективністю веб-аналізу, як дослідницького інструменту, а також сильними сторонами та недоліками подібного експерименту [182, с.11].

Австралійські дослідники котрі займаються вимірюваннями з економетрики дослідили відносини між культурним та економічним різноманіттям та рішенням відвідувати університет. Дослідження показало, що студенти більше схильні відвідувати університети, якщо: вони мають дома Інтернет; направлені своїми шкільними вчителями; або відвідують католицьку чи незалежну школу на відміну від державної. Аналіз також вказує, що рівень батьківської підтримки є важливим і цей рівень підтримки може бути пов'язаний з рівнем освіти батьків. Важливим результатом досліджень є те, що включення культурних та економічних змінних в модель розрахунку студентських очікувань значно підсилює роль передбачення коли студент не має прагнення відвідувати університет [137, с. 95].

Інший австралійський дослідник, Тоні Шеіл, з університета Гріфіта, займається проблемою розвитку системи університетів світового класу і чому вона являє собою раціональну, навіть неминучу, політичну (policy) спробу для Австралії у відповідь на світове ранжування університетів. Це збирає докази, котрі ставлять під питання цінність політик, котрі прямо невпопад наголошують на концентрації ресурсної бази та розвитку на елітних університетах, особливо у менших націях. Нещодавні окремі політичні ініціативи покращили здатність Австралії підтримувати сильну університетську систему і це призводить до наповненої змістом черговості дій для міжнародного поширення вищої освіти Австралії. Потуги «системи» роблять необхідною участь Австралії в подальшому приділенні пильної уваги світовому ранжуванню університетів, проте розвиток більш софістикованих значень класифікації та «початкового рівня» університетів для забезпечення необхідного різноманіття інституційних місій роблять можливим такий підхід [236, с. 69].

Використання австралійських оціночних вимірювань, «Майстерності в австралійських дослідженнях» (Excellence in Research for Australia (ERA)) задля впливу на політику (policy) та практику дослідницької освіти в Австралії безсумнівно буде мати багато наслідків. ERA - це ретроспективний захід з контролю якості досліджень; оскільки дослідницька освіта є перспективною. В той час як певні «поля досліджень» були відмічені в ротації як дослідження світового класу в багатьох столичних установах, інші штати та регіони Австралії мають численні «прогалини». Наука, технології, інженерія та медицина (STEM) більше цінуються ніж гуманітарні науки, мистецтва, та соціальні науки (HASS). Використання результатів “ERA” для алокації вищих рівнів дослідницьких місць, буде мати дуже різні наслідки в різних сферах досліджень та установах (підрозділах), створюючи перепони для мобільності, в основному, досвідчених докторів наук та прогнозовані загрози скорочення академічних навичок. «ERA» надає стимули для австралійських академіків, щоб уникати публікацій у малозначущих журналах та надавати можливість тим молодим дослідникам, для котрих публікація у малозначущих журналах надає більше переваг ніж відсутність публікацій. Є багато шляхів якими результати діяльності «ERA» можуть ствердити якість дослідницької освіти в Австралії [202, с. 83].

«Університети Вісімки» в Австралії пов'язані з більш ніж 2/3 дослідницьких проектів, котрими займаються австралійські університети. «Університети Group of eight» взаємодіють з найвищими рівнями промисловості та виборюють державні гранти з фінансування досліджень [222].

«Національний огляд комерціалізації досліджень» показав, що в 2009 році «університети Group of eight» домінували в кількох масштабних дослідницьких проектах та існуючих ліцензійних договорах, так само як і в доходах від ліцензування, а також в патентній справі [Там само]. Основані на “ERA” результати 2010 року, дослідження найвищої якості переважно здійснювалися університетами-“Go8” [Там само].

Політика уряду (government policy) повинна фокусуватися на вибірковості та концентрації дослідницьких робіт у вищій освіті з ціллю забезпечення потоку коштів до найкращих досліджень, оскільки це може бути виконано і дослідницькі університети Австралії можуть слідувати міжнародній дослідницькій майстерності (excellence) [Там само].

На відміну від розвиненої вищої освіти Австралії, що покладається більше на маркетинг ніж на ранжування університетів, вища освіта в Африці є неоднорідною та поділяється на два великі блоки: арабські країни (Північна Африка з паралелями на близькому сході) та країни центральної та південної Африки. Вища освіта в цій частині світу, якщо можливо не вдаватися в деталі, зазнавала та продовжує зазнавати дуже значного впливу розвинених країн.

Вища освіта в арабських країнах відрізняється великою неоднорідністю по доступності, типам національних моделей, якості освіти та рівню затрат на одного студента. Багато ВНЗ країн регіону не в змозі надати освітні послуги, що відповідали б вимогам конкурентоспроможності на світовому ринку й не зможуть цього зробити в найближчому майбутньому. Національні системи вищої освіти не зможуть задовольнити зростаючий попит населення на отримання освітніх послуг в найближчі 15-20 років [73, с. 52].

Більшість з арабських країн надає перевагу підготовці спеціалістів на вищих шаблях навчання (магістратура, аспірантура та докторантура) в зарубіжних ВНЗ. В зв'язку з цим державам-партнерам відкриваються безперервно зростаючий ринок підготовки спеціалістів вищих категорій для потреб економіки країн регіону [73, с. 52].

Вища освіта в центральній та південній Африці є ще більш неоднорідною і в основному знаходиться на рівні політичних впроваджень та освітньої політики. Наприклад, в Манітобі, вища освіта «основана на лояльності» стала більш визнаною, та інтегрованою в головну течію вищої освіти в регіоні (провінції). Змальована з допомогою теоретичної розвідувальної роботи зміна в системі вищої освіти, досліджується Деном

Смітом, та пояснює законодавчі (legislative) та політичні (policy) дії уряду, державних університетів, та власне «основаних на довірі» установ, котрі збільшили легітимність (legitimacy) приватних, «основаних на лояльності» установ [241, с. 23].

Перспективи проведених досліджень у вищій освіті Нігерії означили різноманітні виміри, що призводять до висновків та рекомендації для «людей, що займаються провадженням політики» (policy makers) [185, с. 73-74].

Концепт «економічного зростання» є важливим та відноситься до африканських країн в 21 століття, включно з Нігерією. Світ усвідомив відсталість майже всіх африканських країн економічно. Щоб покращити цю ситуацію, декотрі глобальні політичні дії (policies) були ініційовані, щоб боротися з нестачею розвитку або сповільненістю економічного росту у 21 столітті. Видатним серед останніх відповідних спроб є формулювання, артикуляція, здійснення моніторингу та здійснення «цілей розвитку тисячоліття» (Millennium Development Goals (MDGs)). Ще далі, деякі індикатори показують, що економічне зростання різниться в часі та за трендами. Економічне зростання є дуже спорідненим з економічним розвитком. Більшість освітян надають хибне значення економічному зростанню, як економічному розвитку, або навпаки. Має бути зрозумілим, що економічне зростання не є тим самим, що й економічний розвиток, та обидва концепти дуже пов'язані з співпадіннями та провалами в розумінні. Економічне зростання слугує каталізатором економічного розвитку. Економічне зростання торує шлях для економічного розвитку. В той час як економічне зростання може бути виміряне продукцією що випускається та такими показниками як валовий внутрішній продукт (Gross Domestic Product (GDP)) та валовий національний продукт (Gross National Product (GNP)), економічний розвиток специфічно впливає на наявні зміни у економічній інфраструктурі та здатності нації покращувати життя і зразки життя людей. Звідси, деякі африканські нації, такі як Нігерія, можуть забезпечити

економічне зростання шляхом витрачання коштів таким чином, щоб забезпечити баланс видаткових документів, але не можуть обернути економічне зростання на економічний розвиток в короткостроковому періоді [185, с. 74].

Вища освіта в Азії, порівняно з Африкою, є більш розвиненою і має численні виміри власного становлення, котрі на теперішній момент є ближчими Україні, ніж тенденції в розбудові вищої освіти пов'язані з Африкою.

Азійські країни здійснюють гігантські інвестиції в будівництво інфраструктури вищої освіти, в т.ч. в сферу досліджень. Фактичне падіння освітніх інвестицій в США співпало з прискореним ростом аналогічних інвестицій в Китаї, Тайвані, Південній Кореї та Індії. Декілька десятиліть США домінували в науці та освіті, проте тепер ситуація трохи змінилась [122, с. 70].

При цьому Азійські країни активно використовують можливості тих же США в навчанні власних кадрів, в т.ч. вищих менеджерів сфери освіти і науки. Ці спеціалісти, котрі мають значний досвід, в подальшому створюють національні освітні структури своїх країн, застосовують досвід дослідницької роботи США [122, с. 70].

Основним аргументом під час економічних шоків, криз є те, що середовище глобальної рецесії – Азія більш інтегрувалась економічно ніж під час минулих економічних шоків, з загальним прагненням бути глобально конкурентоспроможною та соціально відповідальною – не може відтягувати реформи у вищій освіті. Як факт, глобальна рецесія стала часом можливостей для вищої освіти в Азії, специфічно розвиваючи країни в Східній Азії (Китай, Монголія, В'єтнам), щоб продовжувати реформувати врядування та адміністрування, доступність та рівність, внутрішню та зовнішню ефективність, та регіональну взаємодію [218, с. 789].

Дослідники вищої освіти в південно-східній Азії наголошують на тому, що системи освіти в цій частині світу дуже різняться, багато освітян

впевнені, що існують спільні виклики для усіх країн регіону. Серед них масифікація, інтернаціоналізація, диверсифікація, економізація та маркетингізація вищої освіти [181, с. 1276].

Південно-східна Азія – це субрегіон Азії розташований південніше від Китаю, східніше від Індії, та північніше від Австралії. Країни, що відносяться до південно-східної Азії це Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малазія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Тайланд, Тімор-Лесте та В'єтнам. Країни різняться політично, культурно, соціо-економічно та природними умовами. Крім Тайланду, всі інші країни в регіоні мають колоніальне минуле й в основному їхні політичні, економічні та освітні системи знаходяться під впливом їхнього минулого [181, с. 1277].

Для Азії, виникнення підприємницької академічної моделі не повинне бути зрозумілим просто як лише реформа вищої освіти, але швидше як фундаментальна зміна відносин між державою, університетським сектором і виробництвом, бізнесом [205, с. 537-538].

Теорія «нового врядування» пропонує сучасним урядам адаптуватися до радикальних змін в їхньому середовищі шляхом повороту до нових форм врядування котрі є більш «суспільно-центрованими» і сфокусованими на «координації та самоврядуванні» [205, с. 538]. Вшановуючи принцип «позитивного нон-інтервенціоналізму», уряд вбачає свою роль у посередництві, координації та сприянні на протипагу втручання в ринок [205, с. 542].

Післявоєнне східноазійське економічне диво було направлене високим втручанням держави. Підприємницька діяльність, виробництво, дослідження та розвиток, вся політика пов'язана з цим була адміністрована державою. В Тайвані, наприклад, уряд звик грати визначальну роль у координації дослідницької співпраці. Консорціум з дослідження та розвитку в Тайвані реально був формою прямого постачання технологічних послуг державою та квазі-державними дослідницькими установами [205, с. 548].

Масифікація не оминула й вищу освіту Тайваню. Основна увага однієї з статей пов'язана з соціальними класами та бар'єрами що відносяться до вищої освіти. Швидка експансія зарахування у вищі навчальні заклади робить легшим надання більших можливостей для випускників вищої школи, та питання котрі пов'язані з соціальними класами виглядають наступним чином. Чи доступ до вищої освіти був збільшений для всіх? Чи освітянські можливості у вищій освіті однакові між всіх соціальних класів? Хто отримав користь від збільшення освітніх можливостей? Ці питання є значущими для впорядкування поняття масифікації вищої освіти [256, с. 71].

Табл. 4. Індикатори інтернаціоналізації ВНЗ в Тайвані [146].

Індикатори інтернаціоналізації	Значення та зміст
Інституційні зобов'язання	Визначені зобов'язання з інтернаціоналізації; включення в місію/бачення, цілі і завдання; просування; членство в місцевих/міжнародних наукових організаціях
Стратегічне планування	Довгострокові і короткострокові плани на рівнях установи, відділів, викладачів, і студентів; терміни інтернаціоналізації; план створення філіалів; співпраця з приватними, державними, місцевими, міжнародними, академічними органами та промисловістю
Фінансування	Пошук фінансування в різних організаціях, урядах та приватних установах
Інституційна політика та принципи	Політика факультету і керівні принципи щодо найму, винагороди, санкції, кодексу поведінки; політика і керівні принципи для студентів про зарахування, нагороди, санкції, можливості
Організаційна інфраструктура і ресурси	Наявність системи, що підтримує інтернаціоналізацію, в тому числі офісу, фахівців і персоналу, ресурсів
Академічні пропозиції та навчальний план	Вимоги до іноземних мов; наявність професійних мовних курсів; розвиток інтернаціоналізації навчального плану

Індикатори інтернаціоналізації	Значення та зміст
Розвиток викладачів та персоналу	Надання підтримки з взаємодії, досліджень, конференцій і інші зусилля з інтернаціоналізації вищої освіти
Іноземні студенти та вчені	Стипендії, житло, офіси, приміщення та інші допоміжні системи; студентські та мовні партнерські програми
Оцінка ефективності і Підзвітність	Показники продуктивності і системи моніторингу; внутрішня/ зовнішня перевірка; звітність, рекомендації, дослідження та вивчення матеріалу пов'язані з інтернаціоналізацією
Життя кампусу	Наявність в житті кампусу офісу і працівника, що займається інтернаціоналізацією; організацій з міжнародною тематикою; формальна/неформальна академічна/позааудиторна міжнародна діяльність

Велика різноманітність систем вищої освіти, по всій Азії, в порівнянні з Європою та Африкою, проливає світло на все більш значущі зміни в вищій освіті, пов'язані з її економізацією. Так, якщо в Тайвані поглиблена увага надається процесам масифікації та інтернаціоналізації, то в Японії переважає структурування дослідницьких робіт та приділення більшої уваги ринковим механізмам, що пов'язані з вищою освітою. В Індії ж перевага надається недофінансуванню, реформуванню системи вищої освіти та її приватизації. На цих найбільш значущих проблемах, що стоять, так би мовити «на порядку денному» ми й зупинимось.

Видається плідним намагання більш структурувати дослідження пов'язані з вищою освітою. Так наприклад дослідник з Японії, Мотохіса Канеко подає три основні категорії, що відносяться до дослідницьких тем пов'язаних з вищою освітою. Перша категорія пов'язана з інституційними та макроскопічними аспектами системи вищої освіти, такими як законодавство, видача ліцензії та акредитація, фінансування та освітня політика (policy). Інша категорія має справу з соціальною функцією вищої освіти, наприклад працевлаштуванням випускників, рівності доступу до вищої освіти, а також

зв'язками з промисловістю та місцевою спільнотою, через дослідження, освіту та соціальні послуги. Третя категорія відноситься безпосередньо до процесів викладання та навчання, що включає визначення місії, навчальної програми, викладацьких практик, педагогіки, навчальної поведінки та розвитку факультетів [207, с. 12].

Міністерство освіти Японії виступило в 2003 році з ініціативою впровадження ринкових механізмів в систему управління національними університетами. Обґрунтуванням радикальної реорганізації організаційних основ університетів стала необхідність створення системи наукових досліджень та розробок світового класу в рамках японських університетів. В цих цілях міністерство дозволило університетам змінити свій статус на статус відкритих акціонерних товариств, на чолі котрих будуть стояти ради керманічів, незалежних від міністерства освіти [120, с. 54]. Ці та інші дослідження є одиничними, як окремі елементи мозаїки вони утворюють мережу глобального дискурсу вищої освіти та змін пов'язаних з ним.

Сьогодні Індія, інша азійська країна, перетворюється в одну з країн світу, що найбільш динамічно розвиваються, основою економічного розвитку котрої стають такі галузі, як інформаційні технології, високотехнологічні види виробництва, біотехнології. Проте багаторічне недофінансування системи вищої освіти призвело до того, що якість навчання в індійських ВНЗ не відповідає світовим стандартам [1, с. 7-8].

В наші дні, Індія не може спонтанно створювати університети світового класу, але вона має всі елементи, щоб почати процес формування сучасної системи вищої освіти, котра дозволила б країні в повній мірі конкурувати в сучасній світовій економіці. Для цього необхідно створити не менше десяти дослідницьких університетів світового класу, провести реформування системи управління вищою освітою, впровадити ефективне адміністрування ВНЗ (чи врядування) ВНЗ, підвищити престиж академічних професій і т.д. [1, с. 9 – 10].

Економетрика сьогодні займається дослідженням масової вищої освіти і тим, чи вона більше впливає на розвиток країни ніж меншість краще освічених еліт. Зокрема такі дослідження проводяться відносно Індії. Використовуючи дані та зрізи в Індії зарахування та навчання на різних рівнях освіти, дослідники зкалькулювали щорічні рівні відвідування в панель, що складається з 16 штатів, в часовому проміжку з 1961 по 2001 рік. Результати показали, що якщо скорочення неграмотності припиняється на початковому рівні освіти, то цього недостатньо для зростання. Надалі, дослідження показали сильний та значний ефект росту від більшої частини населення, що закінчила вищу освіти. Економічний вплив також виявився значним: 1% зміни у вищій освіти має такий самий ефект, як зменшення неграмотності на 13 %. Більш прискіпливий аналіз показує, що результати були скеровані пропусками змінних, структурними порушеннями, оберненою причинністю і атипічним розглядом [143].

Індія також демонструє багато різних характеристик приватної вищої освіти, в деяких випадках більше ніж в інших країнах світу. Серед цих характеристик – пропорційний відсоток (грубо підраховуючи – це 30 %) усіх зарахованих на навчання, також просліджується швидке збільшення цього відсотку. Швидше за все найбільш значущими є фінанси, які переважно та винятково надходять з недержавних джерел, головним чином плата за навчання, в той час як державний сектор впливає переважно через все менші фінансові надходження з боку уряду. Пов'язане з швидким ростом та фінансами приватного сектору засилля комерціалізації (негативної економізації) над академічно сильними закладами (установами), посилює критицизм відносно якості і навіть шахрайства, включаючи велику кількість легально неприбуткових організацій, які в реальності виявляються комерційними [196].

Хвиля приватизації поширюється по всьому світу. Враховуючи економіку, це націлено на зруйнування монополії державного сектору в певних ділянках вищої освіти, більш за все в місцях пов'язаних з

інфраструктурою. Суть приватизації полягає у збільшенні приватного володіння в установах державної власності [197, с. 41].

Приватизація, в Індії, може ранжуватися від повної денаціоналізації (нульовий рівень державної власності) до різноманітних рівнів приватного володіння у формі спільних володінь. Це приблизне значення у якому використовується даний концепт (приватизації), але у ширшому значенні, це означає крім приватних володінь, застосування приватного менеджменту та контролю у державних установах [197, с. 41].

З побіжного огляду видно, що в системах вищої освіти по всій Азії, існують як спільні тренди так і невирішені питання пов'язані з розвитком та реформуванням національних систем. І коли ми вже прийшли до розуміння того, що реформи вищої освіти більшості країн світу не просто корелюють з системою вищої освіти України, їх можна екстраполювати, перенести на трансформаційні зрушення в національній системі вищої освіти, чим добитися більшого економічного ефекту від її розбудови, то система вищої освіти Китаю постає чудовим прикладом повноцінного та швидкого зростання, в якості важеля підтримки національної економіки.

Досвід Китаю останніх чотирьох десятиліть дає теоретичний і практичний зразок виведення централізованої командно-адміністративної системи освіти із кризи і переведення її на ринкові рейки [88, с. 48]. Не тільки вчені, а й уряд Китаю усвідомили, що освіта не тільки об'єкт, а й суб'єкт модернізації суспільства, його внутрішній ресурс і сфера суспільних інтересів. На жаль, в Україні (як і в Росії) задекларований пріоритетний розвиток освіти суттєвого розуміння на урядовому рівні поки що не знайшов. Тому діє принцип – спочатку «витагнемо» економіку, а потім освіту, також продовжується фінансування освіти за залишковим принципом [88, с. 49].

В 1960 р. в КНР було 841 ВНЗ, де навчалось 810 тис. студентів [35, с. 39].

Відновлення та розвиток вищої школи КНР почалось з 1978 року, після офіційного визнання того, що вища освіта знаходиться в стані глибокої

кризи: в попередні роки науковий зміст освіти був зруйнований, була ліквідована аспірантура, як основна форма підготовки науково-педагогічних кадрів. Трохи згодом збільшилась кількість ВНЗ, зросла чисельність контингенту студентів та професорсько-викладацького складу. В 1986 р. в КНР нараховувалось 1016 ВНЗ. В котрих навчалось 1,7 млн. людей та працювало 320 тис. професорів та викладачів [Там само].

З 1996 р. широко розповсюджується платна вища освіта (розмір плати за навчання та проживання у гуртожитках – 1000 – 1400 дол. на рік). Упроваджується експеримент щодо студентського кредиту (з 1989 р.). Відповідальність несе та фізична особа, яка гарантує банку повернення позики кредиторю. Тим випускникам, які відпрацьовують певний час у віддалених районах країни, кредит списується [127, с.108].

Система вищої освіти в Китаї реформується з 70-х років ХХ ст.: розвиваються державні й приватні навчальні заклади; існує єдиний державний іспит, за яким вступають до ВНЗ; проводиться робота у сфері освіти для інвалідів, національних меншин, студентів з бідних сімей, громадян з іноземних країн; набирає нового оберту дистанційна форма навчання, яка стає все більш популярною і доступною [127, с.110].

Реформа вищої освіти спрямована на розвиток різних видів вищих навчальних закладів, в тому числі дослідницьких. Особливу увагу звертають на зміцнення ВНЗ як навчально-дослідницьких центрів, які готують молодих вчених і здійснюють наукові розробки [198].

З 1990-х найбільш популярним засобом підвищення ефективності, економічності та конкурентоздатності національної системи вищої освіти Китаю є політика «фузії», тобто злиття та укрупнення ВНЗ [54, с. 28].

В 1995 р. була прийнята державна програма реформування системи управління вищою школою, при цьому, по-перше, була застосована стратегія сумісного розвитку, тобто об'єднаного адміністративного управління декількох провінційних університетів; по-друге, - це реструктурування, зміни

структури управління фузії; по-третє, кооперування, тобто здійснення співробітництва між окремими ВНЗ [54, с. 28].

Наголошується, що стратегію фузії та її проміжні етапи слід розглядати як складову частину широкомасштабної реформи системи управління вищою школою, що націлена на адаптацію ринку освітніх послуг до потреб сучасної ринкової економіки [54, с. 28]. Починаючи з 1992 р. вища освіта в Китаї розвивалась нарівні з економікою. Учбові заклади та місцеві органи освіти не мали в своєму розпорядженні достатнього запасу часу, щоб підготуватися до настільки великого росту числа студентів, масової освіти [91, с. 43]. Наряду зі збільшенням числа студентів і супутнім ростом фінансування, відбувалися зміни в самій системі вищої освіти. Процес перетворення містився в реорганізації та/або злитті існуючих навчальних закладів, або ж у створенні нових [91, с. 43].

Наступні процеси видаються корисними з точки зору рішення існуючих задач в китайській вищій освіті:

1. Китайська влада збільшує об'єм капіталовкладень у вищу освіту наряду з пошуками шляхів одночасного збільшення числа студентів.
2. Підвищення внутрішньої ефективності.
3. Плата за навчання видається неминучою умовою функціонування системи масової вищої освіти [91, с. 43-44].

Протягом останніх років на засадах принципу «спільне створення, врегулювання, співпраця і об'єднання» значно вдосконалена система управління освітою, оптимізовано її ресурси [67, с. 147].

Нова дворівнева система управління вищою освітою чітко визначає відповідальність центрального та місцевих урядів, де останні є головними органами управління, що мобілізує ініціативу місцевих урядів на розвиток вищої освіти та посилює тісну взаємозалежність між ВНЗ та соціально-економічним розвитком регіону. У цьому контексті, збільшується внесок ВНЗ у регіональну економіку через упровадження науково-дослідних розробок [67, с. 147].

Основним джерелом витрат на освіту в державних навчальних закладах різноманітних рівнів і категорій є фінансові асигнування уряду. Крім фінансування окремих ВНЗ, перед центральним освітнім бюджетом стоять такі завдання, як міжрегіональне вирівнювання витрат, підтримка економічно відсталих регіонів, фінансування наукових досліджень у сфері освіти, стимулювання інноваційної діяльності, контроль за якістю освіти. Місцеві фінансові органи відповідальні за фінансування вищої освіти, яка перебуває у віданні адміністративно-територіальних формувань, це також стосується питань підпорядкування [67, с. 148].

Керівництво Китаю прагне створити систему вищої освіти, що володіє високим міжнародним авторитетом та забезпечує освіту вищої якості для майбутніх лідерів нації. В 1998 р. президент країни поставив ціль створити в Китаї університети світового класу; як наслідок декілька провідних університетів отримали спеціальні трьохрічні гранти для підвищення якості підготовки (грант вище 150 млн. дол. США). Ці гранти стали додатком до підтримки новітнього проекту, зорієнтованого на концентрацію засобів на володіючих найбільшим потенціалом ста провідних університетах, котрі можуть забезпечити успіх на міжнародному ринку вищої освіти в XXI столітті [80, с. 38].

Важливим світовим фактором зміни «наукового пейзажу» є ставка керівників Китаю на надзвичайно швидке збільшення підготовки магістрів і кандидатів наук, здатних до використання чужих і створення власних надвисоких технологій. Уряд встановив такі високі рівні оплати для тих осіб китайського походження, хто самовільно повернувся до Китаю з неоціненним «зарубіжним досвідом», що наприкінці першої декади нового тисячоліття додому стали повертатися дедалі більше китайських науковців та інженерів із США та багатьох інших держав світу [64, с. 85].

Китай обрав «вектор наукового прогресу» і не збирається відступати, створюючи виключно привабливі умови життя і роботи для всіх науковців високого рівня. Враховуючи східну ментальність і потенціал Китаю, легко

передбачити, що США не мають ніякої гарантій, що назавжди зарезервували собі позиції наукового лідера планети [87, с. 64].

Китай досягнув великого прогресу у інтернаціоналізації освіти. Та якого б рівня інтернаціоналізації вища освіта в Китаї не досягла, все-одно залишається місце для подальших вдосконалень аби йти в ногу з розвиненими освітніми системами в розвинених країнах. Основуючись на сучасній інтерпретації поняття видно, що вища освіта Китаю ще не досить добре інтегрована в світову освітню систему. Існуючі дискусії показують, що подібний процес (інтернаціоналізація) знаходиться вкупі або переплетений з розвитком країни в котрому політика (politics) та економіка (economy) завжди є двома домінантними факторами [145, с. 92].

Окремі вчені з Китаю дуже переймаються позицією китайських університетів у світовому рейтингу, основаній на науковій конкурентоспроможності університетів світового класу, за рахунок їхнього дослідницького продукту. Програма з огляду вищої освіти Китаю в міжнародній перспективі зайняла 5 років, на протязі котрих було опубліковано 3 доклади в 2005, 2007 та в 2009 роках. Вихідні дані було отримано з допомогою Essential Science Index (ESI), що публікується Thomson Reuters; предмет конкурентоспроможності світових університетів тут оцінюється та аналізується науковим, предметним та прикладним шляхом; було отримано 3 категорії та 30 шаблів ранжування. Як пишуть самі китайські науковці, дослідження показало, що більшість китайських університетів знаходяться позаду [221, с. 11].

Китай відкрив свої ринки для світу після вступу в Світову організацію торгівлі (WTO) в кінці минулого століття. Міністерство освіти Китаю нещодавно переглянуло певні серії політик (policies) щодо міжнародної співпраці у вищій освіті з іншими країнами в спробі стандартизувати власні практики через централізований контроль. Певні дослідники китайського походження також розглядають модель інтернаціоналізації китайської вищої освіти «скеровану перевагами» та намагаються зробити наголос на причинах,

що пов'язані з ринковістю та спільними програмами в Китаї [262, с. 211]. Все ж такі програми потребують прискіпливої уваги.

Цікавим є те, що як Росія так і Китай рухаючись в одному й тому ж напрямку урізноманітнюють потоки виручки (доходів) від вищої освіти незалежно одне від одного. По-перше, Росія та Китай ввели плату за навчання в їхні системи вищої освіти в 1990-х роках, можна додати, що розмір сімейних внесків менший в Росії ніж в Китаї. По-друге, як уряд Росії так і уряд Китаю продовжують проявляти інтерес до студентських грантів та позик і роблять чималі потуги аби зробити їх більш ефективними, задля створення ресурсів для вищої освіти. З досвіду обох країн видно, що впровадження студентських позик є більш можливим ніж впровадження грантів. Все-таки, тут ще необхідно напрацювати відповідні умови, щоб студентські позики стали витратно-ефективними. По-третє, як Росія так і Китай зробили багато для авторизації та забезпечення належної роботи приватних установ, котрі стали відігравати помітну роль у наданні вищої освіти останніми роками. Зі зростаючим суспільним попитом на вищу освіту, приватні коледжі та університети будуть продовжувати зростати в обох країнах. По-четверте, коледжі та університети в Росії та Китаї розпочинають проявляти різноманітні дохідно-генеруючі підприємницькі активності, більшість з котрих суттєво впливають на виручку установ. По-п'яте, ні Росія ні Китай не згенерували будь-якої значної виручки для вищої освіти від приватних внесків. Це можна віднести до нестачі «культури філантропів» і недоліків системи, щодо збирання інформації про теперішніх студентів і випускників у цих двох країнах [198, с. 36-37].

Реформа державного фінансування, здійснена урядом Китаю, позаяк вища освіта також належить до державного сектору, поступово замінила «менеджмент інвестиційних фондів» на «менеджмент видаткової діяльності». Оцінка системи видаткової діяльності стала ключовим пунктом реформи інвестиційного механізму вищої освіти. Значущими тут є рівень, механізм, ціль та метод оцінки видаткової діяльності вищої освіти. Це робиться аби

дослідити суттєвість встановлення узагальненої та порівняльної системи оцінювання, що підносить її до сукупних витрат через систему індикаторів та методи оціночного аналізу, для того щоб встановити суттєвість оцінки університетської витратної діяльності для інвестиційного менеджменту вищої освіти. Дослідження показують, що оцінка витратної діяльності є життєво значущою для встановлення нового інвестиційного механізму вищої освіти, оснований на діяльності з підвищення ефективності інвестування фондів та забезпеченні розвитку вищої освіти [255, с. 18].

З певною залежністю від реформ в системах економіки та освіти, фінансування вищої освіти в Китаї зазнало еволюційного процесу, трансформуючись від високоцентралізованої фінансової системи у керовану урядом, багатоканальну витрато розподільну систему. Система асигнувань перемкнулася з додаткового фінансування і спроб фінансування за допомогою однопараметрової формули на зразок, що приділяє більше уваги рівності, ефективності та якості. Зразок субсидування змінився з простої «добротної» освіти на затратно-відновлювану, за рахунок платні за навчання та різноманітної фінансової підтримки. За наявного бажання можливо також прослідкувати майбутні фінансові реформи пов'язані з вищою освітою в Китаї [257, с. 388].

Плідним видається робоче поле, що включає елітні університети Китаю та літературу англійською мовою з культури аудиту вищої освіти по відношенню до фону що існує навколо перетворення вищої освіти Китаю. Сьогодні показує, що вища освіта в Китаї наближається до процесу «прискіпливого аудиту». Цей режим аудиту в Китаї здійснюється не лише за підтримки кількісного сайєнтизму, але й за допомогою ідеологічного контролю комунізму а також вчення Конфуція і зразковістю, задля того щоб створити новий синтезований зразок врядування, також це є відмінною формою від неоліберальної культури аудиту на Заході. Не останнє значення у цьому процесі має також «таємна домовленість» пов'язана з економічними питаннями та адміністративною раціоналізацією освітян в Китаї [265, с.505].

Схоже на те, що через деякий час Китай стане одним з головних провайдерів вищої освіти в світі і цьому дуже сприяють певні моменти досліджені в даній роботі. До них відносяться:

1. зміна ролі вищої освіти Китаю з об'єкта на суб'єкт економіки;
2. зміцнення системи шляхом введення плати за навчання та комерціалізації;
3. політика фузії;
4. встановлення дворівневої системи фінансування: центральний та місцевий уряди;
5. створення університетів світового класу разом з поглибленням ролі в суспільстві наукового прогресу;
6. визнання того, що розвиток освіти відбувається разом з розвитком політики та економіки;
7. продовження реформи держ. фінансування: від централізованої до багатоканальної, витратно-розподільної;
8. створення системи «прискіпливого аудиту» та контролю якості.

Висновки до другого розділу

Глобальний сучасний світ надає можливості інтернаціоналізації для вищої освіти України. Ці можливості з'являються за посередництва поєднання економіки, політичних сил та технологій, проявляються та впорядковуються силами особистостей, спільнот, що так чи інакше пов'язані з вищою освітою або наукою. Як ці можливості будуть використані – це питання часу. Але те, що потрібно знати – це міжнародний досвід в реформуванні економічного виміру вищої освіти. Чи пройде наша країна шлях в чомусь подібний до інших держав, залишається запитанням. Проте різні регіони світу, своїм шляхом, під'єднуються до глобальної мережі вищої освіти і важливо, щоб Україна пришвидшила цей процес, та врахувала різнобічний досвід.

Очевидним є те, що світ рухається, як у напрямку уніфікації, так і у напрямку диверсифікації. Подібним є те, що вища освіта в глобальних масштабах зазнає процесів масифікації, економізації, комерціалізації, приватизації та маркетизації. Разом з тим регіоналізація на світовому та національному рівнях, університетська автономія, академічні спільноти та окремі науковці створюють те, що називається унікальним різноманіттям. Хоча схоже на те, що обидва процеси пов'язані з економічною складовою і це буде тільки поглиблюватися, незважаючи на те, що вже зараз присутні такі дискурси як «освіта – фіктивний товар» та «комерціалізація – деградація».

Буде корисним зупинитися на окремих країнах чи регіонах світу, котрі займаються створенням, розвитком, вдосконаленням, розбудовою чи перебудовою власних систем вищої освіти. Виокремити спільне чи відмінне. В будь-якому разі – це лише виразніше окреслить існуючі межі економічного виміру вищої освіти України, що й ставилось за мету даного дисертаційного дослідження.

Найперше на що ми звернули увагу в 2-му розділі – США та Європа – висвітлювались головні питання пов'язані з економізацією, і більш різко – комерціалізацією, вищої освіти. Після цього, розглянули актуальні проблеми вищої освіти Австралії, Африки та Азії. І в кінці увага стосувалась вищої освіти в Китаї та її осучаснення, оскільки в 21-му столітті саме ця країна посяде одне з головних місць у світовій вищій освіті.

Відносно США, важливими питаннями в дослідженні, були виокремлені питання пов'язані з філософією вищої школи та грошима, розвитком дослідницьких університетів, політикою в сфері вищої освіти, фінансуванням НДДКР, виручкою або доходом університетів, приватною вищою освітою, різними організаціями та асоціаціями і на завершення питання пов'язані з студентськими позиками, грантами та стипендіями.

В Європі також існує чимале поле для досліджень. З цього поля досліджень було виокремлено основні проблеми, такі, як: періодика розвитку

та розширення університетського сектора, багатовекторна система вищої освіти, економічна криза та відповіді на неї, «європейський парадокс», неакадемічний ринок праці, цінові тренди, приватне фінансування, приватні сектори вищої освіти, а також огляд окремих проблем в окремих країнах.

Досвід з розбудови вищої освіти Англії підказує, що в недалекому майбутньому наша країна може зіткнутися з нестачею навичок робочої сили, котрі необхідно буде покращувати. Також актуальними питаннями будуть: інтелектуальна власність, посилене створення людського капіталу, а також питання плати за навчання, разом з підвищенням маркетингової активності.

Після аналізу розвинених світових систем вищої освіти, досвід Австралії, Африки, чи азійських країн вже не здається надто значним, проте Австралія – це країна в якій потужно розвиваються офшорна діяльність та комерціалізація вищої освіти, і ця країна може слугувати прикладом для вдалого ведення економічних операцій пов'язаних з вищою освітою. Африка і Азія – це, так би мовити, два полюси які дадуть більш точне розуміння відносно глобальних трендів у вищій освіті та місця української системи вищої освіти на глобальному ринку.

На відміну від розвиненої вищої освіти Австралії, що покладається більше на маркетинг ніж на ранжування університетів, вища освіта в Африці є неоднорідною та поділяється на два великі блоки: арабські країни (Північна Африка з паралелями на близькому сході) та країни центральної та південної Африки. Вища освіта в цій частині світу, якщо можливо не вдаватися в деталі, зазнавала та продовжує зазнавати дуже значного впливу розвинених країн, особливо на шляху масифікації та наступної економізації вищої освіти.

З побіжного огляду видно, що в системах вищої освіти по всій Азії, існують як спільні тренди так і невирішені питання пов'язані з розвитком та реформуванням національних систем. І коли ми вже прийшли до розуміння того, що реформи вищої освіти більшості країн світу не просто корелюють з системою вищої освіти України, їх можна екстраполювати, перенести на трансформаційні зрушення в національній системі вищої освіти, чим

добитися більшого економічного ефекту від її розбудови, то система вищої освіти Китаю постає чудовим прикладом повноцінного та швидкого зростання, в якості важеля підтримки національної економіки.

Головними з реформ в Китаї, на які сьогодні варто звернути увагу Україні, за останні чотири декади стали: зміна ролі вищої освіти Китаю з об'єкта на суб'єкт економіки; зміцнення системи шляхом введення плати за навчання та комерціалізації; політика фузії; встановлення дворівневої системи фінансування: центральний та місцевий уряди; створення університетів світового класу разом з поглибленням ролі в суспільстві наукового прогресу; визнання того, що розвиток освіти відбувається разом з розвитком політики та економіки; продовження реформи держ. фінансування: від централізованої до багатоканальної, витратно-розподільної; створення системи «прискіпливого аудиту» та контролю якості.

РОЗДІЛ 3

УПРАВЛІННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ УКРАЇНИ ЯК СОЦІАЛЬНИМ ІНСТИТУТОМ У ДОСЯГНЕННІ ВИСОКИХ ЕКОНОМІЧНИХ СТАНДАРТІВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

3.1. Суб'єкти управління вищою освітою України як соціальним інститутом у досягненні високих економічних стандартів

Сьогодення вищої освіти характеризується потужними змінами, що відбуваються всередині неї. Вища освіта по всьому світу знаходиться під тиском тих реформ, що впливають на неї, серед них: повільне економічне зростання, загострення конкуренції на всіх рівнях та створення суспільства знань [5; 33]. В силу багатьох факторів, що впливають на вищу освіту, таких як процеси конвергенції в європейському просторі вищої освіти та зростання внутрішнього самоврядування ВНЗ, необхідно поставити запитання: яким чином повинно провадитись управління системою вищої освіти та в системі вищої освіти[253]?

Чимало реформ, що проводяться в Європі, були віднесені до загального руху «економізації» у сфері вищої освіти, зокрема до них можна віднести: зменшення державного фінансування для ВНЗ, приділення особливої уваги економічній ефективності викладання та продуктивності наукових досліджень, та першочергові завдання управління всередині ВНЗ [209; 203]. Ще одним важливим моментом є те, Європейська комісія встановила та затвердила покращені вимоги до управління всередині європейських систем вищої освіти, серед них виокремлюються: диверсифікація джерел фінансування, посилення зв'язків між університетами та виробництвом і більш точна відповідність між існуючими кваліфікаціями та потребами ринку праці, що є загальновідомим та загальноприйнятим [160; 161].

В цьому контексті пропонується системний погляд на управління вищою освітою у розрізі трьох існуючих загальноновизнаних моделей: державної, академічної та ринкової. Такий погляд дозволить створити загальне уявлення щодо суб'єктів управління вищою освітою. Необхідність такого розгляду визначається тим, що всередині економічного виміру вищої освіти України збалансованість різних моделей управління призводить до отримання більшого економічного ефекту.

Починаючи з другої половини минулого століття, вчені особливо плідно досліджують проблеми пов'язані з управлінням у сфері вищої освіти. З того часу, чи не єдиною найбільш плідною теорією в цій сфері є теорія, розроблена американським вченим, вона називається «трикутник Б.Кларка», теорія найбільш повно описує хто, де і чим управляє; ця теорія розрізняє державну модель управління, Гумбольдтівську модель академічного самоврядування та англо-американську ринкову модель [209].

Далі було розроблено чимало моделей управління вищою освітою заснованих на трикутнику Кларка. Наприклад Б.Спрорн, в своїй концепції сконцентрував увагу на трьох основних моментах: перше, це концепція спільного управління основана на взаємовідносинах; друге ролі яку відводить автор зовнішнім зацікавленим сторонам (зовнішньому середовищу), третє, різні завдання, що мають відношення до вищої освіти [243].

Іншими прикладами моделей управління у вищій освіті є модель корпоративного управління та підприємницька модель. Корпоративна модель управління основана на тому, що в університетах надається значна увага стратегічному плануванню, де академічній спільноті надається величезне значення для того аби забезпечити активність самої університетської діяльності. Підприємницька ж модель фокусується на встановленні зв'язків між університетами, ринками та суспільством, де корисним в цих зв'язках виявляється те, що університети за допомогою

прикладних досліджень та подальшої їх комерціалізації можуть здобувати промисловий капітал [155, с. 667].

В окремих доповідях, як закордоном так і в Україні, висвітлюються зміни в системі вищої освіти, що спрямовані від переважання колегіального та бюрократичного управління до посилення менеджериалізму, і навпаки. К.Парадіз звертає увагу на те, що вищезгаданий підхід знайшов своє відображення в таких показниках:

- збільшення університетської автономії в умовах більшої підзвітності перед зацікавленими сторонами;
- тенденції до стратегічного планування та визначення місії університету;
- диверсифікації джерел фінансування;
- великій кадровій автономії;
- одноразовому бюджетуванню та перевірці якості діяльності ВНЗ [215, с. 15].

Модель державного управління характеризується тим, що держава безпосередньо може впливати на дуже велику кількість сторін діяльності інституту: від вступних випробувань до атестації академічного персоналу. Високий рівень формального адміністративного контролю підкріплюється в цій моделі управління відносно низьким рівнем автономії. Держава, відіграючи роль головного актора в управлінні освітою турбується й про такі дві речі як якість вищої освіти та відносини ВНЗ з бізнесом [155, с. 670].

Згідно з Дж. Олсеном, суттєвим для державно-централізованої системи вищої освіти є те, що вона є предметом відносно якого встановлюються національні цілі. В цій системі університети (та інші ВНЗ) є раціональними інструментами, за допомогою яких досягаються поставлені національні цілі. Наукові дослідження та освіта (за наявного достатнього розвитку економіки та суспільства), постають елементами забезпечення промислової та технологічної конкурентоспроможності держави. Університети, наука та

освіта в них покликані для того аби слугувати національним цілям, зокрема розбудові національної економіки [213].

Вітчизняна дослідниця інституту вищої освіти М.Колотило, переймаючись роллю держави в регулюванні діяльності ВНЗ, зупиняється на думці про те, що «сьогодення ознаменоване кризою класичного університету, історичну функцію якого – передавання національної культури, формування інтелектуальної постаті, підтримку та розвиток національних ідей було відкинуто. Головним і безсумнівним приводом до цього є поступальний хід глобалізації, що вражає традиційний інститут держави як фундатора національної освітньої політики на багатьох рівнях – від регіонального до національного та наднаціонального» [60, с. 315].

Думка вищезазначеного автора очевидно бере свої витoki з робіт відомого польського дослідника, котрий писав про те, що політична та економічна роль держави зменшується [55]. А отже вплив держави, і зокрема освітньої політики держави є дещо зміненим порівняно з досвідом минулого століття.

Незважаючи на зменшення впливу держави на вищу освіту, за нею все ж залишається регулювання ринку на якому діють ВНЗ за допомогою створення та впорядкування нормативно-правової бази і забезпечення народного господарства шляхом підготовки висококваліфікованих кадрів за державним замовленням. Відносно останнього, то тут потребують змін механізм фінансування вищої освіти та процес працевлаштування випускників вищої школи.

До нормативних документів, що регулюють діяльність ВНЗ можна віднести: Закон України (ЗУ) «Про вищу освіту», ЗУ «Про наукову та науково-технічну діяльність», ЗУ «Про наукові парки». Крім того сюди відносяться укази Президента України: «Про забезпечення дальшого розвитку вищої освіти в Україні», «Про затвердження Положення про

Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України» тощо.

Сюди також відносяться постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (КМУ): «Деякі питання стипендіального забезпечення», «Деякі питання управління вищими навчальними закладами», «Питання навчання студентів та стажування аспірантів, наукових і науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном», «Про внесення змін до Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів», «Про затвердження Положення про дослідницький університет», «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг» та ін.

Нормативно-правовими документами, що регулюють діяльність у сфері вищої освіти також є рішення колегії та накази, листи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Серед них можна виокремити такі: «Деякі питання присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань», «Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства», «Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти», «Про впровадження державної інформаційно-виробничої системи в галузі освіти», «Про затвердження Положення про національну систему рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів», «Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами», «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за діяльністю навчальних закладів», «Типове положення про підрозділ вищого навчального закладу щодо сприяння працевлаштуванню студентів і випускників» та ін.

Як бачимо, державне управління сфери вищої освіти є досить різноманітним та таким, що зачіпає важливі питання економічного характеру, наприклад платні послуги, працевлаштування випускників та надання стипендій. Крім того в межах чинного законодавства розробляються питання

інновацій, про дослідницький університет та присудження наукових ступенів; ці питання безпосередньо впливають на рівень економічної ефективності ВНЗ.

Іншою безпосередньою стороною державного управління вищою освітою є те, що крім створення нормативно-правової бази, держава виступає замовником відповідних послуг ВНЗ.

Г. Войтенко та Л. Теліс вказують на те, що модель фінансування вищої освіти потребує зміни. Зокрема, влаштовується конкурс на отримання держзамовлення. Держзамовлення ж потрібно щоб відповідало потребам суспільства з урахуванням плану його розвитку на найближчі 10 років [17]. Інша думка про зміну фінансування полягає в тому, що його потрібно виділяти у формі блок-грантів окремим університетам, де сам грант вже розподіляється безпосередньо всередині самих університетів.

Ю. Жук визначає доцільним розподіл бюджетних грошей, виділених на вищу освіту, які будуть надходити у ВНЗ через студента, переважно маючись на увазі гроші «для самого студента». Усі студенти, що навчаються за держзамовленням, одержують від держави кредит на період навчання, який держава через міністерство освіти і науки виділяє на одержання обов'язкової стипендії в розмірі не меншим ніж середня заробітна плата в Україні (що поки що не стало нормою). У договорі на одержання кредиту вказується, що якщо студент навчається протягом терміну навчання на "добре" і "відмінно", то він не повертає кредит. Повертають кредит студенти в тому випадку, якщо середня загальна оцінка за період навчання є задовільною [41, с. 5]. Таким чином з введенням системи державного кредитування вищої освіти суттєво оптимізуються витрати на вищу освіту.

Економічний ефект вищої освіти також міститься і у зіставленні кількості підготовлених фахівців (випускників) і кількості первинних робочих місць. В державній моделі управління, проблема забезпечення

молодого покоління робочими місцями є однією з дуже суттєвих [93]. Що зазначалось вище.

I. Локшина вирішує цю проблему за допомогою моніторингу. Вона пише, що моніторинг працевлаштування і закріпленості на робочих місцях випускників вищих навчальних закладів може створити зворотний зв'язок між освітою та економікою, поки що такі зв'язки є дуже слабкими. Центри моніторингу можна створювати в місцях нагромадження первинної інформації про стан на ринку праці, тобто при державних центрах зайнятості, ці центри необхідно забезпечити відповідними працівниками. Необхідно створити державну комп'ютеризовану систему моніторингу працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, а також забезпечити доступ центральних та місцевих органів виконавчої влади до інформаційних ресурсів даної системи, і на цьому необхідно неодноразово наголошувати [68].

Наступною моделлю управління є Гумбольдтівська модель. В цій моделі все ґрунтується на тому, що більшість процесів у ВНЗ контролюється академічними працівниками, вона ще називається «академічне самоврядування» чи «академічна олігархія». Відносно цієї моделі то вона ґрунтується на трьох характеристиках управління: врахування елементів управління пов'язаних з структурою університету, колегіальному контролі з боку професури та високому рівні саморегуляції [154, с. 215].

Партнерство між університетом та державою є дуже важливим елементом у цій моделі управління. Також суттєвим моментом є колективний договір між учасниками управління вищим навчальним закладом, куди можуть входити різні зацікавлені сторони, включаючи як державні органи так і бізнесові структури, але переважно це академічна спільнота. Цікавим є те, що ця модель управління відображається саме у саморегуляції різноманітної академічної діяльності науковим співтовариством, що проявляється на різних рівнях навчального закладу у формі академічних

об'єднань, ці об'єднання взаємодіють з колегіальними зовнішніми органами самоврядування [147, с. 142].

З іншого боку держава залишається і є сильним учасником управління, навіть за академічної моделі, вона безпосередньо приймає участь у плануванні розвитку (з чим можуть бути пов'язані стратегічні плани діяльності ВНЗ) та впливає на фінансування ВНЗ і це обмежує масштаби самоврядування. З іншого боку захист академічних свобод з боку держави і те ж саме державне фінансування дозволяють створити умови для діяльності академічних спільнот незалежної від зовнішнього тиску [213, с. 26].

Важливим з законодавчої точки зору є питання що розглядаються в законах та пов'язані з цією моделлю управління. Окремі моменти стосуються безпосередньо університетської автономії та внутрішнього автономного врядування в ВНЗ. Зокрема в минулій редакції Закону «Про вищу освіту» ми можемо знайти такі місця, котрі сприяють реалізації принципу автономії та пов'язані з економічним виміром вищої освіти:

- надавати додаткові освітні послуги, в тому числі економічного характеру;
- самостійно розробляти й запроваджувати власні програми наукової та науково-виробничої діяльності, в т.ч. котрі сприяють комерціалізації;
- створювати інститути, коледжі, технікуми, факультети, науково-дослідні центри й лабораторії, територіально відокремлені та інші структурні підрозділи;
- проводити спільну діяльність з іншими вищими навчальними закладами, в т.ч. з реалізації спільних науково-дослідних проектів;
- брати участь у роботі міжнародних організацій, користуватися грантами та матеріальної допомогою, що надаються ними і т.і. [42].

А.Каваллі говорить про те, що академічна модель управління є надзвичайно важливою в суспільстві, що характеризується як «суспільство знань». Це відображається на системному поліпшенні загального наукового

знання та в забезпеченні імплементації його суті в багатьох професійних областях [144, с. 2]. Наголосимо на тому, що це є основним моментом поліпшення національної економіки України, оскільки знаннєвий менеджмент, як в дослідницькій роботі ВНЗ так і в навчальній діяльності створює суттєвий додатковий економічний ефект.

Тип академічного управління часто характеризується сильним акцентом на науковій частині та відчуженістю від соціально-економічних потреб. Д.Ньєманн пише, що це позначається на відсутності всеосяжної системи критеріїв оцінки діяльності ВНЗ й наголосом лише на якійсь одній складовій діяльності, наприклад, відносно таких категорій як якість викладання, відбір студентів, величина окладу викладача чи науковця критерії оцінки можуть бути нівельовані [155, с. 666].

Іншою, відмінною від двох попередніх розглянутих моделей управління вищою освітою, є ринкова модель. Б.Тілак пише, що «запуск неоліберальних економічних реформ в більшості країн, що розвиваються і в розвинених країнах світу призвів до скорочення бюджетів ВНЗ. Останні тенденції у фінансуванні вищої освіти, пов'язані із зміною сприйняття ролі вищої освіти. Як результат, розробляються різноманітні бізнес-моделі відкриття (заснування) та діяльності університетів. Приватні університети, комерційні університети, корпоративні університети і підприємницькі університети стають звичним явищем» [249].

Я. Комлінович вказує на те, що ринкове спрямування в діяльності ВНЗ, супроводжується посиленням професійності управління, котре має бути представлено інституційною стратегією діяльності ВНЗ, наприклад зазначатися в стратегічному плані. Передбачається також впровадження досить сильних вищих рівнів керівництва і управління, таке керівництво мусить бути добре тренуваним, перевага у призначенні на посаду мусить надаватися людям не з академічного світу, скоріш за все із бізнесу. Також заохочується надання різними бізнесовими організаціями консультацій щодо управлінських змін [193, с. 16].

Ринкова модель управління вищою освітою, зокрема, позначається на тому, що ВНЗ поступово відходить від класичного типу та все більше набуває підприємницького характеру, тобто такого, що спрямований на отримання максимального прибутку від своєї діяльності, незважаючи на те, що в більшості випадків університети в Україні – є неприбутковими організаціями. Причому не має різниці, чи це ВНЗ державної чи приватної форми власності. Наприклад всередині університету можуть утворюватися різноманітні підприємницькі відділи та комерційні структури. Сама політика управління ВНЗ має на меті створення позитивної атмосфери для «ведення бізнесу».

Так для ефективного функціонування підприємницького університету необхідна й наявність сприятливих умов. Тут слід зазначити, що «найбільш вражаючих результатів підприємницької діяльності досягли ті ВНЗ (головним чином – американські), де втручання місцевого і федерального уряду в діяльність закладів було найменшим, а надані їм можливості й довіра з боку суспільства – найбільшими» [99, с. 47].

Досвід вивчення економіки університетів економічно розвинених країн свідчить про те, що освітня, науково дослідницька та виробничо-технологічна складові є істотною, але не єдиною статтею їхніх доходів. Навіть визнані дослідницькі університети США, Канади, Великобританії, Західної Європи, Австралії та інших країн заробляють додаткові кошти, надаючи сервісні послуги зовнішнім організаціям, у тому числі:

- оплата за оренду відіграє чималу роль в поповненні надходжень університеті; в основному надається високотехнологічна інфраструктури університетів для проведення конференцій, семінарів, курсів, різних соціальних і спортивних заходів,
- медичні підрозділи, в медичних та великих класичних університетах можуть надавати лікувально-оздоровчі послуги членам місцевої громади,

- наукове консультування та виконання професійних експертиз провідними науковцями може стати хорошим додатковим джерелом доходу [98].

О. Романовський вказує також на те, що важливими для бюджету підприємницького ВНЗ, наприклад в США, є й надходження з добродійних фондів, від випускників закладу та оплата навчання від студентів [98, с. 117]. Ця система, в тих країнах де вона розвинута, розвивалась не одне десятиліття, тому й в Україні подібний розвиток потребує свого негайного втручання, аби через певний період часу розвинулись в потужну систему додаткових надходжень. Все залежить в якій мірі буде використовуватись ринкова модель управління, наскільки системними будуть дії по її впровадженню як на рівні всієї системи вищої освіти так і на рівні окремого ВНЗ.

Також О. Романовський визначає головні чинники, що впливають на успіх підприємницьких вищих навчальних закладів. Ними є:

1. Підприємницький менталітет у суспільстві має бути добре розвиненим.
2. Чинне законодавство, що не заважає трансформації університету у підприємницький ВНЗ. Чинне законодавство про вищу освіту України є порівняно сприятливим для впровадження окремих елементів ринкової моделі управління.
3. Ступінь незалежності ВНЗ в системі вищої освіти країни, є відносним показником та залежить від багатьох складових, наприклад таких як здатність встановлювати контакти з державою.
4. Ступінь незалежності ВНЗ на місцевому рівні, в регіоні; залежить від активності та ефективності взаємодії ВНЗ з зовнішнім середовищем.
5. Форма власності (бажання і воля власників), бажання і можливості керівництва та колективу ВНЗ брати участь у інноваційній підприємницькій діяльності.

6. Наявність лідерів із підприємницькими ознаками і нестандартним баченням на кожному рівні ієрархічної структури ВНЗ; лідерів, що мають значні задатки до менеджменту в освітній діяльності.

7. Наявність необхідних підприємницьких якостей (рис характеру, умінь, навичок) у членів колективу.

8. Згуртування колективу навколо лідера (в масштабі університету – це об'єднання колегіальних органів управління навколо ректора чи президента університету).

9. Наявність сильної корпоративної підприємницької культури (для реалій українських університетів задатками до створення такої культури можуть стати демократичні цінності та здатність до комунікабельності, в тому числі з ринковими структурами) [99, с. 47-48].

Взагалі в сучасних умовах є цілком ймовірним те що частина університетів буде схильною використовувати ринкову модель управління. Долучаючись до неї ВНЗ формально вступає у потік, що характеризується процесами економізації, приватизації, комерціалізації та маркетизації. Всі ці процеси посилюють ринкову спрямованість діяльності ВНЗ. Проте така діяльність, як комерціалізація може трактуватись широко і неоднозначно, в ній за певних обставин можуть бути відсутні позитивні моменти.

На цьому наголошують вітчизняні науковці В. Григорук та Р.Пилипенко, що займаються дослідженням економічних питань функціонування вищої школи. Вони, зокрема, виділяють ряд ознак, котрі є прикладом того, чому комерціалізація в системі вищої освіти не завжди забезпечує її ефективність та продуктивність:

1. Ринкова оцінка не застосовна до певної частини освітніх послуг у вищій школі, а також до фундаментальних наукових досліджень.

2. Суспільним благом може бути визнана вища освіта як комплекс ринкових послуг, таке благо можуть надавати безплатно або за ціною, нижчою за собівартість.

3. Комерціалізовані наукові розробки та освітні послуги є синтезом виробництва і споживання. Тому й ціни визначають штучно, без ринкового обґрунтування.

4. Більшості країн не властивий розвинутий ринок продуктів, які вироблено в галузі досліджень та освіти [27, с. 34].

Міркуючи в напрямі поширення ринкової моделі управління, Д. Маркс осмислює взаємовідносини ВНЗ та студента. Зарахування в ВУЗ або поступлення на навчальний курс розглядалось в певних джерелах як угода, в ході котрої продукт змінює хазяїна в обмін на певну компенсацію, однак і угода, і продукт змінили свою природу. Традиційна угода, котру університети та студенти уклали між собою, орієнтуючись на заслуги, мала на увазі приховане розуміння того, що студент є клієнтом, та інвестицією в виробництво, а ціна в грошовому вираженні може коливатися від студента до студента та мати мале відношення до затрат на саме навчання. Сьогодні росте кількість ВНЗ, де студент розглядається головним чином як покупець, що сплатив ціну та який ще бажає отримати прибуток від свого навчання [76, с. 10-11]. Саме таке тлумачення є характерним в контексті поширення підприємницької моделі ВНЗ. «Студент» також може розглядатися як суб'єкт управління вищою освітою, за умови, що він вкладає кошти у діяльність ВНЗ, тобто по суті студент «фінансує» вищу освіту.

Також, в контексті ринкової моделі управління вищою освітою, вимагає розгляду проблема «масовізації» вищої освіти. Я. Кузьмінов концентрує нашу увагу на тому, що перетворення університетів з елітних в масові організації поставило більшість з них перед проблемою обмеженості ресурсів та необхідністю значної економії, або економності. Якщо раніше рідкісним ресурсом був талант, то в сьогоднішніх умовах в рамках цієї моделі, ним стали гроші та матеріальні ресурси. Необхідність виконання зобов'язань з навчання потоків студентів, що значно збільшились кількісно, неминуче робить формальним відношення викладачів та адміністраторів до окремо взятого студента [66, с. 9-10]. Звісно, думка викладена автором, що

тут передано без суттєвих змін є доволі повною та такою, що має право на існування. Масовізація вищої освіти потребує демократизації, інклюзивності освіти і т.і., в той же самий час, збільшення кількості студентів призводить до збільшення фінансових надходжень всередину системи вищої освіти, оскільки не всі можуть навчатись за державним замовленням, таким чином відбувається збільшення ринку.

Слідом за тим, вищезгаданий автор дає «вказівки» по збереженню якості та ефективному управлінню вищою освітою за наступних умов. Конфлікт «доходність-репутація» має декілька можливих рішень. Оптимальним для традиційного університету – є розвиток доходних напрямків до тих пір, поки вони не знижують репутацію і в тих секторах, де вони для репутації нейтральні (на кшталт спорту та медичного сервісу). Це шлях найбільш багатих університетів. Потенційно конфліктне рішення - використовувати всі можливості заробітку, навіть за рахунок академічної репутації, тому, що це чи не єдина можливість забезпечення продовження академічної діяльності. По цьому шляху вимушено йде зараз більшість українських (та російських) університетів [66, с.13].

Як зазначалось раніше, в кожній системі вищої освіти присутні окремі аспекти кожної з трьох основних моделей управління. В більшості випадків, взаємодіючи вони утворюють змішану систему управління. Для більшої наочності розглянемо структуровані моделі управління вищою освітою.

Аналізуючи дані Таблиці 5, очевидно, що більшість елементів кожної з розглянутих моделей присутні в системі вищої освіти України; отже здійснюється регулювання за допомогою державних, академічних та ринкових механізмів.

Важливими елементами управління, що безпосередньо впливають на величину економічного ефекту вищої освіти, є контроль діяльності ВНЗ та оцінка якості (Таблиця 6). В залежності від відповідності послуг ВНЗ наявним стандартам та показникам приймається рішення про фінансування

їхньої діяльності, підвищується попит на якісні послуги, стає можливою комерціалізація наукових розробок тощо.

Табл. 5. Інституційна структура управління вищою освітою [155]

Модель управління	Державна	Ринкова	Академічна
Суб'єкт управління	Держава	Університетський менеджмент	Академічна спільнота
Організаційна структура	Державна установа	Підприємство	Держано-університетське партнерство
Принцип управління	Бюрократичний	Підприємницький	Колегіальний
Головна місія університету	Задоволення державних соціально-економічних цілей	Надання послуг «академічним споживачам» та задоволення ринкового попиту	Академічна свобода та довгострокові домовленості відносно виробництва знань

Від балансу розглянутих моделей в системі вищої освіти України залежить її економічна ефективність. Також означений баланс позначається на економічному ефекті від діяльності окремо взятого ВНЗ. Для того, аби глибше зрозуміти яким саме чином здійснюється вдала економічна діяльність в системі вищої освіти пропонується розглянути її через призму феномену дослідницького університету, інновацій, освітньої політики, врядування, адміністрування та менеджменту.

Табл. 6. Моделі контролю та оцінки якості [155]

Модель управління	Державна	Ринкова	Академічна
Хто оцінює/ контролює?	Міністерств о	Держава (акредитація)	Академічна спільнота (відповідно до державних норм)
Що контролюється?	Академічний процес	Якість «академічного продукту»	Якість досліджень, публікацій
Яким чином проводиться оцінка?	Планово	За звітний період	Не систематично, від наявної потреби
На чому акцентується увага?	Національні , державні цілі	Локальний, регіональний, глобальний попит; гнучкість, ефективність	Наукові цілі та цілі дослідження

Всі означені вище категорії прямо чи опосередковано стосуються продукування знань та навичок чи управління цим процесом, що є важливим в контексті економіки знань, де виробництво знань є основою для процвітання суспільства. Розгляд зазначених вище категорій висвітлить проблематику, що є суперактуальною в умовах сьогодення, коли в Україні відбувається перехід від індустріального суспільства до постіндустріального. Розширення економічного виміру вищої освіти спровоковане розглядом вказаної тематики дозволить поглибити розуміння процесів, що відбуваються всередині економічного виміру вищої освіти України.

Є загальновідомим той факт, що навіть якщо розділити управління економічними процесами всередині освіти між державою, академічною спільнотою та ринком чи розділити те саме управління на процеси політики, врядування, адміністрування чи менеджменту, то все одно процес прийняття рішень буде спільним, з певним підпорядкуванням, та все одно він виліється в ту систему управління вищою освітою України, котра існує на даний момент. Існуюча система управління дуже впливає на економічний вимір з яким має справу вища освіта.

Оскільки вже виокремлено головних акторів, або суб'єктів управління, наступним завданням у цьому розділі даного дисертаційного дослідження, може бути встановлення прозорості та більшого рівня розуміння відносно того, як держава, ринок та академія взаємодіють, або яку вагу у сучасній системі мають процеси політики, врядування, адміністрування та менеджменту.

3.2. Механізм та моделі управління вищою освітою України як соціальним інститутом у досягненні високих економічних стандартів

Зважаючи на те, що Болонський процес включив відкритість Європейського простору вищої освіти решті світу, як політичний пріоритет, після Лондонської конференції у 2007 році, де міністри розробили стратегію «Європейської вищої освіти в глобальному середовищі» [173, с. 9], Україна повинна слідувати цій відкритості, а разом з тим зробити більш прозорими всі процеси, що пов'язані з інтернаціоналізацією вищої освіти. Для цього варто визначити основні проблеми вищої освіти.

Так за даними загальнонаціонального опитування «Ставлення населення України до зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО)», проведеного у 2013 р. фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, найбільшими проблемами вітчизняної вищої освіти українці вважають: невизнання дипломів більшості вітчизняних ВНЗ у світі (42%),

корумпованість викладацького складу ВНЗ (40%) та невідповідність викладання вимогам ринку праці (37%) [85]. Вирішення цих проблем є досить складним, проте таке вирішення міститься в оптимізації економічного виміру вищої освіти України і вже частково було розглянуте в даній роботі.

Відомо, що приватні агентства, урядові організації та академічні установи, всі визначають освітнє врядування різним чином. Як би там не було в демократичному суспільстві, ціллю системи врядування є перенесення бажань суспільства на політику (policy), котра в подальшому може бути імплементована [140, с. 1]. Розроблення такої політики і постає інструментом для вирішення означених проблем.

Прикладом може слугувати те, що у 60-70-ті роки ХХ століття, в Канаді, як одній із розвинутих країн, наголос в дискусіях пов'язаних з політикою (policy) в сфері вищої освіти, припадав не стільки на окрему установу, як на структуру виникнення та розвитку системи вищої освіти, тобто на процесуальну складову системи. Важливими елементами тут є ВНЗ за розміром, місією та типом, також за географічним розташуванням. В той період, в Канаді більшість зусиль було спрямовано на влаштування найбільш оптимальної структури системи вищої освіти. Як би там не було, немає значення наскільки добре кожна окрема установа виконує свою роботу, чистий результат буде менш ніж оптимальним, якщо сукупна конфігурація установ є невідповідною [240]. Україні також варто поборотися за вже згаданий «чистий результат» системи вищої освіти, для цього звернемось до процесів врядування.

Ось 3 основоположні запитання, котрі окреслюють майже всі дискусії з університетського врядування:

1. Хто головний?
2. Кому вони підзвітні?
3. Як можуть установи дізнатися, чи їхня система розподіленого врядування працює чи ні? [266, с. 20-21].

Отже, перш за все зупинимось на взаємодії процесів політичних дій, адміністрування, врядування та менеджменту. Спробуємо внести деяку прозорість, аби на поставлені вище запитання було легше відповісти.

А. Осіпіан пише, що дуже часто важко передбачити політичні наслідки для усіх сторін-учасників, включаючи внутрішні та зовнішні. У випадку України, внутрішні учасники будуть включати університетську адміністрацію, групи членів факультетів, що представляють різні департаменти та коледжі, дослідницький персонал, студентські організації, та обслуговуючий персонал (це досить повний перелік). Зовнішніх учасників можна визначити як центральні органи влади, котрі також є неоднорідними. Вони складаються з різних політичних груп, що лобіюють свої інтереси а також впливають на політику (policy) в сфері вищої освіти [214, с. 79]. Далі, автор описує взаємодію цих двох основних груп управління.

Невірним буде сказати, що центральна влада в Україні хоче бачити університети як добре організовані автономні підприємства, що здатні слідувати вказівкам уряду та діяти вчасно та відповідним чином. Натомість, уряд може бути дуже зацікавленим в побудові коаліції з університетами. Центральний уряд будуватиме коаліції за допомогою університетів, через коаліції, та переговори з різними групами використовуючи різну тактику: переконання, монетарні стимули, та прямий адміністративний тиск. Допоки уряд каже, що хоче мати систему автономних університетів, в реальності він хоче, щоб вони знаходились під керівництвом Міністерства освіти та слідували його наказам [214, с. 81].

Вибір державної влади в співпраці з університетами за допомогою фінансових інструментів може вдарити по міжнародній (глобальній) частині в їх діяльності, що стосується усіх університетів. Існують наступні стимули: фінансування департаментів та заробітна платня факультетів, а також просування (основане на орієнтації на відкритий ринок) разом з розвитком підприємницької культури; ці стимули повинні застосовуватись урядом, вони й будуть сприяти покращенню відносин між академічним персоналом та

урядовими організаціями в майбутньому. Ці стимули будуть працювати краще, якщо уряд буде залучений до внутрішньо-університетських коаліцій [214, с. 82]. Скоординована діяльність основана на взаємодії між професіоналами, політикою та ринком повинна сприяти успішним реформам у сфері вищої освіти [214, с. 83].

Відомо також, що роль держави еволюціонує в подекуди складні системи стимулів та санкцій, що дозволяють урядам продовжувати експлуатувати свої сектори вищої освіти «керуючи з відстані» з метою виправлення «негараздів уряду». Ринки створили «ринкові негаразди» і економісти вже визначили, що університети на фундаментальному рівні відрізняються від фірм, їхнього ідеального типу, що містяться в стандартних економічних книгах. Якщо Європа, а також і Україна, досягне успіху у своїх намаганнях створити зони вищої освіти та досліджень, що будуть двигунами її економіки в майбутньому, тоді створення балансу між цими типами «негараздів» буде вирішальними [153, с. 9].

Подолати такі негаразди можна за допомогою ефективної освітньої політики. Будучи інструментом забезпечення фундаментальних прав і свобод особистості, умовою забезпечення соціально-економічного, науково-технічного, культурного розвитку суспільства, освітня політика держави, без перебільшення, проектує і формує образ суспільства завтрашнього дня [46, с. 51]. Цікаво, що до цієї політики, або її створення залучаються не лише державні органи влади, а створюються цілі політичні мережі.

Оскільки не існує жодної мережевої теорії провадження політики (policymaking), котра могла б пояснити або передбачити політичні наслідки в сучасному суспільстві, політичні мережі (policy networks) можуть бути зрозумілі як «конкретні системи дій», або вчинків тих чи інших груп чи осіб [142, с. 502].

Термін «політичні мережі» може бути зрозумілий як широка загальна категорія з великою кількістю під категорій. Політичні мережі – це кластери чи сукупність організацій з'єднаних одна з одною ресурсною залежністю, і

це очевидно є основним моментом; суттєвим є також те, що вони відрізняються від інших кластерів або комплексів розривами у структурі ресурсної залежності [142, с. 504].

Спільним у всіх політичних мереж є те, що існує розподіл завдань між різними акторами (учасниками) і встановлення розумної підпорядкованості, або координації, щоб проводити відповідну діяльність. Іншими словами, все що досягається за допомогою політичних мереж повинно бути віднесено до спільних, колективних, підпорядкованих дій [142, с. 508].

Одним з нагальних завдань подібних політичних мереж є створення та розробка стратегій розвитку вищої освіти, що є проблемою на різних рівнях таких мереж. Потреба в довгостроковому плануванні та розвитку стратегій, що стосуються вищої освіти є широко визнаною на території всієї Європи, в тому числі і в Україні. Більшість країн знаходяться в процесі розробки специфічних документів, що пов'язані з освітньою політикою, котра визначає національні стратегічні пріоритети для забезпечення фінансової та інституційної стабільності сектору вищої освіти [180, с. 7].

Іншим механізмом підвищення підтримки та відповідальності політики (policies) є використання людиноцентричної політики (policies), віддаючи ресурси в руки окремих особистостей, і провадження індивідуальних рішень, як механізму змін та перетворень [188, с. 127]. З іншого боку людиноцентрична політика цілком може доповнювати, або дешифрувати відносити, що існують всередині політичних мереж.

З висоти традиційного ідеалу, інші гравці (крім академічної спільноти) на арені вищої освіти діють просто як допоміжна сторона по відношенню до основної академічної діяльності: політики «розподіляють» відповідні державні ресурси і бюрократи керують «трубопроводом» через який ці ресурси потрапляють до університетів [228, с. 248]. Це і є частково проявом людиноцентричності в ресурсозабезпеченні вищої освіти.

Традиційний «неолібералізм» вбачав законну роль уряду у забезпеченні умов для стабільного функціонування макроекономіки з

прозорими правилами гри і здійсненні регуляції з досягнення економічної стабільності (в тому числі подібна політика стосується і вищої освіти) [131, с. 36]. Сьогодні цього недостатньо і до справи з розбудови економічного виміру вищої освіти України, все частіше, беруться професіонали.

I. Хечт пише, що велика кількість управлінців в сфері вищої освіти обираються з представників факультету, що відноситься до академічної моделі управління у сфері вищої освіти. Індивіди, що вели викладацьку роботу на факультеті досить довгий період часу, в більшості випадків, висуваються та призначаються на управлінські посади [178]. Ці індивіди знають свої установи та відділи зсередини, та знання яке потрібне, щоб бути управлінцем більш складне та потребує додаткових навичок та вмінь, що пов'язані з менеджментом [Там само].

Розмови про підзвітність, прозорість та чесне адміністрування (що пов'язано також з певними бюрократичними механізмами) змушують сучасних науковців зробити висновок про те, що відповідальність уряду не може бути усунена участю зацікавлених сторін, навіть якщо вони можуть зробити внесок у зростання якості послуг, що надаються державним сектором [168, с. 467]. Все ще за державними органами залишається контроль якості надаваних послуг у сфері вищої освіти, що за новим Законом здійснюється за допомогою Національного агентства з забезпечення якості.

Наприклад, європейські вищі навчальні заклади є юридично автономними. Ця автономія утворюється в межах національних систем підзвітності, що є дуже важливими та першочергово призначені для поширення довіри між ВНЗ та суспільством [180, с. 7].

Одним з чудових прикладів державного контролю є існування різноманітних заходів пов'язаних з підзвітністю в використанні державного фінансування, що є одним з прикладів адміністративного контролю; згадані вище заходи це: фінансовий аудит, індикатори діяльності, щорічні звіти, виробництво інформації для баз даних, публікація результатів внутрішньої оцінки та інші методи поширення інформації [180, с. 8].

Виникає запитання: чим же відрізняються контроль чи управління уряду, професійні управлінці та врядування, як концепти, що є широкоживаними в демократичному суспільстві?

Management – процес управління взагалі. Government – це, по-перше, побудована на принципах ієрархічної субординації система органів виконавчої влади, а по-друге, діяльність цих органів, це концепт схожий до трохи іншого, а саме – державного адміністрування, тут також звучить відлуння політичних мереж. Governance, на відміну від менеджменту, розглядає саме державне управління як процес взаємодії великих організованих груп людей із приводу вироблення й реалізації чітко визначених управлінських рішень, тобто як політичний, а не технологічний процес. Від Government його відрізняє, по-перше, обов'язкова участь у процесі саме державного управління представників громадянського суспільства і бізнесу, а по-друге, орієнтація не на результат управлінської діяльності, а на формування демократичного механізму вироблення й реалізації рішень [108]. Тобто тут розглядається відмінність врядування від менеджменту та державного адміністрування.

Врядування – це високо-суперечливий концепт, що стосується здійснення колективного контролю для досягнення спільних цілей зацікавлених сторін. Він стосується домовленостей в котрих держава, так само як і приватні актори, шукають вирішення соціальних проблем або створюють соціальні можливості, і суттєво дбають про інститути, в яких здійснюється врядування: державу, бізнес, університети [153, с. 10].

Врядування може в деякому контексті розумітися ширше за державне адміністрування, наприклад можна коротко описати взаємодію першого та другого з проблем під'єднання вищої освіти до глобально простору. Так, першочерговим викликом для державного адміністрування є одне з нагальних питань врядування: з'єднання уряду з все-більш складним, динамічним та мережевим глобальним середовищем [131, с. 33].

Ми можемо знати, що інфраструктура врядування деколи розуміється ширше ніж «політична система дій», та тлумачиться як скупчення політик (policies), систем, відносин, людей, практики і технологій, чия взаємодія спрямована на підтримку самого врядування. Потужна інфраструктура врядування дозволяє культурному різноманіттю посилити безпеку, соціальну згуртованість, заможність та інновації [188, с. 122].

Ефективна структура врядування покликана для того аби вирішити існуючі проблеми пов'язані з вищою освітою. Все в ній підлаштована під те, аби думки про вищу освіту, її розвиток та подальше їх практичне застосування були у володінні людей, як окремих особистостей так і колективів. Загалом, якщо брати ринкову модель управління освітою, то врядування спрямоване на передбачення ринків та ефективну взаємодію вищої освіти та зовнішніх ринкових структур [188]. Як було зазначено вище саме державне адміністрування, сьогодні, замінюється більш життєздатним концептом врядування. Цікавим є те, що у ЄС врядування поділяється на зовнішнє та внутрішнє, а також зачіпає значну частину університетської автономії. А оскільки Україна прагне стати повноправним членом європейської спільноти, важливим буде розглянути систему європейського врядування.

Отже, зовнішнє врядування. В усіх європейських країнах, абсолютна відповідальність за вищу освіту лежить на відповідному міністерстві, котре є департаментом уряду, котрий очолює міністр (у випадку України – це Міністерство освіти і науки України). Міністерство є відповідальним за формулювання політики в сфері вищої освіти котра визначає національні чи інституційні стратегічні плани та розвиток [180, с. 26].

Національні органи з забезпечення якості є також важливою частиною зовнішнього врядування ВНЗ. Ці органи є часто відповідальними за встановлення стандартів якості та проведення оцінки, в Україні про таке агентство йдеться у новому Законі «Про вищу освіту» [Там само]. Важливим елементом зовнішнього врядування є стратегічний план. Стратегічний план в

загальному встановлює бачення та напрямок діяльності ВНЗ. Він представляє цикл цілей, їх виконання, та перегляду процесів, що відбудуться на специфічній фазі розвитку [180, с. 28]. Він необхідний для розподілу державного фінансування, а також планування різноманітної діяльності ВНЗ, як економічної так і пов'язаної з взаємодією з зовнішнім середовищем.

Інституційний стратегічний план використовується в певних країнах, особливо розвинених, в багатьох випадках, як інструмент у відносинах між ВНЗ та державою [180, с. 29].

З боку внутрішнього врядування, всі ВНЗ в Європі мають головний виконавчий орган, котрий часто іменується ректоратом та очолюється ректором, президентом або віце-канцлером, як виконавчий голова навчального закладу [180, с. 33].

Майже всі навчальні заклади мають колегіальні академічні органи, що часто називаються сенатом, академічною радою чи академічним органом, що відноситься до академічної моделі управління. Академічний орган першочергово відповідальний за питання пов'язані з освітніми та дослідницькими послугами, що надаються навчальним закладом [Там само].

В структурі внутрішнього врядування також присутні органи з прийняття рішень (в Україні вони мають дуже помітні бюрократичні та/або колегіальні напластування). Органи з прийняття рішень є відповідальними за довгострокове та стратегічне планування та за визначення інституційної орієнтації [Там само]. В Європі присутній загальний тренд (в Україні це справа не одного року, може навіть не одного десятиліття), щодо запровадження дорадчого (консультативного) або наглядового органу, котрий наглядає або моніторить операційну, освітню, та фінансову діяльність; наглядовий орган є також органом з прийняття рішень [Там само].

Процеси, що пов'язані не лише з зовнішнім, а й з внутрішнім врядуванням стосуються саме автономії ВНЗ; автономія є таким показником, що корелює з усіма трьома моделями управління, проте більше відноситься до академічної. Питання, що стосуються університетської автономії в

європейських країнах включають чотири головні блоки, котрі можна подати наступним чином:

- організаційна автономія (органи з прийняття рішень, наглядові ради, структура врядування, виконавче керівництво (ректорат));
- фінансова автономія (розподіл державного фінансування, фінансова звітність, грошові позики, володіння землею та будівлями, платня за навчання);
- автономія персоналу (набір персоналу, заробітна платня, просування та розрахунок персоналу);
- академічна автономія (доступ для студентів (інклюзивність та демократичність), ступеневі програми (академічний контент), забезпечення якості) [163, с. 1,2].

Для кращого розуміння економічного виміру освіти, а також процесів, що пов'язані з ним та стосуються запровадження та розбудови автономії в національній системі вищої освіти, побіжно розглянемо організаційну та фінансову автономію, що невіддільні одна від одної та не можуть розглядатися в ізоляції одна від одної.

В організаційній автономії головним питанням є тип структури врядування. Існує два основні типи структур врядування: подвійна та унітарна. В більшості держав університети мають подвійну структуру (в українських реаліях часто має нахил до бюрократії та/або колегіальних відносин та потребує більшої прозорості та відкритості), що складається з ради (часто обмеженого обсягу) та сенату (є більш широким органом, включаючи академічну спільноту та певні окремі категорії університетського персоналу) [163, с. 12].

В подвійній структурі, рада є відповідальною за довготермінові стратегічні рішення, наприклад наступні: структура ВНЗ, стратегічні плани, вибір ректора та проректорів та розподіл бюджету. Сенат часто відповідальний за академічні питання, такі як навчальний план, посади та просування персоналу, що вже пов'язане з автономією персоналу [Там само].

Щодо фінансової автономії, то вона – це сфера, в якій зв'язки з іншими вимірами автономії виявляються найбільш чітко, що робить неможливим її аналіз в ізоляції. Регулювання зарплатні, що визначає рівень автономії персоналу а також можливість вільно використовувати прибуток, прямо впливають на можливість застосування певних стратегій в діяльності ВНЗ [163, с. 18].

За останні дві декади серед питань фінансової автономії ВНЗ все частіше почали з'являтися питання пов'язані з застосуванням блок-грантів. Блок-грантами є фінансові гранти які покривають певні категорії витрат ВНЗ: викладання, поточні операційні витрати та дослідницька діяльність. В цьому розрізі, університети в основному відповідальні за внутрішній розподіл фінансування, відповідно до власних потреб, хоча існують певні обмеження. Натомість постатейні бюджети означають, що університети отримують їхнє фінансування вже розподіленим по статтях витрат або діяльності [163, с. 19]. Існує загальний тренд у напрямку розподілу державного фінансування у формі блок-грантів, котрі часто основані на критерії діяльності або цілях ВНЗ, що значно активізує фінансову автономію [163, с. 26].

На рівні з блок-грантами жваво обговорюються й засоби державного стимулювання пошуку приватних джерел фінансування. Це те питання де процеси врядування пов'язані з інститутом держави та університетською автономією, та стосуються безпосередньо фінансового аспекту діяльності ВНЗ. До подібних засобів відноситься відносяться.:

- звільнення від податків для ВНЗ;
- звільнення від податків для донорів, спонсорів, приватних партнерів;
- фінансова або інша підтримка, що стосується партнерства з приватним сектором;
- регуляторний каркас, що надає право ВНЗ володіти інтелектуальною власністю [180, с. 81].

Якщо освітня політика, врядування (governance) різних зацікавлених сторін відноситься більше до організаційної, зовнішньої сторони діяльності ВНЗ, що потребують залучення різних груп людей, то управління (management) стосується внутрішньої сторони, процесуальної складової та відноситься до індивідуальної діяльності людини. У свою чергу менеджмент діяльності ВНЗ сприяє покращенню економічних процесів всередині ВНЗ.

Загальновизнаною тенденцією серед країн центральної та східної Європи є орієнтація на менеджмент в освітній діяльності. Ю.Немек пише, що така позиція представлена у різних варіантах, серед яких можна виокремити «менеджеріалізм», «пост-бюрократичну модель», «модель орієнтовану на результат», «клієнт-орієнтований менеджмент», «ринково-орієнтоване адміністрування», «підприємницьке управління» [210, с. 65].

Менеджмент має на меті управління персоналом та скеровування ресурсів для забезпечення виконання цілей університету, чи іншого типу ВНЗ; таке управління та скеровування має бути досить раціональним, ефективним, продуктивним та оптимальним.

Людський капітал менеджера це інтелектуальна та інтуїтивна здатність впорядковувати власну діяльність, а також розподіляти та спрямувати активи, що є в наявності. Помилково ототожнювати людський капітал менеджера з індивідуальними здібностями менеджера як особистості. Індивідуальні здібності менеджера стають його людським капіталом лише у тому ступені, в якому вони можуть принести прибуток, пропорційний вияву цих здібностей [126, с. 194]. Людський капітал менеджера може суттєво покращити та оптимізувати чимало процесів у ВНЗ, що стосуються як внутрішнього так і зовнішнього управління.

Менеджмент новітньої економіки, в якій приймає участь сучасна система вищої освіти, в епоху глобалізації може бути ефективним лише за умов наявності, передусім, мислячих по-новому менеджерів. Ускладнені, громіздкі організаційні форми, які ще вчора здавалися надійними і правильними, сьогодні вже неприйнятні [126, с. 195]. Йдеться саме про

управління на всіх трьох рівнях, оскільки кожен з трьох рівнів потребує оптимізації та професійних менеджерських якостей у працівників, можливо навіть професійних менеджерів на всіх трьох рівнях: державному, академічному та ринковому; це й може стимулювати зростання економіки.

Менеджер нового формату має чітко усвідомлювати різницю між адмініструванням і менеджментом. Адміністрування – це, насамперед, контроль. Основним завданням адміністратора є турбота про кожен дрібничку, втручання у кожен робочу операцію. На відміну від цього, зусилля менеджера спрямовані на мотивування персоналу і створення умов для досягнення поставлених цілей [126, с. 196].

Порівняння американської й української систем менеджмент-освіти дозволяє також дійти висновку, що вітчизняна менеджмент-освіта суворо підпорядкована Держстандарту (саме менеджмент-освіта, а не діяльність менеджерів в освіті), що обмежує ступінь маневреності університетів у задоволенні освітніх потреб суспільства, настільки важливих за сучасних динамічних умов життя. Очевидно, що Держстандарт має бути ядром класичної, високоякісної освіти фахівців, але не повинний визначати всю освітню активність університету [126, с. 213]. З реформуванням стандартів підготовки, і самої підготовки, менеджерів пов'язані структурні зміни в економіці України.

Одним з тверджень, останніх трьох десятиліть було те, що новий державний менеджмент (New Public Management) може позитивно вплинути на врядування та політику (policy) [169, с. 118]. Прихильники теорії нового державного менеджменту вважають, що уряд може діяти, як продуктивне комерційне підприємство. Так, техніки та практики, що застосовуються в приватному секторі (на ринку) цілком можуть бути використані (може бути здійснено трансфер) в державному секторі [169, с. 119].

Згідно з Л.Фюзареллі та Б.Джонсоном, оскільки нео-корпоративістська ідеологія та техніки, так само як і політика нового державного менеджменту провалилася в спробі значно ствердити освіту в США, тоді чимало уроків, що

стосуються приватного сектору (або умов ринку) не можуть бути прямо перенесені на державний сектор [169, с. 124].

Після декади домінування NPM (нового державного менеджменту), з середини 1980-х до середини 1990-х, в котрій багато нововведень по всьому світу співвідносились з його принципами, стало очевидно, що збільшується незадоволення його обмеженим фокусом. Це незадоволення було пов'язаним з «моральними проблемами», наданням надмірної важливості відносинам з приватним сектором; тим, що роль громадян, залучених до NPM, була дуже «споживацькою»; більшість скандалів містились в помилках, що були пов'язані з шляхами виконання урядом доручених йому завдань [136, с. 315].

Збільшення доказів ринкових помилок впродовж 1990-х та перших років XXI століття, так само як і зростання соціальних та політичних витрат, спричинених ринковими помилками, стали потенційним фактором в поступовому відході від ідеології NPM [168, с. 467]. Управління вищою освітою України в економічному вимірі є досить складним явищем, саме тому доцільно буде перейняти досвід інших країн, аби уникнути можливих помилок.

Найбільш продуктивним останнім часом, все таки, здається концепт «доброго врядування» чи «хорошого врядування». Останнім часом він завойовує все більше аудиторії серед представників держави, академічних установ та ринку, що є суб'єктами врядування.

До характеристик «good governance», можуть бути віднесені:

- здатність до конкуренції в глобальному середовищі,
- повага до правил та законів,
- залучення громадян,
- рівність та соціальна інклюзивність (гендерна, етнічна, вікова, релігійна та ін.),
- здатність до ефективної співпраці,
- етична та чесна поведінка,
- справедливість (відкритість процедур та усіх процесів);

- прозорість,
- підзвітність,
- стабільність [136, с. 322].

3.3. Формування суб'єкт-суб'єктної парадигми вищої освіти як соціального інституту в умовах трансформаційних змін

Безперечним є те, що об'єктом освітньої політики, врядування та процесів менеджменту, так само, як і об'єктом усіх суб'єктів подібної діяльності, що пов'язана з вищою освітою повинен стати дослідницький університет, як феномен, що спричиняє посильний вплив на розвиток економіки в розвинених країнах з постіндустріальним господарством. Новітній підхід до вищої освіти як соціального інституту в умовах трансформаційних змін міститься саме в тому, щоб перетворити дослідницький університет з об'єкту у суб'єкт управління. Лєвова частка уваги повинна бути приділена відмінностям між суб'єкт-суб'єктними та суб'єкт-об'єктними відносинами, що стосуються управління в сфері вищої освіти. Першочерговим поняттям, котре має найбільшу вагу є знання, котрі створюються в сфері вищої освіти.

Роль створення та продукування знань неможливо переоцінити, можлива лише недооцінка, оскільки валовий національний продукт країни (що є макроекономічним показником) – це мультиплікативна функція знань отриманих з іноземних джерел, знань вироблених вітчизняними науковцями, можливості застосування переваг обох видів знання та певних показників, що є константними величинами [164, с. 439].

Знання, що вироблені вітчизняними науковцями створюються за допомогою досліджень та інноваційної діяльності різних інституційних установ. Для того, аби така інноваційна діяльність мала вплив на макроекономічні показники вона має бути підкріплена іншими дослідженнями, наприклад дослідженням з розвитку національної держави.

Здатність здійснювати такі дослідження є результатом інституційних, соціальних та деяких інших особливостей країни [245, с. 1098]. Не останню роль тут відіграє управління знаннями, як один з елементів суб'єкт-суб'єктних відносин. Це й створює підґрунтя для перетворення існуючого суспільства в суспільство знань.

Вітчизняний науковець В. Лутай, досліджуючи розвиток національної системи вищої освіти, вказує на те, що «розробка сучасної концепції реформування системи "освіта — наука — виробництво", особливо, нашого "руху на випередження", потребує й вирішення багатьох ... проблем, а тому таке вирішення — це проблема загальнофілософського рівня» [74, с. 33]. Це загальнофілософське осмислення частково міститься і в проблематиці дослідницького університету та інноваційності діяльності ВНЗ, як важливих елементів суб'єкт-суб'єктних відносин.

Економічний вимір вищої освіти, в умовах суспільства знань, багато в чому залежить від успішної реалізації концепції «дослідницького університету»; його діяльність стосується як функціонування у якості суб'єкта ринку освітніх послуг, комерціалізації продуктів освітньої діяльності так і наукової, дослідницької роботи, комерціалізації продуктів такої роботи. Взагалі тут не йде мова про обмеження освітньої діяльності дослідницького університету, навпаки, такий розгляд дозволяє висвітлити інші суттєві сторони діяльності ВНЗ, пов'язані з науковими дослідженнями.

Г. Півняк говорить про те, що дослідницький університет – це визнана у світі, відмінна від «університетів світового класу», сучасна форма інтеграції освіти й науки та підготовки висококваліфікованих науковців. Його діяльність ґрунтується на тісній інтеграції освітньої діяльності й наукових досліджень, що здійснюються у межах університету за співпраці викладачів, науковців, аспірантів і студентів, ці чотири категорії є дуже важливими для розуміння внутрішньої дослідницької інфраструктури [92, с. 55]. Подібна внутрішня дослідницька інфраструктура багато в чому

відображає необхідні умови для виховання високотехнологічної та конкурентоспроможної людини, як висококваліфікованого фахівця.

Важливим елементом у створенні суб'єкт-суб'єктних відносин між дослідницьким університетом та ринком є диверсифікація джерел фінансування. До джерел фінансування дослідницьких університетів пов'язаних з обслуговуванням індустріальних підприємств (промисловості) відносять: проведення досліджень за контрактом, спільні дослідницькі проекти, консультування та технічну підтримку, розвиток інтелектуальної власності через ліцензування і патентування та іншу комерційну діяльність [216, с. 52].

Сьогодні у всьому світі серед академічних установ спостерігається підвищена конкуренція, університетські дослідницькі групи змагаються зі своїми колегами за фінансування надане великими промисловими компаніями світового рівня [216, с. 53], та все більше виступають як суб'єкти управління вищою освітою. В українських реаліях така перспектива видається досить плідною, проте її реалізація є стратегічним питанням.

В сучасному глобалізованому світі, університети, в тому числі дослідницькі, перемкнули свою увагу на розробку більшої кількості прикладних досліджень, що мають значення для промисловості, також увага приділяється розширенню технічних знань і наданню технічної підтримки промисловості. Ця зміна залежить від визнання того, що впровадження і нових знань передбачає передачу як кодифікованих так і спеціалізованих знань в процесі інтерактивного та соціального навчання [138, с. 1176].

Дж.Джарілло вказує на те, що для сприяння спільним дослідницьким проектам можуть створюватися університетсько-промислові альянси (як вид суб'єкт-суб'єктних відносин), оскільки розподіл досліджень може створити додатковий економічний ефект для обох сторін [187, с. 39]. «Ось чому розвиток стратегічних альянсів, - пише Р.Сампсон, - може бути привабливим як для університетів так і для підприємств, в контексті розвитку їх комерційної діяльності» [229, с. 372].

Зрозуміло, що можливості національних ВНЗ у здобутті фінансування через взаємодію з національною промисловістю є обмеженими, в першу чергу, через недостатній розвиток самої промисловості в високотехнологічному її сегменті. Каталізатором тут може стати активізація суб'єкт-суб'єктних відносин, котрі характеризуються різнорівневою, багатofункціональною та сумісною діяльністю.

Звертаючись до проблематики розглянутої в першому розділі, С. Брінт пише, що дослідницькі університети державної чи приватної форми власності, можуть бути розглянуті в контексті двох абсолютно різних «бізнес-моделей»: перша, заснована на великому обсязі досліджень і низькій їх собівартості (державна модель), інша – на невеликому обсязі досліджень і високій вартості (приватна модель) [141]. Кожна з цих моделей є ефективним шляхом здійснення досліджень в університетах [Там само].

Враховуючи загальний людський капітал державних університетів України та об'єм продукування знань, вони не лише можуть конкурувати з приватними установами, але й цілковито відтісняють своїх конкурентів. Саме тому державний сектор вищої освіти, так само як і державний сегмент у управлінні вищою освітою повинні стати рушієм економічного зростання країни. Так, в контексті феномену дослідницького університету перегляду потребує державна політика у сфері вищої освіти, зокрема питання фінансування та цільового спрямування фондів.

Важливою проблемою в західній літературі є тиск, що спричиняється зовнішніми зацікавленими сторонами, котрий спрямований на покращення активації всередині дослідницьких університетів спільної ефективної діяльності внутрішніх структур та департаментів. Ця проблема є особливо важливою у створенні кращих умов для ефективної діяльності, нею переймаються різноманітні суб'єкти, у тому числі, ті котрі надають гранти для ВНЗ та створюють належні умови для проведення акредитації різноманітних ВНЗ; все це стосується взаємодії між департаментами та підрозділами всередині університету [177, с. 22]. В такому ключі можливо

вести мову про активізацію суб'єкт-суб'єктних відносин всередині дослідницьких університетів, де основна роль приділяється підвищенню ефективності взаємодії на основі спільного користування знаннями.

Для вирішення вищезначеної проблеми, науковці можуть використовувати, так званий «спільний системний підхід», котрий є ознакою злагодженої діяльності між підрозділами та департаментами університету. Цей підхід, зокрема всередині дослідницького університету, може слугувати підвищенню продуктивності та результативності, навіть економічної. Основні обмеження для введення цього підходу, відносяться до ролі відомств та бюрократичних адміністративних структур [Там само].

Така ситуація є характерною і для українських університетів. Вирішення її може міститись у створенні нових організаційних структур всередині університету таких, як «організовані дослідницькі об'єднання», що покликані усунути подібні історичні обмеження, та можуть виявитись успішними суб'єктами відносин управління знаннями. Також суттєвими є нормативні документи, що регулюють спільну діяльність внутрішніх структур дослідницького університету, такі як статут ВНЗ [170].

На відміну від внутрішньої взаємодії важливим елементом організації ефективної діяльності дослідницького університету є налагодження взаємодії з зовнішніми зацікавленими сторонами. З цією метою створюються спільні правила, норми та структури поведінки. Мета подібної діяльності може стосуватися проведення як досліджень так і питань пов'язаних з ринком праці та регламентується спільними договорами та контрактами між ВНЗ та зовнішніми сторонами [260, с.147].

Вищезазначена інформація є особливо плідною для розуміння формування додаткового економічного ефекту у сфері вищої освіти. Оскільки держава, так само як і ринок зможуть вносити свої пропозиції у процес досліджень всередині університетських структур, то це зміцнить ефективність та результативність досліджень.

Організаційна взаємодія всередині дослідницького університету часто включає міждисциплінарні стратегії. Тут зосереджується увага на внутрішньоорганізаційній співпраці та на тому як міждисциплінарні інновації виникають, вводяться в практику та інституціоналізуються в більшості дослідницьких університетів [191, с. 843]. Міждисциплінарність розуміється як активна інтеграція двох або більше дисциплін з метою вирішення спільної проблеми чи завдання [Там само]. Крім того, міждисциплінарність є характеристикою суб'єкт-суб'єктних відносин.

Однією з парадигм досягнення діяльності дослідницького університету є масштабні дослідницькі проекти. Так Б. Хол і А. Лінк, а також Дж. Скотт вказують на те, що «кількість великих, складних дослідницьких проектів, що здійснюються університетами зросла за розмірами і масштабами. Також відомо, що індустріальні підприємства змінили свою орієнтацію з власних прикладних досліджень на університетські» [175, с. 487]. І хоча Україна, в більшості випадків, залишається осторонь подібних змін, тенденція є стійкою, що дає підстави прогнозувати залучення національних суб'єктів до подібних проектів..

Непередбачуваність таких проектів росте разом з ростом кількості зацікавлених сторін і т.і. [206]. Для управління такими ризиками та викликами в науці використовується проектний менеджмент.

Проектний менеджмент, цілком придатний для лабораторних досліджень та включає такі елементи:

- структура плану робіт,
- побудова загальних графіків ресурсного забезпечення, необхідного для проекту,
- планування ризику та непередбачуваних обставин,
- планування, що включає розрахунок кількості етапів проекту,
- використання схеми вартості, яка перетворює ресурси в загальну одиницю (грошову) [171].

Розробка способів впровадження проектного менеджменту є необхідною для більшого успіху університетів у виконанні проектів в означений строк та у рамках бюджету [206]. В українських реаліях сама парадигма дослідницького університету є досить новою, їй лише двадцять років, тому впровадження проектного менеджменту є іншою складовою активізації суб'єкт-суб'єктних відносин всередині вищої освіти.

Суттєвим є вклад вищої освіти у економічний розвиток регіонів. В тих регіонах де витрачаються гроші на дослідження відбувається зростання збагачення населення.

Окремі переваги, що стосуються проведення досліджень, а також покращення відносин між місцевими, районними спільнотами та університетами вже створені і використовуються для того аби забезпечувати ефективне функціонування багатьох суспільних інституцій. Подібні переваги виникають, коли виникає співставлення та конкретна кореляція між місією діяльності університету та потребами місцевого населення [167]. Це можливо віднести до таких суб'єктів ринку вищої освіти, як профільні університети: технічні, медичні, педагогічні.

Враховуючи вищезазначене дослідницькою університет повинен також діяти, як регіональний заклад вищої освіти, котрий орієнтований на задоволення потреб місцевого рівня, наприклад, задоволення попиту у кваліфікованих працівниках та творення людського капіталу. Зокрема, виокремлені базові чинники становлення локального університетського комплексу:

- стратегічне планування розвитку свого економічного району, реакція на запити роботодавців, органів влади та населення;
- викладачі-експерти та робітники місцевих підприємств повинні бути включені до процесів врядування регіональною вищою освітою;
- гнучкість освітніх програм, індивідуалізація навчання, практична підготовка студентів;

- додаткова освіта працюючих керівників та спеціалістів з врахуванням перспективних тенденцій техно-економічного розвитку;
- іноземні мови як додатковий фактор підвищення привабливості економічного району для зарубіжних інвесторів [128, с. 19].

Діяльність локального університетського комплексу багато в чому залежить від вдалого само-позиціонування та маркетингу, що є основою вдалого розвитку місцевих закладів вищої освіти. Обслуговуючи місцеві потреби, сконцентрувавши зусилля на місцевому розвитку та розширивши сферу обслуговування місцевий університет може значно вплинути на розвиток тріади промисловість-вища освіта-дослідження [264, с. 88]. Тому наступним елементом впровадження суб'єкт-суб'єктної парадигми є активація та поширення відповідних відносин на регіональному рівні.

Подібні сторони діяльності дослідницького університету, що були означені вище, це не просто одностороння суб'єктна діяльність, а швидше взаємодія з приводу вирішення питань пов'язаних з спільним розвитком. Хоча присутність провідного дослідницького університету є важливим активом для місцевої та регіональної економік, цього недостатньо аби стимулювати потужне регіональне економічне зростання, оскільки університети, як правило, виступають в ролі «каталізаторів», а не «керманічів» технологічних інновацій [138, с. 1175]. Керманічами, або ініціаторами подібних інновацій, за великим рахунком, можуть виступити три сторони, а саме: ринок, суспільство або держава. Вмежах вже не раз згадуваної тут парадигми, дослідницький університет може виступати як об'єктом так і суб'єктом управлінських відносин в сфері вищої освіти.

«Специфічним механізмом, що поєднує вкладення в освіту та розвиток регіональної економіки є інновації. Так, якщо інвестиції в освіту стимулюють інноваційність та креативність, то зростання продуктивності може бути наслідком нових знань, виробництво яких сприяє розширенню та поглибленню власне інвестиційної діяльності» [132, с. 2-3].

Виклики економічного розвитку України зумовлюють необхідність приділення особливої уваги аспектам інноваційної діяльності, розбудові інноваційної системи в кожному регіоні, створенню ефективної наукової інфраструктури функціонування якої було б спрямоване на активізацію інноваційних процесів, забезпечення зростання економіки. Останнім часом цей сектор помітно активізувався. Розпочався процес створення наукових парків при дослідницьких університетах як центрів розвитку інноваційної діяльності з використанням їх наукового та освітнього [92, с. 56].

У сучасній інноваційній економіці знання почнуть орієнтуватися на економічний результат, а освіта – буде відповідати вимогам ринку праці. Освіта і наука будуть тісно взаємодіяти, що сприятиме використанню нових знань для створенню нових продуктів і технологій, відтворенню людського капіталу для інноваційної економіки [130]. С.Семенюк пише, що «для України основні перспективи розвитку повинні бути пов'язані, перш за все, з інноваційною економікою, яка стане основою економіки знань, оскільки основні ідеї останньої поки що погано розвиваються» [103, с. 178]. Економіка, за невеликим виключенням, зможе стати інноваційною тоді, коли дослідницькі університети, як головні учасники суб'єкт-суб'єктної взаємодії в вищій освіті, зможуть підняти рівень рефлексії (або пізнання самих себе) на новий рівень.

«Науковий, інтелектуальний та освітній потенціал України відкриває широкі можливості значно масштабнішого та результативнішого інноваційного розвитку нашої країни, що у свою чергу дозволить посилити її конкурентні позиції у світі», - пишуть І. Каленюк і Н. Холявко [50]. Інноваційні проекти слугують інноваційному розвитку. Перші реалізуються у створенні інноваційної продукції та впровадженні змін.

В поступовому впровадженні інноваційного проекту А. Ханнан та С. Інґліш виділяють кілька фаз: початкова фаза, в котрій відбувається планування і оцінка проекту; фаза реалізації, в котрій відбувається розробка та впровадження проекту; фаза технічного обслуговування, що включає

інституційну частину, котра стосується питань стійкості проекту [176, с. 279].

Однією з найбільш значущих сучасних парадигм є спільна робота представників різних країн світу над інноваційним проектом, вона є найбільш поширеною формою міжнародного співробітництва у сфері інноваційної діяльності. Так між теоретиками-науковцями та практиками-інноваторами складаються міцні ділові стосунки [50].

А.Пакуліна пропонує у складі ВНЗ України створювати інноваційні підприємства. Їх роль в розвитку національної системи освіти повинна полягати в такому:

- реалізація дослідницького потенціалу навчальних установ;
- освоєння навичок інноваційної діяльності, допомога з цим співробітникам;
- навчання учнів і студентів навичкам інноваційної діяльності як складова частина освітнього процесу;
- залучення учнів і студентів до реальних патентно-інноваційних і виробничих процесів;
- фінансова підтримка освітнього процесу;
- науково-технічні контакти з виробничими фірмами, їх встановлення;
- реалізація інноваційних проектів малого бізнесу [90, с. 101].

Досліджуючи інноваційність, ВНЗ часто характеризують як складну, багатокомпонентну, відкриту соціально-економічну систему, успішне управління якою робить необхідним застосування системного підходу. Підкреслюється, що методологічною засадою системного підходу має бути створення умов: прогностичних, педагогічних, психологічних, організаційних, правових, матеріально-фінансових [124]. Системність виступає ще одним елементом введення суб'єкт-суб'єктної парадигми.

Про створення інноваційної системи йдеться й у робочих паперах Групи Вісімки. «Інноваційна система є інтелектуальною конструкцією,

концептом, що виявляється корисним для окреслення складних взаємовідносин між кількома учасниками, з метою провадження конструктивних і корисних змін. Інноваційна система є також соціальним конструктом, у тому сенсі, що причиною її виникнення була інтелектуальна діяльність людей, й, що може видатись більш важливим, ця система є результатом продуктивної взаємодії людей, котрі працюють з різними компонентами цієї системи» [225, с. 14]. Це ще раз вказує на необхідність активізації та поширення суб'єкт-суб'єктних відносин в українських реаліях.

Розвинута інноваційна система багато в чому сприяє соціальним інноваціям, що виникають через взаємодію (котра може характеризуватися як суб'єкт-суб'єктна) вищої освіти та різних спільнот. Виокремлюють чотири основні категорії такої взаємодії, що сприяють соціальним інноваціям. До них відносяться: 1) відносини між окремими працівниками факультетів та громадськими організаціями; 2) центри та інститути, що підтримують взаємодію між вищою освітою та суспільством; 3) інституційні структури та відділи в межах академічних товариств, що займаються систематичним залученням різних партнерів інноваційної роботи; 4) мульти-інституціональні дослідницькі спільноти, що працюють на регіональному, національному та інтернаціональному рівнях [212, с. 27].

В межах системного підходу пропонується також програма реалізації інноваційної стратегії розвитку ВНЗ шляхом реорганізації існуючих структур і виділення з їх складу підрозділів комерціалізації інтелектуальної власності, до функції яких будуть входити: надання необхідної інформації про існуючі об'єкти інтелектуальної власності ВНЗ та можливості їх використання в науково-дослідній і освітній діяльності; ведення реєстру розробок з метою швидкого доступу до ключової інформації керівництва ВНЗ; вироблення стратегії і тактики використання інтелектуальної власності ВНЗ; організація заходів з охорони інтелектуальної власності, контроль за їх виконанням; збір і розподіл доходів, що надходять від ліцензування та сертифікації продуктів; маркетинг

інтелектуальної власності ВНЗ, реклама перспективних розробок; взаємодія з підприємствами та науковими центрами регіону, обмін досвідом з аналогічними структурними підрозділами інших ВНЗ [125].

Вітчизняний науковець О. Робуль також пише, що нагальною є «потреба формування інноваційного типу людського сприйняття, основною характеристикою якого, передусім, є глобальний дух універсалізму, нового типу мислення, нової свідомості, нового розуміння людиною власного місця в історії, суспільстві та світі» [96, с. 37]. Безсумнівним є той факт, що від створення інноваційного типу сприйняття в великій мірі залежить успішність інноваційної діяльності та впровадження суб'єкт-суб'єктної парадигми вищої освіти.

Інноваційний тип людського сприйняття, інноваційність людської свідомості формуються, за невеликим виключенням, системою національної освіти, особливо вищою освітою. Саме тому вкрай значущими є питання залучення молодого покоління до наукової роботи, з включенням інноваційних її аспектів, до котрих може бути віднесено ознайомлення з прогресивними науковими розробками за різними науковими напрямками.

Нестача інновацій може призвести, пишуть К. Сандін та С. Хатчінсон, до «інноваційного дефіциту». Він проявляється у зниженні балансу торгівлі високотехнологічними продуктами, зниженні загального рівня промисловості та у відсутності нових робочих місць [230, с. 81]. В Україні подібний «інноваційний дефіцит» є тим, що потрібно подолати, саме тому для вищої школи, як головного двигуна інноваційних змін є дуже важливою активізація наукової діяльності в прогресивних секторах економіки та наукоємних галузях для створення додаткового економічного ефекту.

«Теорія інновацій виокремлює два важливі процеси: по-перше, комерціалізацію технологій, як процес трансформації результатів інноваційної діяльності в продукти і послуги на ринку; по-друге, трансфер технологій – передачу інформації про інновації, тобто, передачу технологій» [79, с. 275].

«У нашій державі явище трансферу технологій у класичних університетах потребує подальшого сприяння та розвитку, адже більша частина передачі технологій здійснюється приватними компаніями (в т.ч. іноземними), державні структури ж здійснюють лише наглядовий контроль (наприклад, за трансфером технологій, які підпадають під статус «державна таємниця»)» [79, с. 271].

В результаті діяльності нових інноваційних консорціумів створюються хороші умови реформування вищої освіти в країнах, що поки не є лідерами, наприклад – в Україні. Таким країнам особливо важливо «вбудовуватись» в процес глобалізації освітньо-дослідницьких процесів передових країн, за абсолютно визначених умов ефективного вбудовування:

- системність заходів формування національних інноваційних систем;
- активна участь в міжнародному поділі праці у сфері вищої освіти;
- достатність фінансування стратегічних напрямків фундаментальних та науково-прикладних робіт;
- розвиток інфраструктури освітньо-дослідницьких робіт (матеріальна база, підготовка кадрів) [122, с. 72-73].

На даному етапі роботи ми дійшли висновку про те, що продукування нових знань в сучасних розвинутих суспільствах забезпечується інноваційною діяльністю ринкових структур або наукових установ, серед яких визначне місце займає вища освіта, ось чому важливо, щоб її перетворювальна діяльність, як суб'єкта, була спрямована на зміни. Раніше зазначалось, що виробництво пов'язане з феноменом дослідницького університету створює економічний ефект від діяльності ВНЗ. Для ефективного функціонування інноваційної діяльності всередині дослідницького університету дуже важливими є внутрішні та зовнішні управлінські процеси – менеджмент, врядування та освітня політика – що зазначалось раніше.

Також все більшої значущості набуває коло питань, що потребує нагального вирішення для просування національної економіки, ці питання можуть бути пов'язані або з глобальними трендами, або ж з національними стратегіями розвитку. Одна з таких стратегій міститься в «Концепції розвитку Національної академії наук України на 2014-2023 роки». Цей документ є зразком розвитку науки на найближче десятиліття. Зокрема в ньому зазначається, що пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки на період до 2020 року будуть: інформаційні та комунікаційні технології, енергетика та енергоефективність, раціональне природокористування, науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань, нові речовини та матеріали. Цей основоположний документ може послугувати чудовим прикладом для розвитку, розширення та забезпечення наукової діяльності в більшості вищих навчальних закладів України.

Часи глобалізації в сфері науки та технологій підсилили віяння Старого та Нового світів щодо реформування вищої освіти, а разом і більшого розгортання досліджень, як рушія економічного добробуту країн. Наука та технології постають центральними поняттями в сфері державної та іноземних політик (policies). І тут дуже важливо, щоб політичні (political) фактори впливу були належно структурованими та знаходились на відповідному рівні, аби попередити відповідні очікування конкретних галузей народного господарства. Політичні (political) фактори впливу – політична культура, виборчі змагання, здатність губернатора розпоряджатися бюджетом, структура врядування вищою освітою, зацікавлені сторони, законодавчий професіоналізм, збори задля голосування. Ці фактори є належною основою для провадження національної політики (policies) та початку широкомасштабної співпраці з національними та іноземними економічними структурами, що може викликати більшу технологізацію навчального плану. Повертаючись до економічного спаду, рецесії, що відбулась в кінці першої декади XXI століття, на рівні з політичними процесами (political і policies),

важливо також буде загострити увагу на вдосконаленні системи менеджменту разом з підзвітністю.

Зважаючи на те, що межі та кордони, як фінансові так і політичні, на глобальному та національному рівнях стали відчутно прониклими Україні важливо долучитись до спільного дискурсу, що існує в глобальному економічному просторі вищої освіти. Для цього перш за все необхідно слідувати тим філософським концепціям, що є загальноприйнятими серед більшості розвинених країн, а саме – політичній коректності, полікультурності, плюралізму та позитивізму. Слідуючи цим концепціям можливо задовольнити нестачу знань, що пов'язана з гносеологічними та праксеологічними аспектами економічного виміру вищої освіти України. Для цього, перш за все необхідно шукати співпраці та встановити розвинене партнерство з США та ЄС, що слугуватиме подальшому розвитку інтернаціоналізації вищої освіти України. Не дивлячись на те, що окремі науковці, наших східних сусідів, визначають вищу освіту як фіктивний товар до якого не застосовується ринкова логіка, все ж таки, процес прийняття рішень залежить і від залучення в національну вищу освіту, та в процесі що відбуваються всередині неї міжнародних експертів та лобістів, котрі зможуть зробити посильний внесок в розвиток національної економіки через підвищення економічної ефективності вищої освіти.

Співпраця, що стосується економічного виміру вищої освіти міститься не лише в налагодженні зв'язків з окремими країнами та політичними блоками, сюди також входить співпраця з міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО, ОЕСР, Світовий банк чи Міжнародна організація праці. Саме ці організації, а також деякі інші, можуть створити відповідні умови для прямування нашої країни у напрямку створення «держави добробут» та визнання вищої освіти публічним благом, що слугуватиме інтересам цілого народу. А оскільки збільшення масовості, масифікація вищої освіти ставить відповідні бар'єри, що функціонують в межах окремих соціальних класів, співпраця з міжнародними організаціями сприятиме інклюзивності всередині

вищої освіти. Навіть незважаючи на скорочення бюджетного фінансування, що спіткало більшість розвинених країн, можливо буде забезпечити стабільний розвиток та стрімкий, ефективний, плідний розвиток людського капіталу в межах підготовки повноцінних та компетентних професіоналів національною системою вищої освіти.

Збільшення інтернаціоналізації вищої освіти слугує кристалізації нової системи вищої освіти, котра буде побудована на нових технологіях, та в котрій, що є безсумнівним, буде здійснена досить велика частка маркетингових реформ, аби вища освіта запрацювала на належному рівні, для забезпечення належного функціонування національної ринкової економіки. З цим пов'язана проблема доступності ресурсів, передусім фінансових, та їх вичерпності. Оскільки домінуюча роль держави, в управлінні та фінансуванні вищої освіти, все більше перетворюється на роль повноправного учасника в тріаді «державо-академічна спільнота-ринок» можна прогнозувати, що ефективним та неминучим буде поступовий перехід до останньої моделі. В середині цього підходу, наряду з пошуком нових шляхів ресурсозабезпечення, ефективним виглядає і організація ресурсів навколо ширшого погляду на існуючу освіту. Цьому може слугувати приватизація вищої освіти. Так, суть приватизації полягає в збільшенні приватного володіння в установах державної власності. Вона може ранжуватися від повної денационалізації (нульовий рівень державної власності) до різноманітних рівнів приватного володіння у формі спільних володінь. І хоч, надання ВНЗ статусу відкритих акціонерних товариств, майже виключається з національної освітньої політики, все одно певні характерні особливості приватизації досить гучно заявляють про себе на Україні.

Відхід від централізованої моделі фінансування та управління, швидше за все до нової дворівневої системи управління вищою освітою чітко визначає відповідальність центрального та місцевих урядів, де останні є головними органами управління, що мобілізує ініціативу місцевих урядів на

розвиток вищої освіти та посилює тісну взаємозалежність між ВНЗ та соціально-економічним розвитком регіону. У цьому контексті збільшується внесок ВНЗ у регіональну економіку через упровадження науково-дослідних розробок [67, с. 147]. Така децентралізація може слугувати поштовхом для розвитку системи університетів світового класу. Оскільки університетам буде надано більше автономії, швидше за все будуть розвиватися нові поля досліджень, а саме дослідження світового класу. Разом зі збільшенням автономії та послабленням адміністративного тиску вивільняться додаткові активи з'являться певні можливості участі в масштабних міжнародних дослідницьких проектах. Більша диверсифікація національної вищої освіти слугуватиме взаємодії окремих, передових ВНЗ з найвищими рівнями промисловості.

Університети світового класу – це результат не лише ефективності національної освітньої політики та мереж врядування, швидше це подальший розвиток кращих дослідницьких університетів країни. Проблеми володіння результатами досліджень а також забезпечення потоку коштів до найкращих досліджень є нагальними для національної економіки. Накопичення знань та подальше перетворення їх на патенти та виробничі технології потребує суттєвого збільшення сукупних затрат на НДДКР, швидше за все, шляхом диверсифікації. В міру перейняття міжнародної культури наукових досліджень, в Україні з'являться й значні ресурси для провадження таких досліджень, чому послугує створення дослідницьких фондів всередині окремого ВНЗ, та належне нормативно-правове забезпечення їх діяльності. Крім того не останнє місце серед проблем пов'язаних з науковими дослідженнями будуть займати питання ліцензування та трансферу технологій. Напрацьована глобальна культура вищої освіти, наголошує на необхідності створення при дослідницькій установі офісів з ліцензування та трансферу технології, що є особливо значущим для комерціалізації наукових розробок.

Тому не дивним є така ситуація, коли вже згадуваний «європейський парадокс» має місце не тільки в Західній Європі але й на Україні. Він міститься в тому, що Європа має необхідні знання та дослідження, але не встигає здійснити трансфер інновацій та підвищити продуктивність праці і стабілізувати економічне зростання. Економічне зростання, що є основою економічного розвитку країни спрямовується, в великій мірі, основними та прикладними науковими дослідженнями. Зважаючи на те, що основні дослідження - це будівельні блоки майбутніх продуктів та процесів, Україна здійснює значні фінансові вливання у цей сектор. Проте також не є новиною твердження про те, що великі розуми замкнені в малоефективних інститутах. Саме тому збільшення відкритості таких інститутів та покращення фінансування, головним чином диверсифікація та урізноманітнення джерел надходження, може стати каталізатором для розширення економічного виміру вищої освіти. Альтернативою для науковців також постає неакадемічний ринок праці, що зараз знаходиться на стадії розвитку.

Саме тому пріоритетом в розвитку економічного виміру вищої освіти України, повинна стати розвинута фінансова автономія ВНЗ, інститутів та факультетів. Позаяк від цього залежить продуктивна функція вищої освіти, оскільки вже давно не секрет, що гроші впливають на продуктивність освіти в великій мірі. Чудовим прикладом цього є те, що ціна підтверджує якість. І коли вже брати глобальний масштаб, то цінові тренди – це форма зближення між країнами, у тій мірі в якій міжнаціональне вирівнювання цін, пов'язаних з платою за вищу освіту чи з зарплатнею академічних працівників, впливає на якість досліджень та освіти. Зрозуміло, що тут ще є над чим працювати, оскільки середній дохід професора в Україні нижчий ніж в Росії в 5,5 раз, ніж в ЄС в середньому 17,5 раз, й нижчий ніж в США в середньому в 25 раз. Розвинута фінансова автономія ВНЗ разом з розширенням та розвитком економічного виміру вищої освіти України в цілому може слугувати вирівнюванню цін як в міжнаціональному так і в міжрегіональному масштабах. І перш за все повинно бути відомим, що збільшення зарплатні

неминуче пов'язане з збільшенням розміру внесків за навчання, а останні в свою чергу з макроекономічними показниками країни.

На цьому шляху, чималим допоміжним інструментом, може стати міжнародна співпраця у сфері вищої освіти. І найперше тут необхідно згадати залучення міжнародного контингенту студентів та аспірантів до національної системи вищої освіти. Також необхідно врахувати досвід передових країн світу, таких як Австралія та Англія, з розвитку ринку вищої освіти. Зважаючи на те, що в світі найбільш поширеною, в міжнародному спілкуванні, є англійська мова про розвиток офшорної діяльності у сфері вищої освіти Україна може тільки мріяти. Проте, беручи до уваги відкритість національної системи вищої освіти до змін, за хорошої підготовки, плідним видається продає освітніх програм закордон, у країни третього світу. І хоча розвинені ринкові інструменти, такі як франчайзинг – відкриття місцевого навчального закладу, краще імпортуються ніж експортуються, стабільність брендингу та маркетингу, може стати ефективним важелем інтернаціоналізації вищої освіти. Оскільки національна система вищої освіти лише розбудовується, зазнає неминучих змін, брендингу та маркетинг є незамінними факторами ефективного та плідного розвитку вищої освіти України.

В глобальній перспективі, вже сьогодні, проявляються сильні тенденції, що пов'язані з мережевою співпрацею всередині вищої освіти. Така мережева співпраця охоплює як діяльність ВНЗ, інститутів, факультетів так і діяльність окремих науковців. В ній вбачається альтернатива конкуренції на глобальному рівні. Оскільки взаємодія постає домінуючим чинником у забезпеченні міжнародної відкритості національної вищої освіти, поняття та засоби конкурентоспроможності можуть бути перенесені на дещо нижчий – регіональний рівень, для забезпечення діяльності регіональної інноваційної системи. На регіональному рівні, ефективним важелем конкурентоспроможності та підвищення ефективності може слугувати політика фузії, або укрупнення. Так, наприклад, застосовується стратегія

сумісного розвитку, тобто об'єднаного адміністративного управління декількох провінційних університетів; реструктурування, зміни структури управління фузії; кооперування, тобто здійснення співробітництва між окремими ВНЗ [54, с. 28]. Таким чином створюється більш ефективна підзвітність та впорядкованість національних ВНЗ. Разом з проведенням укрупнення вищої освіти, можливо забезпечити і більш високі рівні культури аудиту, що робить ефективною та більш прозорою діяльність з реформування всієї системи вищої освіти.

Створюючи освітні послуги, що відповідають конкурентоспроможності на світовому ринку, Україна тим самим долучається до новітніх досягнень світового прогресу. На першому рівні, ефективна інноваційна економіка, слугуватиме для поступового втілення всіх необхідних складових економіки знань та прогресивного розвитку суспільства. Таким чином безперервно зростаючий ринок підготовки спеціалістів буде все більш впорядкованим та відкритим до міжнародної співпраці. Коли основою економічного розвитку країни будуть покладені такі галузі, як інформаційні технології, високотехнологічні види виробництва та біотехнології, то країна зможе долучитись до передових надбань людства, а економічне зростання слугуватиме каталізатором економічного розвитку. І вже згадуване твердження, що освіта не тільки об'єкт а й суб'єкт економічного розвитку, знайде своє достойне застосування, оскільки подібна зміна орієнтирів назавжди може перевернути розвиток національної економіки, змінити його з екстенсивного на інтенсивний та прогресивний.

Коло питань, що було окреслено вище, та стосується економічного виміру вищої освіти може знайти належну увагу у випадку створення програм з досліджень вищої освіти. Такі програми можуть бути різноманітними та проводитись у багатьох установах національного та місцевого рівнів, наприклад міністерством, академією наук, окремим ВНЗ чи окремим суспільним утворенням. Для існування подібних програм можна створити окремий форум – де всі зацікавлені сторони обговорювали б

розвиток вищої освіти та економічних питань пов'язаних з нею. У діяльності такого форму могли б брати участь представники державних установ, вільного ринку та академічної спільноти, що є значущим для коригування майбутнього вищої освіти в Україні. Проведення подібних досліджень, за зразок можливо взяти дослідження розвинутих країн та організацій всередині цих країн, завжди може опиратися на певні «значні дані», що надаються державними агентствами, департаментами, результатом яких постають важливі доповіді та звіти, що слугують фундаментом для розуміння різних вимірів національної вищої освіти. Такі доповіді та звіти в майбутньому стають частиною рішень інтегрованих в адміністративні та інструктивні функції, що пов'язані з планованим розвитком вищої освіти в Україні.

Одним з ключів у цій справі є ставка владних органів, у вищій освіті, на надзвичайно швидке збільшення підготовки магістрів і кандидатів наук, здатних до використання чужих та створення власних надвисоких технологій. Таким чином буде забезпечуватися міжрегіональне вирівнювання вищої освіти та підтримка економічно відсталих регіонів, що слугуватиме ґрунтом для розвитку та вдосконалення економічного виміру вищої освіти України в міжнародній перспективі.

Висновки до третього розділу

Управління вищою освітою України має чимало зв'язків з економічним виміром вищої освіти України. Головними точками перетину постає взаємозалежність, що формується на стику державних-академічних та ринкових механізмів. Вона простягається через освітню політику, врядування та менеджмент аж до діяльності ВНЗ як дослідницької установи.

В нову епоху, з початку ХХІ століття відчувається послаблення ролі держави та посилення її ідеологічної руки – університетів. Якщо ж брати до уваги формальний адміністративний контроль держави, то тут університет слугує втіленню визначених національних цілей та виконує роль

раціонального інструменту. У відносинах ВНЗ в недалекому майбутньому основна роль держави полягатиме в регулюванні ринку, створенні та впорядкуванні нормативно-правової бази, імплементації освітньої політики. До менш суттєвих питань будуть відноситися замовлення послуг ВНЗ, та реструктурування моделі фінансування у формі кредитування, а також моніторинг працевлаштування.

Академічна складова управління економічним виміром вищої освіти міститься в такому концепті як «академічна олігархія». Цей концепт базується на принципах автономії та саморегуляції. В процесі здійснення колективного договору, що покладений як формальна чи неформальна основа взаємодії з державою та ринком, поступово буде системно поліпшуватися загальне наукове знання, так само як і збільшення акценту на науковій частині діяльності, що позначиться на економічній ефективності.

До ринкового сегменту управління буде відноситись впровадження різноманітних бізнес-моделей, покращення інституційної стратегії діяльності ВНЗ, максимізація прибутку та фінансових надходжень, ефективність комерціалізації, наявність специфічних ресурсів та управління ними, проблема обмеженості ресурсів та пов'язане з цим питання елітарності чи масовості ВНЗ, коливання ресурсів відповідності у напрямках талант-гроші, доходність-репутація.

Від балансу вищезгаданих трьох моделей залежатиме економічна ефективність не лише окремого ВНЗ, а що особливо значуще – економічна ефективність системи вищої освіти України в цілому. Від вибору механізмів регулювання вищої освіти залежатиме те, якого вигляду набуде поки що змішана система управління вищою освітою.

В побудові прозорої та впорядкованої структури вищої освіти, важливо надати значення перенесенню бажань суспільства на освітню політику. Сукупна конфігурація ВНЗ країни лише тоді буде економічно ефективною, коли центральна влада бачитиме університети як добре організовані

автономні установи, котрі самостійно здатні упорядкувати економічні негаразди, що присутні в системі.

На цьому шляху важливою є освітня політика, котра формує образ суспільства завтрашнього дня. Виникнення політичних мереж, як конкретних систем дій зможе надати більшої оформленості та завершеного вигляду економічному виміру вищої освіти України. Кластери всередині політичної мережі пов'язані ресурсною залежністю, що позначається на спільних діях, довгостроковому плануванні та розвитку стратегій вищої освіти. Частина успіху залежить від провадження людиноцентричної політики, у напрямках «бюрократи-трубопровід» та «управлінці-представники факультету».

З іншого боку економічний вимір вищої освіти залежить від вдалого врядування, що є політичним а не технологічним процесом, у результаті якого досягається колективний контроль за досягненням спільних цілей. Відповідальність уряду обмежується національними системами підзвітності.

Вдала побудова інфраструктури врядування залежить від ефективності зовнішньої та внутрішньої. До зовнішнього врядування належить діяльність міністерств, національних органів з забезпечення якості та складання інституційного стратегічного плану. Суб'єкти внутрішнього врядування поділяються на виконавчий орган, академічний орган, орган з прийняття рішень та наглядовий орган.

Довершується процес управління вищою освітою в економічному вимірі аналізом та застосуванням управління на рівні менеджменту. В цьому ракурсі важливо, щоб людський капітал менеджера нового формату не перетворився в однобокий «менеджеріалізм», як це проглядалось в стратегіях нового державного менеджменту, коли уряд повинен був діяти як комерційне підприємство та надавалась надмірна важливість партнерству з приватним сектором.

Безперечним є те, що об'єктом освітньої політики, врядування та процесів менеджменту, так само, як і об'єктом усіх суб'єктів подібної діяльності, що пов'язана з вищою освітою повинен стати дослідницький

університет, як феномен, що спричиняє посильний вплив на розвиток економіки в розвинених країнах з постіндустріальним господарством. Сюди також відноситься й значна доля інноваційної діяльності, що проводиться всередині дослідницьких університетів.

На цьому шляху варто прискіпливіше розглянути джерела фінансування дослідницького університету, а також звернути увагу збільшення кількості прикладних досліджень, можливо навіть з побудовою університетсько-промислових альянсів. Важливого значення в управлінні дослідницьким університетом надається взаємодії між різними департаментами та підрозділами всередині університету, створенні нових організаційних структур всередині університету, застосуванні міждисциплінарних стратегій - внутрішньоорганізаційна співпраця, та, що є дуже значущим економічний розвиток регіонів.

В управлінні інноваційною діяльністю, першочерговим є розвиток інноваційної регіональної системи, створення наукових парків. В інноваційній економіці – знання орієнтуються на економічний результат. Важливо зосередити увагу на інноваційних проектах, механізмі обміну інноваціями, створенні інноваційних підприємств, соціальних інноваціях, інноваційній стратегії розвитку ВНЗ, інноваційному типі сприйняття.

Продукування нових знань в сучасних розвинутих суспільствах забезпечується інноваційною діяльністю ринкових структур або наукових установ, серед яких визначне місце займає вища освіта. Таке виробництво пов'язане з феноменом дослідницького університету та створює економічний ефект від діяльності ВНЗ. Для ефективного функціонування інноваційної діяльності всередині дослідницького університету дуже важливими є внутрішні та зовнішні управлінські процеси – менеджмент, врядування та освітня політика.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне дослідження дало змогу зробити чіткі та конкретні висновки відносно меж економічного виміру вищої освіти України, його наповнення та особливостей функціонування, що й ставилось за мету даної дисертаційної роботи. Найбільш істотними результатами дослідження є такі:

1. Визначено теоретико-методологічні підходи економічного виміру вищої освіти України в ретроспективі філософської літератури. За допомогою філософських та загальнонаукових методів, виявлено більшість суттєвих аспектів та складників, котрі в найбільш повній мірі характеризують економічний вимір вищої освіти України. Критичний аналіз стану розробки проблеми вказує на те, що економічний вимір вищої освіти піддається розгляду як в історичній перспективі, так і в сучасному розумінні. Історичний розвиток економічного виміру вищої освіти України пов'язаний з становленням вищої освіти як такої, економічними умовами в яких вона функціонує, а також з економічними процесами до яких вона була залучена та з якими пов'язана тепер. В період незалежності розпочинається розробка теоретичних уявлень про те в яких економічних умовах повинна бути національна вища освіта та практична імплементація вітчизняних напрацювання, застосування зарубіжного досвіду.

2. Досліджено вищу освіту України як предмет соціально-філософського дослідження, в контексті якого визначити понятійно-категоріальний апарат. Теоретично-філософський аналіз дозволив надати спільну основу для різноманітних думок та окремих дискурсів, що стосуються економічних питань вищої освіти та створити окремий, її економічний вимір. Під економічним виміром вищої освіти України, слід розуміти – сукупність всіх економічних складових та факторів впливу, що функціонують у сфері вищої освіти та створюють економічний ефект.

Загалом, подібних складників та факторів впливу виявляється чимало та все ж можливо виокремити ті головні течії та напрямки, які найбільш повно характеризують економічний вимір. Дане дослідження фокусується на аналізі економічного виміру за допомогою чотирьох базових категорій, а саме: економіки вищої освіти, теорії людського капіталу, формі власності ВНЗ (приватній чи державній) та маркетинговій діяльності пов'язаній з вищою освітою. Феноменологічна редукція разом з герменевтичним методом дозволяють виявити найбільш суттєві складники та фактори економічного виміру всередині цих чотирьох категорій та окреслити його межі. Зміст означених вище категорій, червоною ниткою проходить через всю роботу та дає можливість виокремити додаткові опції економічного виміру як в національній та глобальній перспективі, так і в імплементації стратегій що суттєво впливають на економічну ефективність вищої освіти. Серед окремих понять та проблем, що є найбільш значущими тут слід подати: фінансування вищої освіти, її конкурентоспроможність, аналіз фінансово-господарської діяльності, взаємодія з ринком праці та безпосередньо ринок вищої освіти; організаційний, інформаційний та соціальний складники людського капіталу, розгляд останнього, як виробничих капіталовкладень; проблеми приватно-державного партнерства, економічної ефективності приватної вищої освіти; брендинг, цільова аудиторія ВНЗ, аналіз ринку вищої освіти та ефективне позиціонування. Всі ці, та деякі інші, окремі складники, у своїй сукупності дають плідний аналітичний інструментарій, що дозволяє робити широкі узагальнення.

3. Сформульовано аналітичний інструментарій економічного виміру вищої освіти України як соціального інституту. Через поданий аналітичний інструментарій та сформовану методологію виявлено зв'язки економічного виміру вищої освіти України з глобальним середовищем та доведено, що очевидність та значущість цих зв'язків не може бути нівельована поверхневим розглядом чи відмовою від аналізу досвіду вищої освіти інших країн. Проаналізовано аналітичний інструментарій економічного виміру

вищої освіти України як соціального інституту, завдяки якому вдалося довести, що для більш адекватного розуміння економічного виміру було введено поняття «економічного ефекту ВНЗ», під яким розуміється економічне зростання вищої освіти, що проявляється в розвитку економічних вимірів вищої освіти на глобальному, національному, регіональному, місцевому рівнях.

4. Виявлено вплив глобального середовища на національний економічний вимір вищої освіти України, що відбувається в результаті впливу глобального світу на вищу освіту, що надає можливості інтернаціоналізації вищої освіти України; доведено, що глобальний світ рухається, як у напрямку уніфікації, так і у напрямку диверсифікації, в результаті чого вища освіта в глобальних масштабах зазнає процесів масифікації, економізації, комерціалізації, приватизації та маркетизації, освіта виступає пріоритетом у модернізації і демократизації процесу переходу до нового розвитку сучасної цивілізації.

5. Розкрито досвід США, Європи, Австралії та Азії у розвитку економічного виміру вищої освіти, в результаті чого виявлено, що вища освіта все більше пристосовується до запитів глобальної ринкової економіки, яка постійно розширюється, і намагається подолати кордони національних держав; що глобалізація економіки – це надзвичайно серйозний виклик національним інтересам держав, на який повинна бути знайдена відповідь у вигляді оптимального співвідношення сильної системи державної національно орієнтованої освіти і сильної системи високоякісної недержавної освіти, а також збереження кращих традицій високоякісної вітчизняної освіти, реформування освіти, яка лежить через інтеграцію з Європою. Розкрито взаємозалежність економічного виміру національної вищої освіти з економічними аспектами систем вищої освіти інших країн. Досвід розвинених країн виявляється безцінним для підвищення економічної ефективності вищої освіти України. З перейняттям подібного досвіду вирівнюватиметься не лише якість вітчизняної вищої освіти, що корелює з

економічною проблематикою, але й посилюватиметься співпраця з міжнародними організаціями в сфері освіти та інтеграція в глобальний освітній простір. Загальні тенденції змін містяться у наданні університетам більшого рівня автономії та послабленні адміністративного тиску на ВНЗ, посиленні трансферу інновацій та стабілізації економічного зростання, диверсифікації та урізноманітненні джерел надходження фінансових ресурсів.

6. Визначено суб'єкти управління вищою освітою України як соціальним інститутом у досягненні високих економічних стандартів, які формуються між державою, академічною спільнотою та ринком, впливаючи на процеси освітньої політики, врядування, адміністрування та менеджменту, що з практичної сторони виступає механізмом управління вищою освітою України, яка впливає на економічний вимір не тільки вищої освіти, а й сучасного українського суспільства.

7. З'ясовано механізми та моделі управління вищою освітою України як соціальним інститутом у досягненні високих економічних стандартів. Механізмом системних та продуктивних змін буде діяльність з управління економічним виміром вищої освіти, котра міститься у скоординованій діяльності у напрямку посилення інтеграції між державою, академічною спільнотою та ринком (бізнесовими структурами). Подібна взаємодія запускає алгоритми практичних змін, що фокусуються на провадженні освітньої політики, системі врядування та процесах менеджменту. Виявлено, що оптимальне використання освітньої політики, в тому числі для управління ресурсною залежністю, разом з врядуванням, як здійсненням колективного контролю на підставі спільного консенсусу, а також з менеджментом та людським капіталом менеджерів, сприяє впровадженню та імплементації окремих аспектів економічного виміру вищої освіти, та спричиняє його розширення та більш ефективне функціонування.

8. Обґрунтовано формування суб'єкт-суб'єктної парадигми вищої освіти як соціального інституту в умовах трансформаційних змін, яка

зводиться до формування суб'єкт – суб'єктних відносин, у яких має місце реалізація основних функцій освітнього процесу та управління знаннями, щоб стати засобом створення теоретичного і практичного клімату для перетворення існуючого суспільства в суспільство знання, що відповідає викликам XXI століття, та виховання високотехнологічної та конкурентоспроможної людини. Безперечним є те, що об'єктом освітньої політики, врядування та процесів менеджменту, так само, як і об'єктом усіх суб'єктів діяльності, що пов'язана з вищою освітою повинен стати дослідницький університет, як феномен, що спричиняє посильний вплив на розвиток економіки в постіндустріальному суспільстві. Сюди ми відносимо інноваційну діяльність, що проводиться всередині дослідницьких університетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альтбах Ф. Передовая страна без первоклассного высшего образования: дилемма для Индии в XXI веке / Ф. Альтбах // Социология образования. – 2005. – №12. – С. 7-10.
2. Андрущенко В.П. Економіка вищої освіти України: тенденції та механізм розвитку / За заг. ред. В.П. Андрущенка. – К.: Пед. преса, 2006. – 208 с.
3. Андрущенко В.П., Савельєв В.Л. Освітня політика (огляд порядку денного) / В.П. Андрущенко, В.Л. Савельєв. – К.: «МП Леся», 2010. – 368 с.
4. Антошкіна А.І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування / А.І. Антошкіна. – К.: Видавничий дім «Корпорація», 2005. – 368 с.
5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / В.Л. Иноземцев (пер. с англ.). – М.: Academia, 1999. – 787 с.
6. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Перевод с английского / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
7. Белл Д., Иноземцев В.Л. Эпоха разобщенности: размышления о мире XXI века / Д. Белл, В.Л. Иноземцев. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 304 с.
8. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В.Г. Кременя. – К., 2009. – 185 с.
9. Боголіб Т.М. Роль освіти і науки у постіндустріальному розвитку України: Монографія / Т.М. Боголіб. – Київ: Корпорація, 2010. – 408 с.
10. Боголіб Т.М. Система і методи фінансового аналізу фінансово-господарської діяльності ВНЗ / Т.М. Боголіб // Фінанси України. - 2006. - №5. - С. 51-62.

11. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період / Т.М. Боголіб. — К. : Міленіум, 2006. - 508 с.
12. Бодрова Е.В. Высшее образование для XXI века (Ответы экспертов на заданные вопросы) / Е.В. Бодрова // Alma mater . – 2009. - №3. – С. 25-32.
13. Борова Т.А. Людський капітал та його формування в системі вищої освіти / Т.А. Борова // Педагогіка і психологія. – 2011. - №8. – С. 19-22.
14. Братаніч Б.В. Філософія соціально-орієнтованого маркетингу в освіті / Б.В. Братаніч. – Д.: Інновація, 2005. – 224 с.
15. Верхоглядова Н.І. Управління конкурентоспроможністю вищої освіти в процесі формування людського капіталу: дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : 08.02.03 / Н.І.Верхоглядова. – Дніпропетровськ, 2005. – 503 с.
16. Вікторов В. Нові моделі управління освітою / В. Вікторов // Вища освіта України.- 2005. - №2.- С. 66-71.
17. Войтенко Г.О., Войтенко В.П., Теліс Л.О. Проблеми і шляхи реформування вищої освіти в Україні / Г.О. Войтенко, В.П. Войтенко, Л.О. Теліс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fd.snu.edu.ua/info/files_articles/collection_14/article27.pdf
18. Всесвітня конференція з вищої освіти – 2009: «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку». ЮНЕСКО, Париж, 5 – 8 липня 2009 року. Комюніке. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws
19. Галеева Р. Маркетинг гуманитарно-педагогического вуза / Р. Галеева // Высшее образование в России. - 2008. - №1. - С. 150-152.
20. Гархабадзе И.А. Анализ факторов воздействия на бренд высшего учебного заведения. Особенности индустрии моды / И.А. Гархабадзе // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. - №1. – С. 53-66.
21. Гелбрейт Дж.К. Суспільство блага. Пора гуманності / Дж.К. Гелбрейт. – К.: Видавничий дім «Скарби», 2003. – 160 с.

22. Герасимова Е.М. Економічне знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз: монографія / Е.М. Герасимова. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – 336 с.
23. Глайсснер О.Ю. Вузы Германии: нагрузка и зарплата / О.Ю. Глайсснер // *Alma mater*. – 2010. - №4. – С. 61-67.
24. Головных И.М. Эффективность взаимодействия вузов с работодателями: из опыта Иркутского государственного технического университета / И.М. Головных // *Высшее образование сегодня*. - 2007. - №4. - С. 9-13.
25. Гончаров С., Гурин В., Сапсай Г., Зайонц Й., Фалда Б., Гардзінський З. Освітній маркетинг у вищих школах України та Польщі: Навчально-методичний посібник / С. Гончаров, В. Гурин, Г. Сампсай, Й. Зайонс, Б. Фалда, З. Гадзінський. – Рівне: НУВГП, 2011. – 275 с.
26. Гребенев Л.С. Рынок, услуги и образование: между экономикой и правом / Л.С. Гребенев // *Высшее образование в России*.- 2011.- №5.- С. 40-50.
27. Григорук В., Пилипенко Р. Державний та комерційний вплив на реформування університетів: західноєвропейський досвід / В. Григорук, Р. Пилипенко // *Вища школа*. - 2011. - №10. - С. 32-36.
28. Грищенко І.М. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні: монографія / заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАПН України І.М. Грищенка. – Хмельницький ХНУ, 2010. – 478 с.
29. Гуменников К.В. Процесс формирования человеческого капитала как фактора общественного производства в условиях инновационного развития: автореферат дис. на соиск. науч. степени канд. эк. наук: 08.00.01 / К.В. Гуменников. – Ярославль, 2006. – 24 с.
30. Дем'яненко Н.І. Європейський регіон вищої освіти: пріоритети розвитку університету / Н.І. Дем'яненко // *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені*

Миколи Гоголя) / За аг.ред.проф. Є.І. Коваленко.- Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. - №2. – С. 32-35.

31. Дробноход М.І. Наша вища школа. Чи зробимо рішучий крок назустріч прийдешньому? / М.І. Дробноход // Освіта і управління. – 2006. – Т. 9, № 3-4. – С. 7-12.

32. Дмитриев Г.Д. Анатомия американского университета / Г.Д. Дмитриев. – М.: Народное образование, 2005. – 224 с.

33. Друкер П. Энциклопедия менеджмента: Весь Питер Друкер в одной книге: лучшие работы по менеджменту, написанные за 60 лет / О.Л. Пелявский (пер. с англ.). - К.: Издательский дом "Вильямс", 2004. – 421 с.

34. Друкер П.Ф. Эпоха разрыва и ориентиры для нашего меняющегося общества: Пер. с англ. / П.Ф. Друкер – М.: ООО «И.Д. Вальямс», 2007. – 336 с.

35. Елманова В.К. Высшее образование за рубежом / В.К. Елманова. - Л.: Ленинградский университет, 1989. – 52 с.

36. Ендовицкий Д. Система бюджетирования университета / Д. Ендовицкий // Высшее образование в России. - 2008. - №1. - С. 60-66.

37. Євменькова К.М. Особливості функціонування приватних ВНЗ на ринку освітніх послуг України / К.М. Євменькова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. - №6(108). – С. 105-109.

38. Єделєв Р.С. Принципи ефективного врядування в ЄС / Р.С. Єделєв // Теорія та практика державного управління. - 2010. – №2 (29). – С. 1-6.

39. Єрохін С. Ефективність використання видатків державного бюджету на вищу освіту і можливість збільшення фонду державного пільгового кредитування / С. Єрохін // Економ. часопис-XXI. – 2004. – №2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.soskin.info

40. Жорнова О. Сучасна вища школа: to be or not to be? / О. Жорнова // Вища школа. – 2011. - №7-8. – С. 74-83.

41. Жук Ю. Треба вмiти дивитись у вiчi, або в Болонський процес слiд виходити з українським позитивним досвiдом, враховуючи реалiї / Ю. Жук // Освiта. - 2005. - 16-23 березня. - С. 4-5.

42. Закон України «Про вищу освiту». - К., 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14/page>

43. Закон України «Про вищу освiту». – К., 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>

44. Замулин О.А., Капустин Б.Г., Константиновский Д.Л., Покровский Н.Е., Почта Ю.М., Радаев В.В Американское университетское образование: уроки для России / О.А.Замулин, Б.Г.Капустин, Д.Л.Константиновский, Н.Е.Покровский, Ю.М.Почта, В.В.Радаев // Отчет по результатам посещения Университета Дюк и Университета Северной Каролины. - май 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pages.nes.ru/ozamulin/NTFtrip_report.pdf

45. Згуровський М. Дипломована псевдо освiта, або суперечностi перехiдного перiоду у сферi вищої освiти України / М. Згуровський // Дзеркало тижня». - №6 (585), 18-24 лютого 2006 р.

46. Зиятдинова Ф.Г. Российская образовательная политика в свете зарубежного опыта / Ф.Г.Зиятдинова // Социологические исследования. – 2006. - №5(265). – С. 51-58.

47. Золотых И.Б. Становление экономики знаний в России и Украине: проблемы и факторы развития / И.Б.Золотых // Бизнес iнформ. – 2013. - №8. – С. 95-110.

48. Ищук Л.І. Суть вищої освiти та її мiсце в сучасній економічній системi / Л.І.Ищук // Науковий вiсник Національного лiсотехнічного університету України. - 2006. – Вип.16.5. - С. 248-255.

49. Каленюк І.С. Економічна природа та особливостi розвитку освітнього потенціалу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук: 08.01.01 / І.С. Каленюк. – Київ, 2002. – 27 с.

50. Каленюк І.С., Холявко Н.І. Переваги міжнародного інноваційного співробітництва / І.С. Каленюк, Н.І. Холявко // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Збірник наукових праць ЛНТУ.- Випуск (1).-Ч.1.-Луцьк, 2010. – С. 21-37.

51. Каленюк І.С., Цимбал Л.І. Особливості регулювання ринку освітніх послуг: Монографія / І.С. Каленюк, Л.І. Цимбал. – Чернігів: ЧДІЕіУ, 2011. – 184 с.

52. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

53. Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель: Пер. з англ. / М. Кастельс, П. Хіманен. – К.: Видавництво «Ваклер» у формі ТОВ, 2006. – 256 с.

54. Ка-Хо М. Глобализация и реструктурирование образовательной системы: слияние университетов и смена их руководства в Китае / М. Ка-Хо // Социология образования. – 2006. – №3. – С. 27-29.

55. Квек М. Національна держава, глобалізація та Університет як модерний заклад / М. Квек // Філософська думка. – 2003. – №4. – С. 38-48.

56. Коваленко Є.В. Стан і перспективи розвитку вищої освіти в умовах європейської інтеграції / Є.В. Коваленко // Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / За аг.ред.проф. Є.І. Коваленко.- Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007.- №2. – С. 92-94.

57. Коваль Т. Реакція вищої освіти Німеччини на ринково-рейтингові тенденції / Т. Коваль // Вища освіта України. – 2012. - №1. – С. 87-92.

58. Кокорев В.Ю., Соколов В.В. Научный потенциал высшей школы США / В.Ю. Кокорев, В.В. Соколов. – М.: Издательство Московского университета, 1985. – 85 с.

59. Колесников В.Н., Кучер И.В., Турченко В.Н. Коммерциализация высшего образования – угроза национальной безопасности России /

В.Н. Колесников, И.В. Кучер, В.Н. Турченко // Социология образования. – 2005. - №5. – С. 37-39.

60. Колотило М. Співвідношення впливу національної держави та влади ринку у формуванні місії сучасного університету / М. Колотило // Філософія освіти. – 2011. - №1-2(10). – С. 313-321.

61. Комарова О.А. Формування освітнього потенціалу суспільства: методологія, методика, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. Екон. наук: 08.01.03 / О.А. Комарова. – Київ, 2009. – 42 с.

62. Конклин К., Рейндл Т. Для того, чтобы Америка сохранила конкурентные позиции, штаты и вузы должны работать вместе / К. Конклин, Т. Рейндл // Социология образования. – 2005. - №7. – С. 26-29.

63. Корсак К.В. Світова вища освіта: Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів: Монографія / К.В. Корсак. – К.: МАУП, 1997. – 208 с.

64. Косенко О. Європейський Союз та Україна: спільне і відмінне у вищій освіті / О.Косенко // Вища освіта України. – 2012. - №1. – С. 81-86.

65. Кратт О. А. Сегментація ринку послуг вищої освіти: використання системного підходу / О.А. Кратт, М.І. Слоква. — Донецьк: Юго-Восток, 2005. — 292 с.

66. Кузьминов Я.И. Наши университеты / Я.И. Кузьминов // Высшее образование сегодня. - 2007. - №10. - С. 9-15.

67. Ленський П. Реформа вищої освіти в Китайській народній республіці: проблеми фінансування та управління / П. Ленський // Освіта і управління. – 2004. – Том 7., №2. – С. 146-151.

68. Локшина О.І. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / за заг. ред. О.І. Локшиної. – К.: К.І.С., 2004. – 128 с.

69. Лисенко Ю.Г. Система управління державними фінансами галузевого міністерства: монографія / [Лисенко Ю.Г., Акмаєв А.І., Андрієнко В.М. та ін.]; за ред. Ю.Г. Лисенко, В.М. Андрієнко. — Донецьк: Юго-Восток, 2007. — 239 с.

70. Лист Міністерства освіти і науки керівникам вищих навчальних закладів I – IV рівнів акредитації, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України від 28 листоп. 2008 р. № 1/9-770. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

71. Литтл Б.А. Высшее образование в США / Б.А. Литтл. – Симферополь: Крымско-Американский колледж, 1997. – 32 с.

72. Луговий В.І. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України: Монографія / За заг. ред. В.І. Лугового. – К.: Пед. преса, 2009. – 384 с.

73. Лукичев Г.А. Развитие высшего образования в арабских странах (аналитический обзор) / Г.А. Лукичев // *Alma mater*. – 2008. - №4. – С. 48-52.

74. Лутай В. Сучасні філософські засади реформування української системи "освіта-наука-виробництво" / В. Лутай // *Філософія освіти*. – 2008. - №1-2(7). – С. 22-34.

75. Маргинсон С. Образование на глобальном рынке: уроки Австралии / С. Маргинсон // *Социология образования*. - №11. – 2005. – С. 39-41.

76. Маркс Д. Смысл высшего образования в контексте конкуренции на рынке образовательных услуг / Д. Маркс // *Высшее образование сегодня*. - 2008. - №9. - С. 4-11.

77. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М.: «REFL-book». – 1994. – 368 с.

78. Марцинкевич В.И. Образование в США: экономическое значение и эффективность / В.И. Марцинкевич. - М, 1967. – 179 с.

79. Мешко Н.П. Університет у національній інноваційній системі: монографія / Н.П. Мешко, М.В. Поляков, Є.М. Суліма. – Д: Видавництво Дніпропетровського національного університету, 2012. – 436 с.

80. Мохрмен К. Университеты мирового класса и китайское высшее образование / К. Мохрмен // *Alma mater*. – 2005. - №6. – С. 38-41.

81. Натрошвілі С.Г. Інвестиційне та інноваційне забезпечення розвитку сфери вищої освіти / С.Г. Натрошвілі // Проблеми науки. - 2012. - №3. - С. 33-37.
82. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки / Акад. пед. наук України. – К., 2012. – 37 с.
83. Нелюбина М. Подходы к оценке эффективности инвестиций в персонал / М. Нелюбина // Проблемы теории и практики управления. – 2005. - №5. – С. 88-94.
84. Ніколаєнко С.М. Стратегія розвитку освіти: початок ХХІ століття / С.М. Ніколаєнко. – К.: Знання, 2006. – 253 с.
85. Онищенко О. Молодь обирає Європу / О. Онищенко // Дзеркало тижня. - № 5(151). – 15 лютого 2014 р. – С. 12.
86. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2009-2010 навчального року: стат. бюл. / Держкомстат України, 2010. – 214 с.
87. Павлюк С. Розвиток освітньо-наукового комплексу Німеччини в умовах Європейської інтеграції / С. Павлюк // Вища школа. – 2011. - № 5-6. – С. 61-70.
88. Пазюра Н. Механізм фінансового регулювання освіти в Китаї / Н. Позюра // Професійно-технічна освіта. – 2002. - №3. – С. 48-51.
89. Пакулін С.Л. Розвиток системи вищої освіти України: закономірності, тенденції, перспективи / С.Л. Пакулін // Бізнес інформ. – 2013. - №3. – С. 11-15.
90. Пакуліна А.А. Система освіти в забезпеченні сталого розвитку соціального комплексу регіону / А.А. Пакуліна // Бізнес інформ. – 2013. - №2. – С. 100-103.
91. Парсонс С.Дж., Сю Я.Ц. Переход от привилегированного к массовому высшему образованию / С.Дж. Парсонс, Я.Ц. Сю // Социология образования. – 2005. - №11. – С. 42-44.

92. Півняк Г. Дослідницький університет як механізм удосконалення інноваційної діяльності / Г.Півняк // Вища школа. - 2011. - №10. - С. 55-61.
93. Про співробітництво Міністерства праці та соціальної політики та Міністерства освіти і науки. Міністерство освіти і науки України : наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 22 лип. 2005 р. № 232/430. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
94. Ржевська А.В. Основні етапи розвитку сучасної університетської освіти країн Західної Європи / А.В. Ржевська // Освіта Донбасу. – 2009. - №1(132). – С. 83-88.
95. Ризви Ф. Австралийское оффшорное высшее образование / Ф. Ризви // Социология образования. – 2006. - №3. – С. 50-53.
96. Робуль О. Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти / О. Робуль // Філософія освіти. – 2006. - №1(3). – С. 35-42.
97. Романовська О.О., Романовська Ю.Ю., Романовський О.О. Досвід вищої освіти США ХХ-ХХІ ст. Книга 2. Особливості вищої освіти США кінця ХХ – початку ХХІ ст.: Навчальний посібник / О.О. Романовська, Ю.Ю. Романовська, О.О. Романовський. – Вінниця: Нова Книга, 2010. – 272 с.
98. Романовський О. Підприємницькі ВНЗ у сучасних ринкових умовах / О. Романовський // Освіта і управління. - 2011. - №4. - С. 116-132.
99. Романовський О. Розвиток університетського підприємництва / О. Романовський // Вища школа. - 2011. - №10. - С. 37-53.
100. Романовський О.О. Інноваційна діяльність дослідницьких підприємницьких університетів США: монографія / О.О. Романовський. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2012. – 135 с.
101. Рубин Ю.Б. Рынок образовательных услуг: от качества к конкурентоспособным бизнес-моделям (часть 2) / Ю.Б. Рубин // Высшее образование в России.- 2011.- №4.- С. 33-47.

102. Свириденко Д.Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія / Д.Б. Свириденко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. – 279 с.

103. Семенюк С.Б. Інноваційні передумови формування системи освіти в умовах економіки знань / С.Б. Семенюк // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. - №2. – С. 175-182.

104. Сірополко С. Історія розвитку освіти в Україні / С. Сірополко.- Київ: Наук. Думка, 2001.- 912 с.

105. Силласте Г.Г. Интеграция образования и науки в изменяющемся обществе: реальность, вызовы и социальные риски / Г.Г. Силласте // Интеграция науки и образования – парадигма XXI века: материалы междунар. науч.-теорет. конф., Харьков, 18 февр. 2013 г./ М-во образования и науки, молодежи и спорта Украины, Ин-т высшего образования АПН Украины, Харьк. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.» [и др. ; редкол.: В.И. Астахова (гл. ред) и др.]. – Харьков : Изд-во НУА, 2013. – С. 5-17.

106. Скоров Г. Развивающиеся страны: образование, занятость, экономический рост / Г. Скоров. - М., 1971. – 35 с.

107. Смирнов В.Т. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование: монография / В.Т. Смирнов, И.В. Сошников, В.И. Романчин, И.В. Скоблякова; под ред. д.э.н., профессора В.Т. Смирнова. – М.: Машиностроение-1, Орел: ОрелГТУ, 2005. – 513 с.

108. Солових В.П. «GOOD GOVERNANCE» як одна із сучасних моделей державного управління / В.П. Солових // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління» [За заг.ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка]. – 2010. – Випуск 1. – С. 122-121.

109. Старовойт О.В. Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти: дис. на здобуття наук. ступ. кан. філософських наук: 09.00.10 / О.В. Старовойт. – Київ, 2010. – 186 с.

110. Степко М. Вища освіта: світові тенденції та реалії України / М.Степко // Новий колегіум. – 2012. - №2. – С. 4-13.

111. Стець В. Інновації у вищій школі в контексті становлення філософії освіти / В. Стець // Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / За аг.ред.проф. Є.І. Коваленко.- Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007.- №2. – С. 132-135.
112. Титов В., Ендовицкий Д. Направление взаимодействия вузов и бизнес-сообщества / В. Титов, Д. Ендовицкий // Высшее образование в России. – 2007. - №7. – С. 10-18.
113. Толетов О.С., Провозін М.В. Рекламна діяльність вищого навчального закладу / О.С. Толетов, М.В. Провозін // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. - №2. – С. 53-63.
114. Тоффлер Е. Нова парадигма влади: знання, багатство й сила / Е. Тоффлер. – К.: АКТА. – 2003. – 688 с.
115. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер. – М.: АСТ: ПРОФИЗДАТ. – 2008. – 569 с.
116. Туроу Л.К. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир: Пер. с англ. А.И. Федорова / Л.К. Туроу. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999. – 416 с.
117. Федорова Е.А. Конкурентоспособность вузов / Е.А. Федорова // Высшее образование сегодня. - 2008. - №11. – С. 42-43.
118. Фінікова Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна / Т.В. Фінікова. – К.: Таксон, 2002. – 176 с.
119. Фидря Е.С. Образование как фиктивный товар и культурный капитал: экономсоциологическая критика / Е.С. Фидря // Философия образования. – 2009. - №3(28). – С. 20-28.
120. Финкельштейн М. Японские национальные университеты готовятся к последней волне реформы / М. Финкельштейн // Социология образования. – 2005. - №6. – С. 53-55.

121. Фрид Й., Гласс А., Баумгартл Б. Частное высшее образование в Европе: сравнительный анализ с точки зрения целей Болонского процесса / Й. Фрид, А. Гласс, Б. Баумгартл // Высшее образование сегодня. – 2007. - №2. – С. 26-30.

122. Фролов А.В. Влияние мирового экономического кризиса 2006-2008 годов на высшее образование и его глобализацию / А.В. Фролов // Alma mater. – 2011. - №3. – С. 67-73.

123. Харчук Т.В. Управління розвитком людського капіталу в організаціях системи вищої освіти: дис. на здобуття наук. ступ. канд. економ. наук: 08.06.01. / Т.В. Харчук. – К.: Європейський ун-т, 2005. – 184 с.

124. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом: навч. посібн. / Є.М. Хриков. – К.: Знання, 2006. – 365 с.

125. Цатурян Е.О. Основные проблемы коммерциализации деятельности вуза на современном этапе / Е.О. Цатурян // Транспортное дело России. - 2009.– № 12 – С. 46–50.

126. Шавкун І.Г. Філософія менеджменту / І.Г. Шавкун. – Запоріжжя, 2007. – 262 с.

127. Шацька О.П. Система вищої освіти Китаю: історія і сучасність / О.П. Шацька // Освіта Донбасу. – 2007. - №4(123). – С. 107-110.

128. Шibaков В.Г., Касьянов С.В., Халилов Н.Р. Современный университет для перспективного экономического района / В.Г. Шibaков, С.В. Касьянов, Н.Р. Халилов // Высшее образование сегодня. – 2008. - №12. - С. 15-20.

129. Штокман Е.А., Штокман А.Е. Высшее образование в США: научно-популярное издание / Е.А. Штокман, А.Е. Штокман. – М.: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2005. – 200 с.

130. Яковенко Л.І. Інноваційний характер економіки знань / Л.І. Яковенко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 2. – С. 141-145.

131. Abonyi G., Van Slyke D.M. Governing on the Edges: Globalization of Production and the Challenge to Public Administration in the Twenty-First Century / G. Abonyi, D.M. Van Slyke // *Public Administration Review*. – December 2010. – Special Issue. – P. 33-45.

132. Andersson R., Quigley J.M., Wilhelmsson M. Urbanization, productivity, and innovation: evidence from investment in higher education / R. Anderson, J.M. Quigley, M. Wilhelmsson // *Journal of Urban Economics*. – 2009. - №66. – P. 2–15.

133. Atkinson R.C., Blanpied W.A. Research universities: core of U.S. Science and technology system / R.C. Atkinson, W.A. Blanpied. - May 2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cshe.berkeley.edu/>

134. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis / G.S. Becker. – N. Y., 1964. - 412 p.

135. Bhatt R., Rork J.C., Walker M.B. Earmarking and the business cycle: The case of state spending on higher education / R. Bhatt, J.C. Rork, M.B. Walker // *Regional Science and Urban Economics*. – 2011. - № 41. – P. 352–359.

136. Bovaird T., Loffler E. Evaluating the quality of public governance: indicators, models and methodologies / T. Bovaird, E. Loffler // *International review of Administrative Sciences*. – 2003. – Vol.69, №3. – P. 313-328.

137. Bowden M.P., Doughney J. The importance of cultural and economic influences behind the decision to attend higher education / M.P. Bowden, J. Doughney // *The Journal of Socio-Economics*. – 2012. - №41. – P. 95–103.

138. Bramwell A., Wolfe D.A. Universities and regional economic development: the entrepreneurial University of Waterloo / A. Bramwell, D.A. Wolfe // *Research Policy*. – 2008. - №37. – P. 1175–1187.

139. Bravenboer D. The official discourse of fair access to higher Education / D. Bravenboer // *Widening Participation and Lifelong Learning* - Winter 2012/13. - Volume 14, Number 3. – P. 120-140.

140. Brewer D.J., Smith J. Evaluating the Crazy Quilt: Educational Governance in California / D.J. Brewer, J. Smith. – C.: Center on Educational

Governance, Rossier School of Education, University of Southern California, 2006. – 203 p.

141. Brint S. Can public research universities compete? / S. Brint // Research & Occasional Paper Series: CSHE. – 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cshe.berkeley.edu/>

142. Carlsson L. Policy Networks as Collective Action / L. Carlsson // Policy Studies Journal. – 2000. – Vol.28, №3. – P. 502-520.

143. Castello-Climent A., Mukhopadhyay A. Mass education or a minority well educated elite in the process of growth: The case of India / A. Castello-Climent, A. Mukhopadyay // Journal of Development Economics. – 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jdeveco.2013.03.012>

144. Cavalli A., Teichler U. The academic profession: a common core, a diversified Group or an outdated idea? / A. Cavalli, U. Teichler // European Review. - 2010. – №18, - P. 1–5.

145. Chen L., Huang D. Internationalization of Chinese Higher Education / L. Chen, D. Huang // Higher Education Studies. – 2013. - Vol.3, No.1. – P. 92-105.

146. Chin G.S., Meng-Chun J. Managing higher education institution internationalization: Contemporary efforts of a university in Taiwan / G.S. Chin, J. Meng Chun // International Journal of Research Studies in Management. - 2012 April. - Volume 1, Number 1. – P. 3-16.

147. Clark B. The higher education system / B. Clark. - Berkeley: University of California Press. – 1983. – 316 p.

148. Colombo M.G., Grilli L. „Founders’ human capital and the growth of new technology-based firms: A competence-based view” / M.G. Colombo, L. Grilli // Research Policy. – 2005. - No.34. - P. 795-816.

149. Corkill H. Learning for work and working to learn: Challenges within a changing UK higher education system / H. Corkill // US-China Education Review.

- Jan. 2008. - Volume 5, No.1 (Serial No.38). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED502525.pdf>

150. Costea C., Cismas L., Libardea-Vladuca L. The relevance of education as a capital asset for economic development: references to the Romanian situation / C. Costea, L. Cismas, L. Libardea-Vladuca // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. – 2012. - №46. – P. 3582–3587.

151. Curs B.R., Bhandari B., Steiger C. The Roles of Public Higher Education Expenditure and the Privatization of the Higher Education on U.S. States Economic Growth / B.R. Curs, B. Bhandari, C. Steiger // *Journal of education finance*. - Spring 2011. – Vol.36, №4. – P. 424–441.

152. Davidovitch N., Lobova E., Pryamikova E., Semenova T., Pechenkina T., Yachmeneva M. Students' evaluations of profit and utility of higher education: a comparative case study / N. Davidovitch, E. Lobova, E. Pryamikova, T. Semenova, T. Pechenkina, M. Yachmeneva // *World journal of education*. – Vol.3, No.1. – 2013. – P. 23-31.

153. De Boer H., File J. Higher Education Governance Reforms Across Europe / H. De Boer, J. File. – Brussels: ESMU, 2009. – 31 p.

154. De Boer H., Goedegebuure L. New rules of the game? Reflections on governance, management, and systems change / H. De Boer // In J. File & L. Goedegebuure *Real-time systems—Reflections on higher education in the Czech Republic, Hungary, Poland, and Slovenia*. - Enschede: Logo HEPS Centre for Higher Education Policy Studies, 2003. – P. 207–234.

155. Dobbins M., Knill C., Vogtle E.M. An analytical framework for the cross-country comparison of higher education governance / M. Dobbins, C. Knill, E.M. Vogtle // *Higher Education*. – 2011. - №62. – P. 665–683.

156. Douglass J.A. Creating a Culture of Aspiration: Higher Education, Human Capital and Social Change / J.A. Douglass // *Procedia: Social and Behavioral Sciences*. – 2010. - №2. - P. 6981–6995.

157. Douglass J.A. Higher education's new global order: How and Why Governments are Creating Structured Opportunity Markets / A.J. Douglass. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cshe.berkeley.edu/>

158. Douglass J., Edelstein R., Hoareau C. A global Talent magnet: How a San Francisco/Bay Area Global Higher Education Hub Could Advance California's Comparative Advantage In Attracting International Talent and Further Build US Economic Competitiveness / J.A. Douglass, R. Edelstein, C. Hoareau. - May 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cshe.berkeley.edu/>

159. Dube L., Ngulube P. Pathways for retaining human capital in academic departments of a South African university / L. Dube, P. Ngulube // SA Journal of Information Management. – 2013. - № 15(2). – P. 1-8.

160. European Commission. Higher education in Europe. – 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/higher_en.htm

161. European Commission. Delivering on the modernisation agenda for Universities: Education, research and innovation—Communication from the commission to the council and the European Parliament. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/education/higher-education/agenda_en.htm#doc

162. Estermann T., Nokkala T., Sreinel M. University Autonomy in Europe II: the Scorecard / T. Estermann, T. Nokkala, M. Sreinel. – Brussels: European University Association asbl, 2011. – 84 p.

163. Estermann T., Nokkala T. University Autonomy in Europe I: Exploratory Study / T. Estermann, T. Nokkala. – Brussels: European University Association asbl, 2009. – 46 p.

164. Fagerberg J., Verspagen B. Heading for divergence? Regional growth in Europe reconsidered / J. Fagerberg, B. Verspagen // Journal of Common Market Studies. - 1996. - №34, - P. 431–448.

165. Fitzgerald H.E., Simon L.A. The World Grant Ideal and Engagement Scholarship / H.E. Fitzgerald, L.A. Simon // Journal of Higher Education Outreach and Engagement. – 2012. - Volume 16, Number 3. - P. 33-55.

166. Focus on Higher Education in Europe 2010: The Impact of the Bologna Process. – Brussels: Eurydice, 2010. – 158 p.

167. Franklin N.E. The need is now: university engagement in regional economic development / N.E. Franklin // Journal of Higher Education Outreach and Engagement. - 2009. - №4(Vol.13). - P. 51-73.

168. Fraser-Moleketi G.J. Quality governance for sustainable growth and development / G.J. Fraser-Moleketi // International Review of Administrative Sciences. – 2003. – Vol.69, №4. – P. 463-470.

169. Fusarelli L.D., Johnson B. Educational Governance and the New Public Management / L.D. Fusarelli, B. Johnson // Public Administration and Management: An Interactive Journal. – 2004. - №9(2). – P. 118-127.

170. Geiger R.L. Knowledge and money: research universities and the paradox of the marketplace / R.L. Geiger. - Stanford, CA: Stanford University Press, 2004. – 321 p.

171. Geles C., Lindecker G., Month M., Roche C. Managing science management for R&D laboratories / C. Geles, G. Lindecker, M. Month, C. Roche. - NY: John Wiley & Sons, 2000. – 359 p.

172. Goddard J.B., Chatterton P. The Response of Higher Education Institutions to Regional Needs / J.B. Goddard, P. Chatterton // European Journal of Education. – 2000. - Vol.35, №4. – P. 475-496.

173. Guillaume K. Stakeholders' conference on recognition in the European higher education area: report by the general rapporteur / K. Guillaume. – Riga, Latvia, 28-29 April 2011. – 10 p.

174. Gül H.S., Gül S., Kaya E., Alican A. Main trends in the world of higher education, internationalization and institutional autonomy / H.S. Gul, S. Gul, E. Kaya, A. Alican // Procedia: Social and Behavioral Sciences. – 2010. - №9. – P. 1878–1884.

175. Hall B.H., Link A.N., Scott J.T. Universities as research partners / B.H. Hall, A.N. Link, J.T. Scott // Review of Economics and Statistics. - 2003. - №85(2). - P. 485–491.

176. Hannan A., English S., Silver H. Why innovate? Some preliminary findings from a research project on «Innovations in teaching and learning in higher education» / A. Hannan, S. English, H. Silver // Studies in Higher Education. – 1999. - №24. – P. 279-289.

177. Harris M. Interdisciplinary strategy and collaboration: a case study of American research universities / M. Harris // Journal of Research Administration. – 2010. - №1(Vol. XLI). – P. 22-34.

178. Hecht I.W.D. The professional development of department chairs / I.W.D. Hecht // Journal for New Directions for Higher Education Summer. – 2004. - №126. - P.27–44.

179. Higher Education for Sustainable Development, Final Report of International Action Research Project. – OECD. – 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/dataoecd/55/4/45575516.pdf>.

180. Higher Education Governance in Europe: Policies, structures, funding and academic staff. – Brussel: Eurydice, 2008. – 144 p.

181. Hong K.S., Songan P. ICT in the changing landscape of higher education in Southeast Asia / K.S. Hong, P. Songan // Australasian Journal of Educational Technology. - №27(Special issue, 8). – P. 1276–1290.

182. Hopkins J.L. Monitoring international interest in transnational academic mobility to Australia / J.L. Hopkins // Australian Universities Review. – 2011. - vol.53, no.2. - P. 11-20.

183. Iannelli C., Gamoran A., Paterson L. Scottish higher education, 1987–2001: expansion through diversion / C. Iannelli, A. Gamoran, L. Paterson // Oxford Review of Education. - December 2011. - Vol.37, No.6. - P. 717–741.

184. Idogho P.O., Eshiotse G.S. Changing Education for a Changing World: Internationalizing Education / P.O. Idogho, G.S. Eshiotse // US-China Education Review. – 2012. - №B8. – C. 721-725.

185. Isah E.A., Ayeni A.O., Erwat E.A. Economic growth and higher education research in the 21st century: prospects and challenges for Nigeria / E.A. Isah, A.O. Ayeni, E.A. Erwat // East African Journal of Educational Research and Policy. - June 2011. - Vol.5. – P. 73–88.

186. Jakobi A.P. Global education policy in the making: international organizations and lifelong learning / A.P. Jakobi // Globalization, Societies and Education. – November 2009. – Vol.7, No.4. – P. 473-487.

187. Jarillo J.C. On strategic networks / J.C. Jarillo // Strategic Management Journal. – 1988. - №9. – P. 31-41.

188. Johnston E. Governance Infrastructures in 2020 / E. Johnston // Public Administration Review. – December 2010. – Special Issue. – P. 122-128.

189. Kabok J., Kis T., Andjelic G., Djakovic V. Competitiveness of higher education: a cross-national perspective / J. Kabok, T. Kis, G. Andjelic, V. Djakovic // Technics technologies education management. – 2013. - Vol.8, №1. – P. 187-194.

190. Keeling R., Douglass J.A. The Big Curve Trends in University Fees and Financing in the EU and US / R. Keeling, J.A. Douglass. - November 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cshe.berkeley.edu>

191. Kezar A. Redesigning for collaboration within higher education institutions: an exploration into the developmental process / A. Kezar // Research in Higher Education. – 2005. - №46(7). – P. 831-860.

192. Kirkpatrick D.L. Evaluating training programs: the four levels / D.L. Kirkpatrick. – San Francisco: Berrett-Koehler Publishers Inc., 1998. - 379 p.

193. Komljenovic J. The Complexity of Policy Mirroring: the connection between international and slovenian higher education policy discourse / J. Komljenovic // CEPS Journal. - 2012. - №4(Vol.2). - P. 9-29.

194. Lambert Review of Business-University Collaboration: Final Report. – 2003. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/lambert_review_final_450.1151581102387.pdf

195. Lambright H.W. Government & Science: A Troubled, Critical Relationship and What Can Be Done about it / H.W. Lambright // *Public Administration Review*. – January-February 2008. – Vol.68, №1. – P. 5-18.

196. Levy D.C. Indian Private Higher Education in Comparative Perspective / D.C. Levy // *PROPHE Working Paper Series*. - October 2008. - No.13. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.albany.edu/~prophe>

197. Liu O.L. Examining American Post-Secondary Education / O.L. Liu. - Princeton, New Jersey: Educational Testing Service. - May 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ets.org/research/contact.html>

198. Liu Y. Revenue diversification: A comparison of Russian and Chinese Higher Education / Y. Liu // *Higher Education in Review*. – 2007. - № 4. – P. 21-42.

199. Lung (Moladovan) M., Moldovan I., Lung A.N. Financing higher education in Europe: issues and challenges / M. Lung, I. Moldovan, A.N. Lung // *Procedia: Social and Behavioral Sciences*. – 2012. - №51. – P. 938 – 942.250.

200. Macris M., Macris A. Private funds financing of European higher education / M. Macris, A. Macris // *Annals of the University of Petrosani: Economics*. – 2010. - №10(4). - P. 193-200.

201. Marmolejo F., Puukka J. Supporting The Contribution of higher education to regional development: lessons learned from an OECD review of 14 regions throughout 12 countries. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kka.fi/english>

202. Marsh H., Smith B., King M., Evans T. A new era for research education in Australia? / H. Marsh, B. Smith, M. King, T. Evans // *Australian Universities Review*. – 2012. - Vol.54, №1. – P. 83-93.

203. Meek V.L. Diversity and Marketisation of higher education: Incompatible concepts? / V.L. Meek // *Higher Education Policy*. - 2000. – №13(1). - P. 23–39.

204. Mehrotra S. Privatization of Higher Education in India-Opportunities and Challenges HEF's / S. Mehrotra // Indian Journal of Higher Education. – 2011. – Vol 2, Issue 2. – P. 41-47.

205. Mok K.H. Fostering entrepreneurship: Changing role of government and higher education governance in Hong Kong / K.H. Mok // Research Policy. – 2005. - №34. – P.537-554.

206. Moore S., Shangraw R.F.Jr. Managing risk and uncertainty in large-scale university research projects / S. Moore, R.F.Jr. Shangraw // Research Management Review. - Volume 18, Number 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cspo.org/php/getfile.php?file=518&section=lib>

207. Motohisa K. Higher Education Studies in Japan / K. Motohisa // Educational Studies in Japan: International Yearbook. - December, 2010. – №5. - P.11–20.

208. Murphy K., Shleifer A., Vishny R. The allocation of talent: Implications for growth / K. Murphy, A. Shleifer, R. Vishny // Quarterly Journal Economics. – 1991. - Vol.CVI, Issue 2. – P. 503-530.

209. Neave G. The bologna declaration: Some of the historic dilemmas posed by the reconstruction of the community in Europe's system of higher education / G. Neave // Educational Policy. – 2003. - № 17(1). - P. 141–164.

210. Nemeč J. Performance management in the Slovak higher education system: preliminary evaluation / J. Nemeč // Central European Journal of Public Policy. - October 2007. - Vol.1,№1. – P. 64-79.

211. New report from treasury, education departments: the economic case for higher education. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.treasury.gov/press-center/press-releases>

212. Nichols N., Phipps D.J., Provençal J., Hewitt A. Knowledge Mobilization, Collaboration, and Social Innovation: Leveraging Investments in Higher Education / N. Nichols, D.J. Phipps, J. Provençal, A. Hewitt // Canadian Journal of Nonprofit and Social Economy Research. – 2013. - Vol.4, №1. - P. 25–42.

213. Olsen J. The institutional dynamics of the European University / J. Olsen // In M.Peter & O.Johan University Dynamics and European Integration. - Dordrecht: Springer. – 2007. - P. 25 - 54.

214. Osipian A.L. Transforming University Governance in Ukraine: Collegiums, Bureaucracies, and Political Institutions / A.L. Osipian // Higher Education Policy. – 2014. - №27. – P. 65-84.

215. Paradeise C., Reale E., Bleikle I., Ferlie E. University governance: Western European perspectives / C. Paradeise, E. Reale, I. Bleikle, E. Ferlie. - Dordrecht: Springer, 2009. - 322 p.

216. Philbin S.P. Developing and managing university-industry research collaborations through a process methodology. Industrial sector approach / S.P. Philbin // Journal of Research Administration. – 2010. - №3(Vol. XLI). – P. 51-68.

217. Picciano A.G. The Evolution of Big Data and Learning Analytics in American Higher Education / A.G. Picciano // Journal of Asynchronous Learning Networks. - Volume 16: Issue 3. – P. 9-20.

218. Postiglione G.A. Global recession and higher education in eastern Asia: China, Mongolia and Vietnam / G.A. Postiglione // Higher Education. – 2011. - №62. – P. 789–814.

219. Privatization in Higher Education: Cross-Country Analysis of Trends, Policies, Problems and Solutions. - Washington, DC, March 2009. - p. 27.

220. PROPHE Working Paper Series. - October 2008. - No.13. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.albany.edu/~prophe>

221. Qiu J.P., Yang R., Zhao R. Competition and Excellence: Ranking of World-class Universities 2009 and Advance of Chinese Universities / J.P. Qiu, R. Yang, R. Zhao // Journal of Library and Information Studies. - December 2010. – Vol.8, №2. – P.11–27.

222. Research performance of Australian universities // Group of Eight Policy note. - March 2012. - Number 4. – 12 p.

223. Richard H.M. Can higher education foster economic growth? / H.M. Richard // Chicago Federal Letter. – 2006. - №229. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.chicagofed.org/digital_assets/publications/chicago_fed_letter/2006/cflaugust2006_229.pdf

224. Riley J.G. Testing the educational screening hypothesis / J.G. Riley // Journal of Political Economy. – 1979. - №87(5). – P. 227–251.

225. Role of the universities in the national innovation system. Group of eight. Discussion paper. - February 2011. – 35 p.

226. Rozmus A., Cyran K. Diversification of university income – Polish practice and international solutions / A. Rozmus, K. Cyran // Financial Internet Quarterly „e-Finance”. - 2012. - Vol.8, №4. – P. 65-75.

227. Rust V.D., Jacob W.J. The Push to Have a World-Class University / V.D. Rust, W.J. Jacob // Comparative & International Higher Education. – 2012. - №4. - P. 1-3.

228. Salter B., Tapper T. the External Pressure on the Internal Governance of Universities / B. Salter, T. Tapper// Higher Education Quarterly. – 2002. – Vol. 56, №3, July. – P. 245-256.

229. Sampson R.C. R&D alliances and firm performance: the impact of technological diversity and alliance organization on innovation / R.C. Sampson // Academy of Management Journal. – 2007. - №50(2). – P. 364-386.

230. Sandeen C.A., Hutchinson S. Putting creativity and innovation to work: continuing higher education’s role in shifting the educational paradigm / C.A. Sandeen, S. Hutchinson // Continuing Higher Education Review. – 2010. - Vol.74. - P. 81-92.

231. Schott M.E. University of Houston: Engagement, Workforce, and Economic Development / M.E. Schott // Continuing higher education review. – 2012. - Vol.76. – P. 193–200.

232. Schuetze H.G., Bruneau W. Less State, More Market: University Reform in Canada and Abroad / H.G. Shuetze, W. Bruneau // The Canadian Journal of Higher Education. - 2004. - Volume XXXIV, №3. - P. 1–12.

233. Segrera F.L. Trends and innovations in higher education reform: Worldwide, Latin America and in the Caribbean / F.L. Segrera. - September 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cshe.berkeley.edu/>

234. Selby D., Jones P., Kagawa F. Sustainability Promotion and Branding: Messaging Challenges and Possibilities for Higher Education Institutions / D. Selby, P. Jones, F. Kagawa // Sustainability. - 2009. - № 1. - 537-555.

235. Sergiovanni Th.J., Burlingame M., Coombs F.S., Thurston P.W. Educational Governance and Administration / Th.J. Sergiovanni, M. Burlingame, F.S. Coombs, P.W. Thurston. – Needham: Allyn & Bacon, 1998. – 396 p.

236. Sheil T. Moving beyond university rankings: developing a world class university system in Australia / T. Sheil// Australian Universities Review. – 2010. - vol.52, №1. – P. 69-76.

237. Sursock A., Smidt H. Trends 2010 A decade of change in European Higher Education / A. Surlock, H.Smidt. – Brussels. – EUA asbl, 2010. – 124 p.

238. Shults T. Investment in Human Capital / T. Shults. – N. Y.: Free Press, 1971. – 272 p.

239. Singh N. Higher Education in the Global Market: Opportunities and Threats / N. Singh. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cnx.org/content/m37403/1.1/>

240. Skolnik M.L., Davis W.G. Does Structure Matter: (Where) Do Questions About Structure Fit on the Higher Education Policy Agenda? / M.L. Skolnik, W.G. Davis. - February 13-14, 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cclp.mior.ca/Reference%20Shelf/Skolnikconferencepaper.pdf>

241. Smith D. Differentiation and Diversification in Higher Education: The Case of Private, Faith-Based Higher Education in Manitoba / D. Smith // Canadian Journal of Higher Education Revue. – 2013. - Volume 43, №1. – P. 23-43.

242. Soo K.T., Elliott C. Does price matter? Overseas students in UK higher education / K.T. Soo, C. Elliott // Economics of Education Review. – 2010. - №29. – P. 553–565.

243. Sporn B. Governance and administration / B. Sporn // In P. Altbach & J. Forest International handbook of higher education. Part one. - Dordrecht: Springer. – 2006. - P. 141–157.

244. State Higher Education Finance FY 2012. - State Higher Education Executive Officers. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.sheeo.org

245. Sterlacchini A. R&D, higher education and regional growth: Uueven linkages among European regions / A. Sterlacchini // Research Policy. – 2008. - №37. – P. 1096–1107.

246. Tandberg D.A., Ness E.A. State Capital Expenditures for Higher Education: "Where the real politics happens" / D.A. Tandberg, E.A. Ness // Journal of education finance. - Spring 2011. – Vol.36, №4. – P. 394-423.

247. The economics of higher education. – A report prepared by the department of the treasury with the department of education. – December 2012. – 43p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.treasury.gov/connect/blog/Documents/20121212_Economics%20of%20Higher%20Ed_vFINAL.pdf

248. Tiago N.S. Human capital composition, growth and development: An R&D growth model versus data / N.S. Tiago // Empirical Economics. – 2007. - No.32. - P. 41-65.

249. Tilak B.G. Financing of Higher Education: Traditional versus Modern Approaches / B.G.Tilak. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.uyk2011.org/kitap/pages/uyk2011_s_0142_0150.pdf

250. Tsai C.L., Hung M.C., Harriott K. Human Capital Composition and Economic Growth / C.L. Tsai, M.C. Hung, K.Harriott // Social Indicators Research. – 2010. - Vol.99, Issue 1. - P. 41-59.

251. University research: the role of federal funding. - An association of 63 leading public and private research universities. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.aau.edu

252. University research: understanding its role. - An association of 63 leading public and private research universities. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.aau.edu

253. Vaira M. Globalization and higher education organizational change: A framework for analysis / M. Vaira // Higher Education. - 2004. - №48. - P. 483–510.

254. Van der Wende M. European responses to global competitiveness in higher education / M. Van der Wende. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cshe.berkeley.edu/>

255. Wang D., Fu M. The Evaluation of Higher Education Expenditure Performance and Investment Mechanism Reform / D. Wang, M. Fu // International Education Studies. - February, 2009. - Vol. 2, №1. – P. 18-24.

256. Wang R.J. Social Class Barriers of the Massification of Higher Education in Taiwan / R.J.Wang // Chinese Education and Society. - September–October/November–December 2012. - Vol. 45, №5–6. - P. 70–81.

257. Wenli L., Qiang L. Chinese Higher Education Finance: Changes over Time and Perspectives to the Future / L. Wenli, L. Qiang // Procedia: Social and Behavioral Sciences. – 2013. - № 77. – P. 388 – 411.

258. Winters J. Human capital, higher education institutions, and quality of life / J. Winters // Regional Science and Urban Economics. – 2011. - №41. – P. 446–454.

259. Wolter A. From State Control to Competition: German Higher Education Transformed / A. Wolter // The Canadian Journal of Higher Education. – 2004. - Volume XXXIV, №3. – P. 73-104.

260. Wood D. J., Gray B. Toward a comprehensive theory of collaboration / D.J. Wood, B. Gray // Journal of Applied Behavioral Science. – 1991. - №27(2). – P. 139-162.

261. Worton M. What are universities for in 21st century / M. Worton // Eurasian higher education leaders forum conference proceedings. - 20-21 August 2012. - Astana, Kazakhstan Nazarbayev university, 2013. – P. 27-35.

262. Wu M., Yu P. Challenges and opportunities facing Australian universities caused by the internationalization of Chinese higher education / M. Wu, P. Yu. // *International Education Journal*. - 2006. - №7(3). – P. 211-221.

263. Yang L., McCall B. World education finance policies and higher education access: A statistical analysis of World Development Indicators for 86 countries // *International Journal of Education Development* / L. Yang, B. McCall. – 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijedudev.2012.11.002>

264. Yang Q., Li B. Research on the industry-academia-research cooperation mechanism of local university and college — take Changchun University of Science and Technology as an Example / Q. Yang, B. Li // *Higher Education Studies*. – 2012. – №3(Vol.2). - P. 88-91.

265. Yi L. Auditing Chinese higher education? The perspectives of returnee scholars in an elite university / L. Yi // *International Journal of Educational Development*. – 2011. - № 31. – P. 505–514.

266. Zemsky R. Lessons from an American quandary strengthening shared governance in turbulent times / R. Zemsky // *Eurasian higher education leaders forum conference proceedings*. - 20-21 August 2012. - Astana, Kazakhstan Nazarbayev university, 2013. – P. 20-26.

267. Zolfaghari A., Sabran M.S. Internationalization of higher education: Challenges, strategies, policies and programs / A. Zolfaghari, M.S. Sabran // *US-China Education Review*, - May 2009. - Volume6, №5(Serial №54). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED505713.pdf>